

Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (SAD)
Journal of Sociological Research (JSR)

Cilt / Volume 25

Sayı / Issue 1

Özel Sayı / 2022

ISSN/e-ISSN: 2148-9947

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU/EDİTÖR

Sosyoloji Derneği adına,

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Ali ERGUR - Galatasaray Üniversitesi.

Prof. Dr. Kezban ÇELİK - TED Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

YARDIMCI EDİTÖRLER

Cansu ÇOBANOĞLU

Yavuz YAVUZ

DİL EDİTÖRLERİ

Cansu ÇOBANOĞLU (Türkçe)

Yavuz YAVUZ (İngilizce)

YAYIN KURULU

Aysu KES ERKUL - Hacettepe Üniversitesi.

Cansu ÇOBANOĞLU - İstanbul Teknik Üniversitesi.

Erhan AKARÇAY - Anadolu Üniversitesi.

Gülçin CON WRIGHT - TED Üniversitesi.

İlhan Zeynep KARAKILIÇ - Bahçeşehir Üniversitesi.

Kurtuluş CENGİZ - Ankara Üniversitesi.

Yavuz YAVUZ - Ankara Üniversitesi.

Zehra Nurdan ATALAY - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi.

KAPAK ve SAYFA TASARIMI

Tezcan BAHAR - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

İLETİŞİM

Sosyoloji Derneği

Mebusevleri Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/5 Çankaya Ankara.

Tel:+9(0.312) 222 12 5

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

- 1 - 7 **Giriş**
- 8 - 22 **Pandemi Sürecinde Göçmenlerle Araştırma Yürütmek: Niteliksel Yöntemde ‘Yeni Normal’ Üzerine**
Conducting Research with Migrants During the Pandemic: The New Normal in the Qualitative Method
Şebnem Köşer Akçapan / Aysima Çalışan
- 23 - 35 **Sosyolojinin Penceresi, Pencereleden Sosyoloji: Pandemi Sürecinde İstanbul’da Sosyal Kırılganlık ve Çoklu-Afet Üzerine Nitel Araştırma Deneyimi**
Windows of Sociology, Sociology Through Windows: Qualitative Research Experiences on Social Vulnerability and Multi-Hazard in Istanbul During the Pandemic
Umut Yüksel / Merve Ergün
- 36 - 46 **Pandemi Süresince Nitel Araştırma: Çevrimiçi Platformlar Üzerinden Derinlemesine Görüşmelerin İmkân ve Sınırlılıkları**
Qualitative Research During Pandemic: Advantages and Limitations of In-Depth Interviews on Online Platforms
Ece Erbuğ / Gizem Şükran Özalkan
- 47 - 58 **COVID-19 Sürecinde Tez Çalışması Deneyimi**
Dissertation Experience During the COVID-19 Pandemic
Bürge Atılğan / Sevgi Turan
- 59 - 70 **Yalnız Yaşayan Yaşlı Kadınların Pandemi Deneyimleri Üzerine Niteliksel Bir Araştırma: Öngörülemeyenler, Zorluklar, Stratejiler**
A Qualitative Research on the Experience of the Pandemic of Older Women Living Alone: The Unintended, Challenges, Strategies
Funda Sönmez Öğütte / Hilal Sevlü / Duygu Sarımuratoğlu
- 71 - 87 **Gelmekte Olan “Yeni” Toplumsallıkların İzini Sürmek: Pandemide Gençlerin Deneyimleri, Gözlemleri ve Öngörülerini Üzerine**
Tracking the “New” Socialities that are Incoming: On the Experiences, Observations and Forecasts of the Youth in the Pandemic
Özlem Avcı-Aksoy
- 88 - 100 **Pandemi Sürecinde Araştırma Etiği ve Dijital Bölünme Ekseninde Bir Çalışma Örneği: Engelli Bireyler ve Annelerinin Yaşam Kaliteleri**
A Case Study with the Scope of Research Ethics and Digital Division During the Pandemic Process: Quality of Life of Disabled Individuals and Their Mothers
N. Beril Özer Tekin / Büşra Süngü / Aynur Akıncı Aydoğan / Dilara Özer
- 101 - 111 **COVID-19 Tanısının Hastalar Üzerindeki Sosyal Etkisini Araştırmak: Küresel Salgında Yeni Araştırma Olanakları**
Researching the Social Impacts of COVID-19 Diagnosis on Patients: New Research Opportunities in the Pandemic
Göksel Altınışık Ergur / Enes Kabakçı
- 112 - 122 **Salgın Döneminde Sosyolojik Araştırmanın İmkân ve Sınırlılıkları: COVID-19’un Psikososyal Görünümlerine Yönelik Hatay Örneğinde Bir Gömülü Teori Denemesi**
Opportunities and Limitations of Sociological Research During the Pandemic: A Grounded Theory Approach on the Psychological Aspects of COVID-19 in the Case of Hatay
Ferhat Arık / Işıl Avşar Arık

123 - 133 Video Temelli Mülakatlarda Türkiye’de Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Gözünden Pandemi
Epidemic Through the Eyes of Social Work Students in Turkey in Video-Based Interviews
Esra Karakuş Umar

134 - 145 COVID-19 Salgın Günleri: ‘Kaygan Zeminde’ Gençlerle Çevrimiçi Saha Deneyimi
COVID-19 Pandemic Days: Online Field Experience with Young People on ‘Slippery Ground’
Çiğdem Sema Sırma

KÜRESEL SALGINDA SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA

Ali Ergur¹ & Besim Can Zırh²

Öz

Salgının beklenmedik bir şekilde ve hızda yayılması, dünya tarihinde ilk kez küresel ölçekte geniş çaplı bir doğal felaketin ortaya çıkmasına neden oldu. Kuşkusuz tarihte, çağları kapatıp yenilerini başlatan, derin toplumsal etkiler bırakan, yıkıcı ve yenileyici sonuçlar doğuran pek çok salgın olmuştur. Hayatın birçok alanında kanıksanmış eşitsizlikler, toplumlar için hayati öneme sahip hizmetlerin özelleştirilmesi gibi on yıllardır sürdürülen politikaların sonuçları bu dönemde somut olarak görünürlük kazandı. Olağanüstü koşullar olağanüstü araştırma yöntemlerinin icat edilmesini, bizatihi saha araştırması kavramının yeniden tanımlanmasını teşvik etmiştir. Bu toplumsal anlamda baskılayıcı ancak aynı zamanda yenilikleri cesaretlendiren ortamda yeni araştırma yolları açan araştırmacıların bu deneyimlerini öğrenmek, derlemek ve kayda geçirmek amacıyla, *Sosyoloji Derneği* girişimiyle 9-10 Eylül 2021 tarihlerinde çevrimiçi ortamda, "Salgında Sosyolojik Araştırma, Sınırlılıklar ve Yeni Tahayyüller" başlıklı sempozyum düzenlenmiştir. Seçilen sunumların bu özel sayı çerçevesinde derlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, Salgın, Sosyolojik Araştırma, Pandemi, Yöntem.

SOCIOLOGICAL RESEARCH UNDER THE PANDEMIC

Abstract

The unexpected and rapid spread of the epidemic caused a large-scale natural disaster to occur on a global scale for the first time in world history. Undoubtedly, there have been many epidemics in history that closed eras and started new ones, left deep social effects, and had devastating and regenerative results. The results of policies implemented for decades, such as inequalities in many areas of life and the privatization of services that are vital for societies, became concretely visible in this period. Extraordinary circumstances have prompted the invention of extraordinary research methods, the redefinition of the very concept of field research. In order to learn, compile and record these experiences of researchers who opened new research paths in this socially repressive but at the same time encouraging innovation environment, a symposium titled "Sociological Research in the Epidemic, Limitations and New Imaginations" was held online on September 9-10, 2021, at the initiative of the Sociological Association. Selected presentations have been compiled within the framework of this special issue.

Keywords: COVID-19, Outbreak, Pandemic, Sociological Research, Methods.

¹ Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID:0000-0003-2168-8871

² ODTÜ, Sosyoloji Bölümü ORCID: 0000-0003-3506-6096

GİRİŞ

Salgının beklenmedik bir şekilde ve hızla yayılması, dünya tarihinde ilk kez küresel ölçekte geniş çaplı bir doğal felaketin ortaya çıkmasına neden oldu. Kuşkusuz tarihte, çağları kapatıp yenilerini başlatan, derin toplumsal etkiler bırakan, yıkıcı ve yenileyici sonuçlar doğuran pek çok salgın olmuştur. Bununla birlikte, mevcut kayıtlara bakarak hiçbirinin, Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilen COVID-19 salgını kadar hızlı yayılan, tam anlamıyla küresel boyutta ve çok-merkezli olarak gelişen bir nitelikte olduğunu söyleyemiyoruz. Nitekim COVID-19, yalnızca küresel bir olgu olmakla kalmamış, bizatihi ekonomik ve kültürel anlamda küreselleşmenin bir sonucu olarak belirlemiştir. Küresel, bölgesel, ulusal eşitsizliklerden beslenmiş ve bu eşitsizlikleri güçlendirmiştir.

Salgının biyolojik sonuçlarının kendisi kadar, yaşanan sürece dair üretilen enformasyon da bütün karşıtlık ve bulanıklıklarıyla birlikte aynı hızla yayılarak dünyanın son on yıllarda yaşadığı, her toplumun belirli meseleler üzerinde yarı yarıya kutuplaştığı toplumsal ve siyasal iklime eklemelendi. Salgına ilişkin gelişen komplo teorileri mevcut siyasal yarılmaları derinleştirdi; ülkeler içinde göçmenler gibi ötekilere, uluslararası düzeyde belirli ülkelere karşı ırkçılığın güçlenmesine neden oldu. 2003 yılında yaşanan SARS salgını sürecinde gelişen *infodemi* (yanlış bilginin hızla yaygınlaşarak toplumsal ve siyasal sonuçlar oluşturması) kavramı bu dönemde yeniden hatırlandı ve küresel ölçekte geniş bir uygulama alanı buldu.

Mart 2020 ayı itibarıyla küresel salgına karşı uygulamaya koyulan önlemlerle birlikte kurulu toplumsal yapı ve ilişki düzlemleri bir anda askıya alındı; alışıldık gündelik hayat kurgusu derinden sarsıldı. OECD'nin "öngörülemediği bir derin dondurucu" olarak andığı bu zorlu döneme dayanıklılık açısından her toplumun ancak en zayıf halkası kadar güçlü olabildiğini gördük. Hayatın birçok alanında kanıksanmış eşitsizlikler, toplumlar için hayati öneme sahip hizmetlerin özelleştirilmesi gibi on yıllardır sürdürülen politikaların sonuçları bu dönemde somut olarak görünürlük kazandı.

Bu öngörülemediği durumun sosyolojik araştırma uygulamalarına etkisi bir yana sosyoloji disiplini açısından imkân sunduğu tanıklığının benzersiz olduğunu öncelikle not etmek gerekiyor. Graham bu imkânı; Garfinkel'in, kurucusu olduğu etnometodolojik yaklaşımın önemli ayaklarından biri olan ve toplumsal kabuller açısından kanıksanmış olanın sınanması olarak özetleyebileceğimiz, "gedik açan deney" (breaching experiment) kavramına işaretlerle tartışması bu açıdan değerlidir (2020, s. 140). Konuya farklı açılardan yaklaşan Zinn (2021a, 2021b), Maestriperi (2021) ve Genov (2020) bu tanıklığın sosyoloji disiplini açısından iki yönlü dönüştürücü bir etkisi olacağına ortaklaşır. Beklenmedik bir şekilde içine sürüklendiğimiz bu "deney", sosyoloji açısından bir yanıyla (yeni durumu eldeki kuramlarla açıklama ve mevcut yöntemsel araçlarla bu yeni durumu anlama yönünde) özgün bir zorluk oluştururken; diğer yanıyla, bu zorluğu aşmaya yönelik her yeni adım ise disiplini güçlendirecektir. Matthewman ve Huppertz de her doğal felaketin "sosyolojik bir müdahale" (sociological intervention) için olgunlaşma deneyimi olacağını söylerken sürecin disiplin açısından bu "deneysel" yönüne işaret etmektedir (2020, s. 679).

Genov, bu tanıklıkla birlikte sosyolojide doğal çevrenin insanların kendi aralarında ve yapılarla olan etkileşimindeki belirleyici yönüne odaklanacak çok boyutlu paradigmalardan güçleneceğini öngörmektedir (2020, s. 321). Maestriperi ise sürecin erken dönemlerinde salgının barındırdığı risk karşısında tüm farklılıkları eşitlediği anlamında geliştirilen "büyük dengeleyici" (great equaliser) yaklaşımının yanlışlığını ilk ortaya koyan disiplin olan sosyolojinin, "kesişimsellik" (intersectionality) kavramındaki ısrarının ne kadar haklı olduğunu gördüğünü ve benzeri durumlar karşısında geliştirilecek politikaların şekillenmesinde bu haklılığın yansımaları olacağını belirtmektedir (2021, s. 1). Zinn bu farkındalıkların kuramsal milliyetçiliklerin ötesinde (methodological nationalism) küresel bir (birbirinden) öğrenme deneyimiyle güçleneceğine işaret etmektedir (2021b, s. 603). Nitekim aşağıda bazı örneklerini sunacağımız üzere bu olağanüstü tanıklığa dair sosyoloji disiplini ilk müdahalelerin hemen hepsi dünyanın farklı köşelerinden deneyimleri ortaklaşmaya yönelmiştir.

Fakat sosyoloji bu tanıklığı nasıl çerçeveleyecektir? Salgının erken dönemlerinde maske takılmasına ilişkin yaşanan tartışmaları hatırlayalım. Yüzyılı aşkın süredir modern toplumların sırtını dayamış olduğu modern tıbbın bu kadar temel bir konu karşısında yaşadığı kafa karışıklığı ortadayken, benzeri tanıklıkları ancak belirli bir demlenme sürecinden sonra kuramsallaştıran sosyolojinin yaşanan aciliyet karşısında ne gibi bir müdahalesi söz konusu olabilir? Hangi sosyoloji salgına karşı ihtiyaç duyulan müdahalenin biçimlenmesi değerli bulacaktır? Gulbenkian Komisyonu'nun (1993) sosyal bilimlerin 30 yılını değerlendirdikleri tartışmanın üzerinden 30 yıl geçmişken yaşadığımız bu dönemi çalışmak ve anlamak yönünden sosyoloji nerede duracaktır? Bu soruların cevap bulması kuşkusuz ki bu sürecin tetiklediği dönüşümler ışığında önümüzdeki zamanda karşılık bulacaktır.

Bununla birlikte sosyoloji disiplinine mensup olan bizlerin bu süreci kişisel ve mesleki olarak nasıl deneyimlediğimiz belki de önemli bir başlangıç noktasıdır. *Amerikan Sosyoloji Derneği* (ASA – American Sociological Association) “COVID-19 Döneminde Sosyologlar ve Sosyoloji” (2020) başlığıyla hazırladığı özel sayı ve sonrasında düzenli olarak güncellenen “ASA – Sosyologlar için COVID-19 Kaynakları” internet sayfası bu anlamda önemli bir çalışma olarak not edilmelidir. Bu çalışmalarla ASA, dünyanın farklı bölgelerinden ve farklı statülerden sosyologların COVID-19 döneminde kişisel ve mesleki olarak yaşadıklarını kayıt altına alırken dönemin getirdiği zorluklar karşısında araştırma ve eğitim faaliyetleri açısından deneyimleri ortaklaştırmaya çalışmıştır. Bu çalışmalara dayanarak akademik 50 benzeri kurumla birlikte “COVID-19 Döneminde Bölüm Değerlendirmeleri ve Yeniden Atanma Süreçleri Açıklaması” başlıklı bildiriyle üniversiteleri özellikle güvencesiz çalışan akademisyenler ve araştırmacıların durumları konusunda hassas olmaya davet ederek önemli bir savunuculuk faaliyeti gerçekleştirmiştir.

Avrupa Tarama Araştırması Derneği (The European Survey Research Association) tarama araştırmaları yöntemleri üzerine özel bir sayı hazırlayarak bu süreçte ihtiyaç duyulacak toplumsal bilginin üretilmesi konusunda deneyimleri ortaklaştırmaya çalışmıştır. Sayının editörü Kohler, salgının toplumsal boyutlarına dair eş benzeri görülmedik bir talep oluştuğunu, bu nedenle özel sayının derginin tarihinde benzeri bulunmayan bir hızla çıkarıldığını belirtiyor (2020, s. 93). *Health Sociology Review* ise salgının henüz ikinci haftasında dünyanın farklı bölgelerinde deneyimleri ortaklaştırmak amacıyla bir özel sayı çağrısında bulunmuş ve gelen 150 başvurudan bölgesel ve konu bazlı çeşitliliği gözeterek hızlı bir derleme çıkartmışlardır (Lupton, 2020, s. 111). “Sosyoloji ve COVID-19 Pandemisi” başlıklı bu özel sayının editörü Lupton çalışma ekibiyle birlikte salgında sosyolojik araştırma alanındaki çalışmalarını açık erişim olarak derlemeye devam etmiştir.³

Zeitschrift für Soziologie (Sosyoloji Dergisi) ise salgının ilk dalgasının ardından, Mayıs 2020 tarihinde durum tespiti yapmak üzere veri tabanlarında kayıtlı, mesleklerinin farklı aşamalarındaki 1200 sosyoloğa ulaşarak çevrimiçi bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmaya katılan, üniversitelerde çalışan 260 sosyoloğun tümü yüz yüze görüşme imkânı kalmadığı için araştırma çalışmalarının kısıtlandığını, ofis ve kütüphaneler kapalı olduğu için kaynaklara erişim konusunda güçlükler yaşadıklarını ve eve kapanmalar nedeniyle (elbette ki kadınlar ağırlıkta olarak) ev içi sorumlulukların mesleki çalışmalarını baskılandığını belirtmiştir. Çalışma araçlarını dijitalleştirmek, çalışma kapsamı ve konusu değiştirmek ve beklentilerini düşürerek sürece karşı kişisel direnci güçlendirmeye yönelmek en yaygın baş etme stratejileri olarak tespit edilmiştir (Sawert ve Keil, 2021, s. 345-6). Washington Üniversitesi – Nippon Vakfı ise seyahat kısıtlamaları ve yüz yüze temasların imkânsız hale gelmesine karşın özellikle doktora ve sonrası araştırmacılar için kapsamlı bir yöntem kılavuzu hazırlamıştır (Garcia ve Barclay, 2020).

Bu tartışmalar sadece disiplinin ana çerçevesi içinde gerçekleşmemiş farklı alt disiplinler ve hatta etnografik yöntemler kullanan farklı disiplinler de bu değerlendirme sürecine kendi alanlarından katkı sunmuştur. Söz gelimi, *Sociology of Religion* (Din Sosyoloji) dergisi özel bir editöryal not yayımlayarak, salgın sürecinin kendi alanlarına olası etkilerini değerlendirmiştir. Bu ayrıntılı değerlendirmede, inanç topluluklarının sürdürülmesinde yüz yüze iletişim ve topluluk buluşmalarının önemine işaretler; COVID-19 Salgını süreci sadece bu alt disiplin alanındaki araştırmalara değil, bizatihi inanç alanının kendisinin dönüşümüne bir etki yapacak olmasıyla ele alınmaktadır (Baker, vd. 2020, s. 358-9). Benzeri bir açıdan, Iqbal, Twamley ve Faircloth da salgının gençlik çalışmalarına etkisini, özel bir toplumsal kategori olarak gençliğin kurucu (okullar ve üniversiteler gibi) alanlarına olan etkisiyle birlikte tartışmaktadır. Araştırma yöntemlerinin kaçınılmaz olarak kaydı dijital araçlara erişim sorunu, gençliğin bu dönemle ilgili yaşayabileceği özel stres, araştırmaya katılımcı bulmak konusunda farkında olunamayacak engeller ve katılımcıların araştırmaya odaklanmasını sağlama güçlüğü, salgının bu özel alandaki sosyolojik araştırmalara etkileri olarak not edilenler arasındadır (2020, s. 6-7). *Nature Plants* dergi çevresi ise dünyanın 17 ülkesinden 29 etno-biyolog ile bir değerlendirme gerçekleştirerek, salgının kendi alanlarına etkisi konusunda bir değerlendirme gerçekleştirdi. Buna göre; salgının yerel topluluklar ve onların doğal kaynaklarla ilişkilerine olan etkisi, salgının etno-biyologların yerel topluluklarla gelecekte kuracakları ilişkilere olan etkisi ve bu sürecin, disiplinin kavramsal ya da uygulamalı önceliklerini nasıl değiştireceği üç temel başlık olarak öne çıkmaktadır (Vandebroek, vd. 2020, s. 723).

³ Küresel Salgında Saha Araştırması Yapmak: başlıklı bu dosyaya şu bağlantıdan erişilebilir: <https://www.uio.no/studier/emner/matnat/ifi/IN3010/v21/ressurser/doing-fieldwork-in-a-pandemic.pdf>.

Türkiye’de ise özellikle eğitim çalışmaları ve psikoloji alanında uzaktan eğitimin sonuçları ve salgının psikolojik etkileri konusunda gerçekleştirilen hızlı araştırmaların ağırlık kazandığı görülmektedir. TÜBİTAK hemen salgın sürecinin başında “COVID-19 ve Toplum: Salgının Sosyal, Beşeri ve Ekonomik Etkileri, Sorunlar ve Çözümler” başlıklı özel bir çağrı açmış ve bu kapsamda 160 farklı kurumdan gelen toplam 682 proje önerisinden 97’si desteklenmeye değer bulunmuştur. Bu alanların dağılımına baktığımızda da bu eğilim doğrulanmaktadır: Eğitim (22), iktisat (14), iletişim (7), işletme (8), mimarlık ve şehir ve bölge planlama (2), psikoloji (24), sağlık (5), siyaset bilimi ve kamu yönetimi (5), sosyoloji (10). Hacettepe Üniversitesi – Nüfus Etütleri Enstitüsü ise “COVID-19 Sırasında ve Sonrasında Araştırma” başlıklı bir rapor yayımlamıştır (Adalı, Koyuncu ve Türkyılmaz, 2021). Araştırma yöntemlerinin genel ve tarihsel bir değerlendirmesi ışığında salgın dönemine dair ayrıntılı bir değerlendirme içeren rapor aynı zamanda ulusal ve uluslararası altı uzmanla gerçekleştirilen kapsamlı mülakatları da içermektedir.⁴

Tüm bu çalışmaların ışığında genel çerçeve olarak vurgulanması gereken nokta, salgının sosyolojik araştırmalara dair alışıldık uygulama yöntem, desen ve kalıplarını uzunca bir süre etkisizleştirilmesi anlamına gelmesidir. Bu kapsamda toplumbilimciler yeni araştırma yordamları aramaya ve ağır salgın koşulları altında sosyal bilim uygulamalarını yeniden kurgulamaya çalışmışlardır. Olağanüstü koşullar olağanüstü araştırma yöntemlerinin icat edilmesini, bizatihi saha araştırması kavramının yeniden tanımlanmasını teşvik etmiştir. Bu toplumsal anlamda baskılayıcı ancak aynı zamanda yenilikleri cesaretlendiren ortamda yeni araştırma yolları açan araştırmacıların deneyimlerini öğrenmek, derlemek ve kayda geçirmek amacıyla, *Sosyoloji Derneği* girişimiyle 9-10 Eylül 2021 tarihlerinde çevrimiçi ortamda, “Salgında Sosyolojik Araştırma, Sınırlılıklar ve Yeni Tahayyüller” başlıklı bir sempozyum düzenlenmiştir. Özgün araştırma deneyimlerinin bir araya getirilmesine vesile olan bu toplantıda sunulan bildirimlerin bazıları bu özel sayıda bir araya getirildi. Bu özel sayının yaşanan bu döneme dair Türkiye’den tarihe not düşmek kapsamında önemli bir katkısı olacağı inancındayız.

Salgında Sosyolojik Araştırma, Sınırlılıklar ve Yeni Tahayyüller.

COVID-19 küresel salgını beraberinde getirdiği tüm belirsizliklerle birlikte sosyal araştırmaların tasarımı ve uygulanması alanında yeni sınırlılıklar ve imkanlarla birlikte değerlendirilmelidir. **Avcı-Aksoy**’un “metodolojik kırılmalıklar” olarak kavramsallaştırdığı salgın süreci, olağan zamanlarda üstesinden gelinebilen, üzeri örtülebilen kırıkların görünür olduğu bir dönem olarak deneyimlendi. Yukarıda da tartışıldığı üzere bu dönem, sosyoloji disiplini açısından eşi benzeri bulunmayan küresel çapta toplumsal bir “deney” olarak yaşandı. Bu tanıklığın disiplinin üyeleri bizler açısından kuşkusuz kişisel ve mesleki olarak tartışılması gereken birçok yönü bulunuyor.

Her şeyden önce araştırma sahasının dijitalleşmesi ve çevrimiçi platformlara kayması en genel durum olarak karşımıza çıkıyor. Kuşkusuz bu durum yeni değildir. Bu gibi araçların sosyoloji araştırmalarında kullanılması İnternete dayalı teknolojilerin ilk ortaya çıktığı dönemlere kadar geri gitmektedir. Bu dönemde ise bu gibi araçların etkin bir şekilde kullanılması COVID-19 salgınına yönelik uygulanan önlemlerin getirdiği zorlukları tam olarak ortadan kaldırmaya dahi önemli ölçüde esneklediğini görüyoruz. Diğer bir deyişle, olası katılımcılarımıza sunabileceğimiz yüz yüze ve çevrimiçi görüşme seçenekleri; zamansal, mekânsal, vb. koşullardan kaynaklı engelleri aşabilme imkanlarıyla araştırma sorusuna ve sahasına yeni boyutlar kazandırmıştır. Fakat bu imkanlarla mümkün olan yeni sosyolojik temas araştırma tasarımının her aşaması için değerlendirilmesi gereken yeni kısıtlılıklarla birlikte düşünülmelidir.

Atölye kapsamında yapılan sunumlarda gördüğümüz, salgın döneminde araştırmanın sahasının bu araçlarla birlikte yeniden kurulmasının en doğrudan sonuçlarından biri, “araştırmacı konumu” ve zamansal-mekânsal eksenleriyle özel bir etkileşim biçimi olarak “görüşme” eylemi üzerine olmuştur. Öncelikle araştırmacı ve görüşmeci salgına karşı alınan önlemler çerçevesinde eşitlenmiştir. Salgının getirdiği risklerin belirsizliği karşısında olağan durumlarda araştırmacının görüşmeciye karşı sahip olabileceği araştırması hakkında bilgiye dayalı üstünlük konumu silikleşmiştir. Birçoğu akademisyen olan araştırmacıların “uzaktan eğitim” nedeniyle yaşadıkları “pedagojik duygusal yük”, özellikle kadın araştırmacıların evlere kapanma döneminde ve kreşlerin/okulların kapanmasıyla birlikte taşımak zorunda kaldıkları ev-içi sorumluluklar bu eşitlenmenin temel zeminini teşkil etmiştir. **Atılgan** ve **Turan**’ın tartıştığı üzere bu durumun araştırmacının aynı zamanda bir sağlık çalışanı kadın olduğu örnekte özel bir durum oluşturmuştur. Bir yandan salgınla mücadelede etkin olarak görev almakta olan araştırmacı bir yandan da karantina uygulamaları, eğitime ara verilmesiyle birlikte kadın ve anne

⁴ Mülakatlar Enstitü’nün *YouTube* kanalından erişime açıktır: https://www.youtube.com/channel/UCb7Ni7CixCEw5j1y5evOP_A.

olmanın bu yeni durumda getirdiği koşullarda araştırmacı konumunu müzakere etmek durumdadır. Fakat bu mesele **Altınışik-Ergur** ve **Kabakçı**'nın tartıştığı üzere bir imkân olarak da görülebilir. Aynı zamanda hekim olan araştırmacı, meslek ağı ve kimliği üzerinden sahasını kurabilmek ve görüşmecilere erişim sağlayabilmek yönünde özel bir kabiliyete sahip olabilmıştır.

Dijital araçlara dayalı görüşmelerde, araştırmacının görüşme yapılan ortamda ekran dışında bir mevcudiyet kuramıyor ve bu ortama erişimin bir bağlantının tıklanmasına indirgenmiş olması nedeniyle araştırma pedagojisinin en önemli ayağı olan “beşeri temas” noksanlığına dayalı güçlükler tüm örneklerde karşımıza çıkmaktadır. **Sırma**'nın işaret ettiği üzere bu durum araştırmacı ve görüşmeci arasında (görüşmenin gerçekleştiği odaya aniden birinin girmesi gibi) beklenmedik bir duruma karşı (iletişimin belirli mimiklerle askıya alınması gibi) yeni kodlar geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. **Arık** ve **Avşar-Arık** da araştırmacının, bir anlamda jestlerini yitirerek, “sahne önünde” olamadığı bu yeni (ve belki de yarım) mevcudiyetin görüşmecilerle güven inşası açısından da bir sorun olduğuna işaret etmektedir.

Bunun yanı sıra olağan zamanlarda, yüz yüze temasa dayalı görüşmelerde çalışan kimi yöntemlerin bu uzaklıkta işlevsiz kaldığı ya da kimilerine de yeni işlevler kazandırdığını görülmektedir. **Karakuş Umar** örneğinde video temelli mülakat tekniğini dijital çağın getirdiği olanaklarla araştırmanın uzaktan gerçekleştirilmesi yönünde kolaylaştırıcı bir imkân olurken, **Sönmez-Öğütte**, **Sevlü** ve **Sarımuratoğlu**'nun örneğinde ise odaklanılan kümenin yaşı nedeniyle dijital araçlar yerine yüz yüze tasarlanan araştırmada salgın koşulları, yaygınca kullanılan kar topu tekniğinin çalışmasını engellemiştir. Bu iki araştırmada gördüğümüz katılımcı kümenin “yaş” gibi belirli temel özellikleri salgın döneminde araştırma tasarımına ve yöntemine özel bir etkisi olmuştur. **Çalışan** ve **Akçapar**'ın belirttiği üzere bu dönemde göçmenler gibi farklı kırılmalıklara sahip topluluklara ulaşmak, onların araştırmaya katılımını sağlamak özel zorluklar ve etik meseleleri gündeme getirmiştir. **Erbuğ** ve **Özalkan**, **Tekin** ve **Beril**, **Yüksel** ve **Ergün**'ün tartıştığı üzere “dijital bölüme” olarak anılan, araştırma kapsamında kimlere ulaşılabilirdiği, ulaşılmasına karşın araştırmaya katılmayan olası görüşmeci adaylarının neden katılmadığı, kimlerin araştırmaya dahil olabildiği ve dahil edilebilir olduğu erişim açısından dikkatli düşünülmesi gereken bir konu başlığıdır.

Kuşkusuz özel sayıya yapılan katkılardaki tartışmalar burada bizim okumalarımızdan not aldığımız kimi başlıklarla sınırlı değildir. Genel bir çerçeveden baktığımızda; araştırmacının kim olduğu, nasıl bir araştırma sorusu çerçevesinde hareket ettiği, bu sorunun hedef aldığı görüşmeci kümesinin özgünlüğü, görüşme sürecinde salgınla ilişkili olarak yaşananlar, araştırmacı ya da görüşmecilerin salgından nasıl etkilendiği gibi ana soru başlıklarının toplumsal cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim seviyesi, dijital okuryazarlık gibi değişkenlere göre farklı ve yeni cevaplar bulması mümkündür. Bu durum ise araştırmacının sahasını tasarlarken erişim, örneklem, görüşmeci mahremiyeti gibi kimi etik sorunları kendi örneğinde incelikli olarak düşünmesini gerektirmektedir. Nitekim, Garcia ve Barclay'nin uyardığı üzere, bu dönemde geliştirilen tüm yeni araç ve yöntemler “yeni imkanlar sunuyor olmalarına karşın araştırma sorularına, teknik gerekliliklere, kaynak kullanımı ve etik konulara ilişkin yönetsel uygunluklar yeterli düzeyde değerlendirilmelidir” (2020, s. 4). Bu sayının önümüzdeki yeni dönemde süreceği aşikâr olan böylesi uzun erimli bir değerlendirmeye katkı sunmasını umuyoruz.

Sosyoloji Derneği adına teşekkürler...

Sosyoloji Derneği adına Atölye'nin gerçekleştirilmesinde Düzenleme Kurulu üyeleri; Ali Ergur (Prof. Dr. – Galatasaray Üniversitesi – Sosyoloji), Aylin Çakıroğlu Çevik (Dr. Öğretim Üyesi - TEDÜ – Sosyoloji), Besim Can Zırh (Dr. Öğretim Üyesi - ODTÜ – Sosyoloji), Gülçin Con Wright (Dr. Öğretim Üyesi - TEDÜ – Sosyoloji), Günnur Ertong Attar (Doç. Dr. - Mersin Üniversitesi – Sosyoloji), İlhan Zeynep Karakılıç (Dr. Öğretim Üyesi - Bahçeşehir Üniversitesi – Sosyoloji), Kezban Çelik (Prof. Dr. - TEDÜ – Sosyoloji), Nilay Çabuk Kaya (Prof. Dr. - Ankara Üniversitesi – Sosyoloji) hocalarımızın yanı sıra atölye özel sayısının hazırlanmasında destek olan Cansu Çobanoğlu (İstanbul Teknik Üniversitesi – Bilim, Teknoloji ve Toplum Yüksek Lisans) ve Yavuz Yavuz (Ankara Üniversitesi – Sosyoloji Yüksek Lisans) ve atölyenin düzenlenmesinde sundukları destekler için öğrencilerimiz Begüm Güner (Orta Doğu Teknik Üniversitesi – Sosyoloji Lisans), Neval Bingöl Orta Doğu Teknik Üniversitesi – Sosyoloji Lisans) ve Sude Meydan (Ankara Üniversitesi – Sosyoloji Lisans) teşekkürü borç biliriz.

KAYNAKÇA

- Adalı, T., Koyuncu, Y. & Türkyılmaz, Sinan, (2021). *Surveys in Covid-19 and Post Covid-19 Days*. Hacettepe University: Institute of Population Studies.
- Baker, J. O., Martí, G., Braunstein, R., Whitehead, A. L., & Yukich, G. (2020). Religion in the age of social distancing: How COVID-19 presents new directions for research. *Sociology of Religion*, 81(4), 357-370.
- Connell, R. (2020). COVID-19/sociology. *Journal of Sociology*, 56(4), 745-751.
- Garcia, S. G., & Barclay, K. (2020). *Adapting research methodologies in the Covid-19 pandemic: Resources for researchers*. Nippon Foundation Ocean Nexus, EarthLab, University of Washington.
- Genov, N. (2020). Towards a paradigmatic enhancement of sociology. *International Review of Sociology*, 30(2), 311-331.
- Scambler, G. (2020). Covid-19 as a 'breaching experiment': exposing the fractured society. *Health Sociology Review*, 29(2), 140-148.
- Hurrell, J. A., Arenas, P. M., & Puentes, J. P. (2020). Reshaping the future of ethnobiology research after the COVID-19 pandemic. *Nature Plants*, 6.
- Iqbal, H., Twamley, K., & Faircloth, C. (2020). *Researching Youth: New Methods in Changing Times*. University College.
- Kidd, N. (2020). Sociologists and Sociology during COVID-19. *A publication of the American Sociological Association*, 48(3), 1-45.
- Kohler, U. (2020, June). Survey research methods during the COVID-19 crisis. *In Survey Research Methods* (Vol. 14, No. 2, pp. 93-94).
- Lupton, D. (2020). Special section on 'Sociology and the Coronavirus (COVID-19) Pandemic'. *Health Sociology Review*, 29(2), 111-112.
- Maestriperi, L. (2021). The Covid-19 pandemics: why intersectionality matters. *Frontiers in Sociology*, 6, 52.
- Matthewman, S., & Huppatz, K. (2020). A sociology of Covid-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675-683.
- Sawert, T., & Keil, M. (2021). Research note: The COVID-19 pandemic and its effects on scientific work in German sociology. *Zeitschrift für Soziologie*, 50(5), 338-348.
- The Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences. (1993). *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 18(4 (68)), 172-174.
- Vandebroek, I., Pieroni, A., Stepp, J. R., Hanazaki, N., Ladio, A., Alves, R. R. N., & Dahdouh-Guebas, F. (2020). Reshaping the future of ethnobiology research after the COVID-19 pandemic. *Nature Plants*, 6(7), 723-730.
- Will, G., Becker, R., & Weigand, D. (2020, June). COVID-19 lockdown during field work. *In Survey Research Methods* (Vol. 14, No. 2, pp. 247-252).
- Zinn, J. O. (2021a). Introduction: Towards a sociology of pandemics. *Current Sociology*, 69(4), 435-452.

Zinn, J. O. (2021b). Conclusions: Towards a sociology of pandemics and beyond. *Current Sociology*, 69(4), 603-617.

PANDEMİ SÜRECİNDE GÖÇMENLERLE ARAŞTIRMA YÜRÜTMEK: NİTELİKSEL YÖNTEMDE 'YENİ NORMAL' ÜZERİNE

Şebnem Köşer Akçapar¹ & Aysima Çalışan²

Öz

COVID-19 salgını ve bu kapsamdaki fiziki mesafe önlemleri sonucu, araştırmalarında nitel ve karma yöntem benimseyen sosyal bilimciler, bu dönemde katılımcılara, sahaya ve kaynaklara erişme hususunda zorluklarla karşılaşmıştır. Bu zorlukların aşılmasında, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu fırsatlar kadar araştırma tasarımlarının pandemi koşullarına uyarlanmasını sağlamak da önemli bir rol oynamıştır. Teknolojinin bu noktada kolaylaştırıcı bir araç olarak üstlendiği görev, göçmenler ve mülteciler gibi kırılgan gruplar ile 2020 ve 2021 yıllarında yürüttüğümüz iki farklı çalışmada, hem araştırma tasarımıımızı pandemi koşullarına uyarlayarak veri toplamamıza hem de geleneksel ve çevrimiçi yöntemleri karşılaştırarak bir yöntem tartışması yapmamıza olanak vermiştir. Bu karşılaştırmaya göre, pandemi koşullarında geleneksel ve çevrimiçi yöntemle araştırma yürütmenin fırsatlar sunmakla beraber, bazı etik sorunlar yarattığı; çevrimiçi görüşmelerin araştırma nesnesinin dijital bölünmedeki imkân/sınırlılık konumuna göre kapsamlı veri toplanmasını engellediği ve çalışılan grubun düşük temsiliyet riskinin ortadan kalkmasının zorlaştığı saptanmıştır. Sonuç olarak, pandemi ile gündeme oturan nitel yöntemdeki yeni normal tartışmalarında, geleneksel ve çevrimiçi yöntemlerin metodolojik fırsatlarının ve zorluklarının değerlendirilerek başarıyla birleştirildiği melez yöntemlerin kullanılmasının gerekli ve kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Pandemi, Nitel Yöntem, Göç, Çevrimiçi Yöntemler, Kırılgan Gruplar.

¹ Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID:0000-0003-2168-8871

² Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Uygulamalı Sosyal Araştırmalar Yüksek Lisans Programı, ORCID: 0000-0002-6702-4379

CONDUCTING RESEARCH WITH MIGRANTS DURING THE PANDEMIC: THE 'NEW NORMAL' IN THE QUALITATIVE METHOD

Abstract

During the COVID-19 pandemic, social scientists adopting qualitative and mixed methods encountered enormous challenges not only in accessing their participants but also being in the field as a participant observer due to social distancing measures. The use of technology as a facilitating tool has surely assisted in developing a suitable research design to address the limitations arising due to the pandemic conditions. In this article, we would like to compare and contrast the methodologies of two different research projects conducted in Turkey with migrants and refugees between 2020 and 2021. Based on our detailed experiences, we concluded that conducting research by using only online methods during the pandemic presented its unique opportunities but also generated problems. One very important problem was the digital divide/gap among the sample which might further exacerbate the risk of underrepresentation of certain disadvantaged groups. In conclusion, this study aims to contribute to the current discussions of the 'new normal' in methodology by emphasizing the necessity and inevitability of adapting mixed methods in which traditional and online methods' methodological advantages and challenges are assessed and successfully combined.

Keywords: Pandemic, Qualitative Methods, Migration, Online Methods, Vulnerable Groups.

GİRİŞ

Koronavirüs vakalarının ortaya çıkmaya başladığı ilk zamanlardan itibaren, virüsün yayılmasını ve sağlık sistemlerinin çökmesini engellemek amacıyla yaklaşık 120 ülkede birbiri ardına gelen kısıtlamalar uygulamaya konuldu (World Economic Forum, 2020). Bu kapsamda gündeme gelen sokağa çıkma yasakları, seyahat yasakları, uzaktan eğitim ve uzaktan çalışma gibi düzenlemeler, gündelik hayatın alışılabilir işleyişini hızlı ve ani bir biçimde sekteye uğrattı. Pandemi, toplumsal kurumlarda uzun yıllardır modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle yaşanan değişimi hızlandırıcı bir etki gösterdi (Aslan ve Akçapar, 2021). Ancak, pandemiyle tetiklenen bu dönüşüm, var olan eşitsizliklerin derinleştiği ve sosyal sınıflar arasında sınırların belirginleştiği sancılı bir süreci de beraberinde getirdi.

2020 yılının sonlarına doğru bir umut olarak sunulan aşı ve aşılamanın artmasına paralel olarak karantinaların kalkması, pandemi öncesi hayatımızın normal rutinine geri döneceğimizin müjdecisi olarak görüldü. Oysa ki, pandemi sağlık hizmetlerini, iş yaşamını, eğitim ve kültürel kurumları dönüştüren, farklı kurallar koyan, bireysel tercihleri ve sosyal normları değiştiren özelliğiyle bizim içinde bulunduğumuz yeni normali yeniden tasavvur etmemiz gerektiğini gösterdi (The University of Chicago, 2021). Pandeminin sosyal, ekonomik ve kültürel etkilerinin en iyi senaryoya 10 yıl daha devam edeceği göz önüne alındığında, bu toplumsal değişim sürecinin nedenlerinin ve muhtemel sonuçlarının detaylı olarak anlaşılması ve analiz edilmesi bir zorunluluk olarak işaret edildi (British Academy, 2021).

COVID-19 pandemisi, tarihteki diğer krizlerde olduğu gibi, bu süreçten dersler çıkararak toplumsal kurumların güçlü ve zayıf yönlerini saptama ve toplumdaki gerçek ihtiyaçları tespit etme hususunda bizlere eşsiz bir fırsat sunmaktadır (British Academy, 2021; Vindrola-Padros vd., 2020; Zinn, 2021). Bu fırsatı değerlendirmek ise, sürecin şartlarına uygun olan bir yöntemle elde edilen verilerin dayanak olarak kullanılması ile mümkün olacaktır. Ancak, pandemi birçok gündelik hayat pratiğinin anlamını değiştirdiği gibi, sosyal araştırmaların yapılaş şekli de değiştirmiş; seyahat yasakları ve karantinalar, sosyal bilimcilerin katılımcılara, mekâna ve kaynaklara ulaşma şeklini ve yollarını sınırlandırmıştır (Howlett, 2021; Roy ve Uekusa, 2020). Ayrıca, bir yandan birey olarak yaşanan süreci anlamlandırmak ve bu sürece adapte olmak, öte yandan sosyal bilimci olarak süreci, süreçten soyutlayarak değerlendirmek oldukça zorlaşmıştır (Aslan ve Akçapar, 2021). Dolayısıyla, pandemi koşullarına uygun bir araştırma yönteminin seçilmesi kendi içinde de bir öğrenme serüveni yaratan meşakkatli bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada, pandemi sürecinde araştırma yürüten sosyal bilimcilerin araştırma yöntemine ilişkin deneyimlerini öğrenmek, bu deneyimler üzerinden yöntemsel bir tartışma yürütmek ve gelecekteki yol haritasını belirlemek oldukça önemlidir. Bu makale, pandemi döneminde göç alanında yürüttüğümüz alan çalışmalarından hareketle sosyal bilimlerdeki metodoloji tartışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1. ARAŞTIRMA TASARIMI VE ARAŞTIRMA SÜRECİ: YENİ KISITLILIKLAR

Pandemi, dünya genelinde bir kriz olarak yankı buldu. Diğer kriz zamanlarında olduğu gibi, virüs yayıldıkça bazı toplumsal kesimler pandeminin etkilerine daha fazla maruz kalırken; bazıları ise, pandemi öncesindeki hallerinden daha iyi bir konuma ulaştılar (Aslan ve Akçapar, 2021). Böylesi bir ayrımın neden ve nasıl oluştuğunun, hangi değişkenlerin ve toplumsal mekanizmaların bu süreçte etki gösterdiğinin derinlikli bir şekilde anlaşılması ve buna bağlı olarak problem alanlarının belirlenmesi, yine bu kriz zamanlarının doğasına uygun yöntemsel anlayışın sağlayacağı cevaplar ile mümkün olabilirdi. Bu anlayış, derinlemesine veri toplanmasına ve farklı gruplar için kesişimsellik ekseninde analiz yapmaya imkân tanıdığı için literatürde nitel yöntem olarak işaret edilmekteydi (Teti, Schatz ve Liebenberg, 2020; Teti, Pichon ve Myroniuk, 2021). Buradan hareketle, biz de araştırmalarımızda evrenin ve örneklem grubunun sahip olduğu çeşitli kırılmalıkları göz önünde bulundurarak, katılımcıların pandemiye ilişkin deneyimlerini daha iyi anlamak ve yorumlamak için nitel yöntemi benimsedik.

Pandemi döneminde gerçekleştirdiğimiz saha çalışması ve araştırma deneyimimiz üzerinden bir metodoloji tartışmasına girişmeden önce, araştırmanın problemini, amacını ve yöntemini içeren tasarımından bahsetmemiz yerinde olur. Her iki araştırma, Türkiye’de farklı göçmen kategorileri altında yer alan bireylerin, faillikleri ve dayanıklılıkları da gözetilerek, pandemiye nasıl deneyimlediklerini, pandemi sürecinde karşılaştıkları zorlukları, toplumsal cinsiyet, yaş, eğitim ve çalışma durumu gibi sosyo-ekonomik değişkenlerin pandeminin etkisine maruz kalma düzeyi üzerindeki etkisini ve çeşitli baş etme stratejilerini ortaya koymayı hedeflemekteydi. İlk araştırma sadece geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacıları kapsarken, devamı niteliğindeki bir sonraki araştırma ise karma göç hareketleri içinde yer alan Suriyelilerin yanı sıra uluslararası koruma altındaki İranlı, Iraklı, Afganistanlı sığınmacıları, şartlı mültecileri, düzensiz göçmenleri, Orta Asya, Uzak Doğu, Afrika ve Kafkasya’dan gelen yabancı işçileri de içermekteydi. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, COVID-19 pandemisi ve beraberinde gelen kısıtlamaların olumsuz etkileri, toplumsal sınıflar arasındaki sınırları belirginleştirmiş ve eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Bu durumun, dünya genelinde en çok etkilediği gruplardan biri de göçmenler ve mülteciler olarak işaret edilmektedir (Guterres, 2020; Kluge vd., 2020; OECD, 2020; UNCTAD, 2020; World Bank, 2020). Türkiye’de ve diğer ülkelerde yapılan çalışmalar, zaten kayıtdışı ve güvencesiz olarak çalışan bu grubun pandemi dönemindeki iş kayıplarından oldukça yüksek oranlarda etkilendiğini; buna bağlı olarak geçim kaynaklarının azaldığını, çocukların ve gençlerin eğitimlerinin kesintiye uğradığını, barınma koşullarının kötüleştiğini ve sağlık hizmetlerine erişimde sorunlar yaşadığını ortaya koymuştur (Akçapar ve Çalışan, 2021a; Akçapar ve Çalışan, 2021b; Akçapar ve Çalışan, 2022; Akyıldız, 2020; Elisabeth, Maneesh ve Michael, 2020; Guadagno, 2020; MUDEM, 2020; Özkul, 2020; Relief International, 2020; SGDD, 2020).

Araştırmayı tasarladığımız ve pandeminin ilk yılında taradığımız literatürün çoğunluğu, geçici koruma altındaki Suriyeliler ile nicel yöntemle yapılan çalışmaları içermekteydi. Biz de, araştırma problemini, amacını ve yöntemini belirledikten sonra, aynı grupla ana sorunların daha derinlemesine tartışılabilmesine imkan tanıyacağı için nitel bir çalışma yürüttük. Ekim-Kasım-Aralık 2020 tarihleri arasında gerçekleşen bu araştırmanın ilk tasarımında, Ankara’nın Altındağ ilçesindeki geçici koruma altındaki 20 Suriyeli ile yaşadıkları yerlerde yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapmayı planladık. Bu süreçte, sokağa çıkma yasakları ve tam kapanmalar gibi pandemi sürecinin getirdiği düzenlemelerin olduğunun farkındaydık. Görüşmeleri çevrimiçi yöntemle yapmak da gündemimizdeydi. Nitekim, en az son otuz yıldır sosyal bilimlerde ve spesifik olarak göç alanında dijital etnografiler ya da netnografiler gibi çevrimiçi yöntemlerin kullanıldığını biliyorduk (Hine, 2015; Kozinets, 2010). Yine de, bu seçeneğe biraz mesafeli durduk. Çevrimiçi yöntemi benimsemek, araştırmacının sahada yer alamaması, grup içi ilişkilere dahil olamaması, katılımcı gözlem yapamaması gibi kimi konular etrafında yeni metodolojik ve epistemolojik kaygılar doğuracaktı (Hannerz, 2003’ten aktaran Howlett, 2021).

Fiziksel olarak sahada olmanın bu kaygıları azaltacağını ve görüşme notlarımızı katılımcı gözlem yoluyla zenginleştirmemize olanak sağlayacağını biliyorduk. Ayrıca, örneklem grubumuz belirli kırılğanlıklara sahip olduğu için, onlarla yakın etkileşime dayalı görüşmelerin araştırmacı ve katılımcı arasındaki güveni sağlamamızı kolaylaştıracağını da daha önceden deneyimlemiştik. Sosyal bilimlerdeki saha çalışması anlayışının temel karakteristikleri olan düşünömsellik, konumsallık, sembol ve kültür kavramları da bizim sorularımıza cevap arama sürecimizdeki dayanaklarımızı (Abu-Lughod, 2000; Lipp, 2007; McCall, 2006; Merton, 1972; Weiss, 1994). Bu sebeple, ilk saha araştırmasını etnografinin doğasına uygun olarak yüz yüze yapmayı amaçlamıştık.

Sahaya çıktığımızda ise, pandemi sürecinin araştırmacının ve katılımcının aynı mekânı paylaşma yetisini sekteye uğrattığını ve çevrimiçi araştırmaların bir seçenekten ziyade zorunluluk olarak karşımıza çıktığını anlamış olduk (Howlett, 2021). Çünkü, Önder Mahallesi’ndeki pilot çalışmada katılımcılara ulaşma, görüşme saatlerini hem katılımcının uygunluğuna hem de sokağa çıkma izinlerinin olduğu saatlere denk getirebilme, kış aylarında yürütmeyi planladığımız öncü görüşmeler için fiziki mesafenin sağlanabileceği bir mekân bulma gibi konularda zorluklarla karşılaştık. Dolayısıyla, çevrimiçi yöntemin bu sorunları daha kolay çözmemizi sağladığını ve muhtemel etik sorunları ortadan

kaldırıldığını fark ettik. Bu sebeple, ilk araştırmamızı tam kapanmanın yaşandığı dönemde de yürütebilmek için yöntemimizi pandemi koşullarına göre yeniden tasarlayıp, fiziksel saha çalışmasını dijital saha çalışması şeklinde yeniden yapılandırdık.

Dijital saha çalışmasında, yeni katılımcılara ulaşmak için Facebook, Instagram ve pandemi öncesi yürüttüğümüz farklı araştırmalarda irtibatta olduğumuz katılımcılarla Whatsapp gibi sosyal medya platformlarının kullanılmasını öncelikle. Birinci araştırmada, üyelerinin çoğunluğu Suriyelilerden oluşan sosyal medya platformlarında, araştırmaya ve araştırmacılara ilişkin genel bilgilerin verildiği postları Türkçe ve Arapça olarak paylaştık. Bu postlarda, fiziksel sahada olduğu gibi Ankara'nın Altındağ ilçesinde ikamet etme şartı aramadık. Zira, sahayı fizikselden dijitale taşıdığımızda mekânın anlamı da değişmiş oldu. Bu sebeple, aynı fiziksel mekândan ziyade, aynı dijital mekânı paylaşan katılımcılara ulaşmak daha doğru olacaktı. Böylelikle, farklı şehirlerde yaşayan ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 20 Suriyeli katılımcıya ulaşarak, Kasım ve Aralık aylarında Zoom ve Whatsapp üzerinden görüntülü görüşmeler yaptık. Farklı şehirlerde yaşayan farklı profillerdeki ama aynı milliyetten katılımcılarla görüşme yapmak, bu illerde pandeminin seyrine ve düzenlemelerin toplumdaki yansımalarına ilişkin karşılaştırma yapma imkanını da sağladı.

Görüşmeler sonunda elde ettiğimiz verileri düzenledik ve MaxQDA programını kullanarak belirli kodlar etrafında (pandemi öncesi yaşam koşulları, pandeminin iş, aile, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim, sağlık, sosyal uyum, yerel halkla etkileşim üzerindeki etkileri gibi) tematik olarak analiz ettik. Elde ettiğimiz bulgulara göre, dar gelirli yerel halk gibi Suriyeli katılımcıların da sağlık, ekonomi ve sosyal alanda pandeminin olumsuz etkilerini hissettiklerini ve yaşam standartlarının düştüğünü gözlemledik (Akçapar ve Çalışan, 2021a). Ayrıca, yerel halktan farklı olarak vatandaşlık, mültecilik ve Suriyelilik/Araplık kimliklerinin kesişiminde sosyal dışlanma pratiklerine maruz kaldıklarını, bu durumun neden olduğu yeni bir toplumsal tabakalaşmanın yabancı düşmanlığını körüklediğini – Ankara Altındağ'da 10 Ağustos 2021'de Suriyeli ve Türkiyeli gençler arasında çıkan kavga sonucu bir Türk gencinin hayatını kaybetmesiyle alev alan ve bölgede yaşayan Suriyelilere yönelik saldırılar olmadan çok önce – ortaya koyduk.

Birinci araştırmayı tamamladıktan sonra, karma göç hareketlerinde bir merkez üssü haline gelen Türkiye'de, farklı statülerde bulunan ve değişim gösteren göç motivasyonlarına sahip birçok kişi üzerindeki pandemi etkisinin de incelenmesi gerekliliği gündemimize geldi (Akçapar ve Çalışan, 2022). Diğer göçmen ve mülteci gruplara ilişkin veri eksikliğine rağmen, sadece Suriyelileri kapsayan ilk araştırma tasarımı ve küçük örneklem grubumuzu genişletmek ve böylece pandeminin diğer göçmen ve sığınmacıların da dahil olduğu diğer gruplar üzerinde nasıl bir etki gösterdiğini araştırmak elzem oldu. Mart-Haziran 2021 tarihleri arasında gerçekleşen ve yine nitel yöntemle kurguladığımız bu ikinci araştırma tasarımında, pandemi deneyimlerini farklı göçmen ve mülteci kategorileri altında incelemeyi, hizmetlere erişim ve toplumsal kabul açısından gruplar arasındaki hiyerarşik yapıyı irdelemeyi, bu bireylerin maruz kaldıkları etkiye karşı nasıl tepki gösterdiklerini ve ne tür baş etme stratejileri geliştirdiklerini anlamayı amaçladık. Bu grupların pandemi deneyimlerinin hangi sosyo-ekonomik değişkenler temelinde benzeştiğini veya farklılaştığını ortaya koyan bu araştırmada 100 kişilik geniş bir örneklem grubunu hedefledik. Suriye, İran, Irak, Afganistan, Gürcistan, Filipinler, Doğu Türkistan ve Afrika kıtasındaki bazı ülkelerden gelen göçmen ve mültecileri kapsayan bu örneklem grubuna ulaşmak için kartopu örnekleme tekniğini tercih ettik. Sosyal medyanın ve iletişim halinde olduğumuz kişi ve kurumların kolaylaştırıcılığı ile bu tarihler arasında iki odak grup görüşmesi ve derinlemesine mülakatlar gerçekleştirdik. Böylece, örneklem grubundaki 85 katılımcıyla telefon görüşmesi veya Zoom ve Whatsapp üzerinden sesli/görüntülü görüşmeler yapmış olduk. Ayrıca, birinci araştırmada görüştüğümüz katılımcılarla telefon görüşmeleri yaparak bu süreç içinde deneyimlerinin değişip değişmediğini anlamaya çalıştık. Çok dilli bir grup ile çalıştığımız için, nadir de olsa bazı görüşmelerde tercüman aracılığıyla katılımcılara sorularımızı yönelttik.

İkinci araştırmamızın yöntemsel tasarımını o dönemdeki pandemi düzenlemelerine göre sürekli uyarlamak gerekti. Böylece, pandemi süreci, araştırmacılar olarak gerek araştırma tasarımı alanında gerekse başka alanlardaki değişikliklere kısa sürede adapte olmamızı gerektiren bir dönem olarak karşımıza çıktı. Örneğin, interneti olmayan katılımcılarla öncelikle telefon görüşmeleri düzenlendi. Katılımcıların fazla vakitlerinin olmadığı ve/veya telefon görüşmelerinden yeterince veri toplanamayan durumlardan kaynaklanan kısıtlılıkları aşmak için ise tam kapanmaların bitmesini beklememiz gerekti. Haziran ayındaki kısmi açılma döneminde, havaların ısınmasını ve fiziki mesafenin sağlanabilmesini fırsat bilerek diğer katılımcılarla özellikle parklar gibi kamusal alanlarda yüz yüze olarak görüşmeleri gerçekleştirdik. Elde ettiğimiz bulgulara göre, toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, ırk/etnik köken ve yasal statüye bağlı ortaya çıkan kesişimselliğin mevcut eşitsizlikleri ve kırılanlıkları daha da derinleştirdiğini ve buna bağlı olarak karma göçmen grupları arasında pandeminin etkilerine maruz kalma noktasında bir hiyerarşi oluştuğunu ortaya koyduk (Akçapar ve Çalışan, 2022).

2. TARTIŞMA: PANDEMI DÖNEMİNDE NİTEL ARAŞTIRMANIN SUNDUĞU FIRSATLAR VE ZORLUKLAR

Araştırma tasarımında karşılaştığımız en önemli yol ayrımı, geleneksel ve çevrimiçi nitel yöntem arasında yapmamız gereken seçimdi. Bu noktada, birinci araştırmamızda ilk başta geleneksel yöntemi tercih etmiştik. Çünkü, pandeminin getirdiği sorunları irdeleyen bir çalışmada, pandemiye rağmen etnografinin doğasına uygun bir şekilde 'orada olmak' ve sahayı katılımcı gözlem yoluyla fiziksel olarak deneyimlemek istedik. Ancak, içinde bulunduğumuz olağanüstü süreç bu yöntemde ısrarcı olmamızı engelledi. Birçok işyerinin kapalı olması ya da sokağa çıkma yasaklarının getirdiği zaman kısıtları katılımcılara ulaşma yollarımızı sınırlandırdı. Araştırmaya katılmayı kabul eden kişileri bulduğumuzda ise, virüsü taşıma ve bulaştırma endişesi taşıdığımız için, her ne kadar maske kullansak da, fiziki mesafenin korunamadığı ortamlarda bu görüşmeleri iptal ederek temasta bulunduğumuz/bulunacağımız kişilerin sağlıklarını korumayı öncelledik.

Bahsedilen zorluklar sonucu, ilk araştırmamızı çevrimiçi nitel yöntemle uyarlayarak saha çalışmasını dijital ortama taşıdık. Bu durum, literatürde tartışıldığı gibi, farklı coğrafi alanlarda yaşayan ve çoklu kırılanlıkları olan katılımcılarla görüşmemize ve bu görüşmeleri az bir maliyetle kısa sürede tamamlamamıza imkân verdi (Linabary ve Hamel, 2017; Pocock, Smith ve Wiles, 2021). Ayrıca, geleneksel yöntem ile başladığımız saha çalışmasında, çalışmamızın gerek konusu itibarıyla gerekse katılımcıların ailevi ve/veya işyeri yükümlülüklerinden kaynaklanan görüşmeleri belirli bir saat dilimine sığdırma zorunluluğumuz çevrimiçi yöntemle ortadan kalktı. Böylelikle, sokağa çıkma yasağının ya da tam kapanmanın olduğu gün ve saatlerde katılımcının çalışma veya müsaitlik durumuna göre görüşmeleri tamamladık. Yalnızca, derinlemesine mülakatlarda saat konusunda gösterdiğimiz bu esnekliği, birçok kişinin aynı anda katıldığı odak grup görüşmelerinin saatleri konusunda göstermeyip çoğunluğun seçtiği zamana sadık kalmayı yeğledik. Görüşmelerde, katılımcının sahip olduğu teknolojik imkanlara göre, birçok farklı çevrimiçi platform kullandık. Bu platformlara ilişkin sahip olduğumuz yetkinlik ve tecrübe, görüşmelerin sağlıklı bir şekilde tamamlanmasını, kaliteli ve derinlikli veri toplayabilmemizi sağladı (Davies vd., 2020; Pocock, Smith ve Wiles, 2021).

Örneklem grubumuzun çok dilli olması ve farklı kültürel arka planlarının olması, verileri toplarken üzerinde hassasiyetle durduğumuz bir diğer noktaydı. Görüşmelerden büyük çoğunluğunu İngilizce veya Türkçe olarak, bazılarını ise Arapça ve Farsça bir tercüman aracılığıyla katılımcının ana dilinde gerçekleştirdik. Tercüman ile önceden çalışmış olmamız hassasiyetlerimizi bildiği için çevrimiçi mülakatlarda da dikkatli olmasına zemin hazırladı. Kendi dillerinde ifade imkânı buldukları için daha rahatlayan katılımcılar olduğu gibi, tercümanın varlığını ilk başta sorgulayanlar da oldu. Araştırmamızın amaçları kadar, tercümanın rolünün de katılımcılara anlatılması ve etik kurallara azami dikkat edildiğinin vurgulanması güveni daha kolay tesis etmemize yardımcı oldu. Ayrıca, verileri toplarken ve deşifre ederken, bir dilde olan kelime ve deyimlerin diğer dillerde karşılığının olmadığını göz önünde bulundurarak, anlamın "çeviride değil çeviriyle" (lost – not in, but by – translation) kaybolmamasını

amaçladık (Filep, 2009). Dolayısıyla, ifadeleri dilsel ve kültürel bağlamlarına sadık kalarak tercüme etmeye/edilmesine özen gösterdik.

Çevrimiçi nitel yöntemin sunduğu sınırlılıkların yanında, katılımcılara kolaylıkla ulaşma ve katılımcı ile araştırmacı için esneklik sağlama gibi imkânları sebebiyle ikinci araştırmamızı hem çevrimiçi hem de yüz yüze olacak şekilde tasarladık. Ayrıca, bu araştırmada görüşmelerin 85'ini çevrimiçi, 15'ini yüz yüze gerçekleştirdiğimiz 100 kişilik daha büyük bir örneklem grubu ile çalıştık. Bu görüşmeler sırasında araştırmamızın bağlamına ve yöntemin çevrimiçi/geleneksel olmasına göre uyarladığımız temel etik ilkelere sadık kalmak önceliğimiz oldu. Buna göre, katılımcı ve araştırmacı için risklerin en aza indirgenmesi, bilgilendirilmiş onam formunun sunulması, katılımcıların gizliliğinin sağlanması, verilerin anonimleştirilmesi ve uygun bir şekilde veri depolanması hususlarına dikkat ettik (Eynon, Fry ve Schroeder, 2017; Lobe, Morgan ve Hoffman, 2020). Görüşmelere başlamadan önce araştırmamızın amacı ve araştırmacıların kim olduğu hakkında bilgi verdik. Ayrıca, araştırmamızın etik kurul onayından, katılımcının haklarından bahsettik ve görüşmelerin kaydedilmesi hususunda katılımcıların iznini aldık.

Aşağıda zorluklar ve fırsatlar alt başlıkları altında her iki araştırma sonunda edindiğimiz yöntemsel deneyimimizi detaylı bir şekilde değerlendireceğiz.

2.1. Zorluklar

Araştırma sırasında karşılaştığımız zorlukların ilkinin, bilgisayarlar, cep telefonları ve internet ağı gibi dijital donanımları içeren yeni bilgi teknolojilerine erişimi olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrımı ifade eden dijital bölünme kavramı ile ilişkilendirdik (Dekker ve Engbersen, 2014; Howlett, 2021; van Dijk, 2006). Zira, bazı katılımcıların çevrimiçi görüşmeler için gereken akıllı telefon, bilgisayar ve internet gibi teknolojik araçlara ve imkanlara sahip olmadığını gördük. Bazılarında ise bu tür dijital donanımlar olmasına rağmen, bu donanımların sürümlerinin veya internetin kotasının/hızının görüşme platformlarının çalıştırılması ya da video aktarımı için yeterli olmadığını fark ettik. Bu gibi durumlarda, katılımcıyla aramızdaki iletişimin sürekli kesilmemesi için görüntü paylaşımını durdurarak veya direkt telefon araması yaparak görüşmeleri tamamladık.

Eğer katılımcı ile daha önceden tanışmadıysak, görüntünün olmadığı görüşmelerde katılımcılara güven vermek bizim için oldukça zor oldu. Bu zorluğu aşabilmek için araştırmaya başlamadan önce araştırmadaki konumumuzu soru soran olarak değil, soru sorulan olarak belirledik. Bu süreçte, katılımcıların bize ve araştırmaya ilişkin sorduğu sorulara içtenlikle cevap verdik ve farklı konular hakkında sohbet ettik. Bu ısınma süreci, çoğu katılımcıyla aramızda nitel araştırmaların olmazsa olmazı güven ilişkisini kurmamızı kolaylaştırmasına rağmen, bazı katılımcıların endişelerinin hala devam ettiğini anlayabiliyorduk.

Özellikle, geldikleri ülkelerin hükümetleri/gizli servisleri tarafından takip edilme endişesi taşıyan mülteciler ve Türkiye'de kolluk kuvvetleri tarafından yakalanmaktan ve sınır dışı edilmekten korkan düzensiz göçmenler ile yaptığımız görüşmelerde bazı sorulara cevap vermek istemediklerini gördük. Bu sebeple, katılımcılardan aldığımız "bu soruyu neden soruyorsunuz", "niçin bizimle görüşüyorsunuz" veya "bunları benim söylediğimi kimse bilmeyecek değil mi" gibi soruları cevaplarken onların hassasiyetlerini göz önünde bulundurduk. Katılımcılara ait bu tarz korkular ve güven sorunu, araştırmacının seçtiği konu ve örnekleme bağlı olarak sadece çevrimiçi görüşmelerle sınırlı değildir; her daim belirebilir. Bazı araştırmalar çevrimiçi ve yüz yüze görüşmelerde katılımcı ve araştırmacı arasında "yakınlık" (rapport) kurma açısından farklılıklar olsa da bu durumun görüşmelerin kalitesini etkilemeyeceğinin altını çizmektedir (Deakin ve Wakefield, 2014). Ancak, araştırmamızın konusu, amaçları ve yarı yapılandırılmış soruların içeriği çevrimiçi görüşmenin kalitesini etkileyebilir (Seitz, 2016). Özellikle kırılgan gruplarla yapılan görüşmelerde, çevrimiçi olsun olmasın, hassas sorulara doğru yanıt almak, hatta görüşmeyi tamamına erdirmek her zaman mümkün olmayabilir. Bu sorunu aşabilmek için, ilk başta araştırmamızın amacını net bir şekilde belirttik; isimlerinin anonim kalacağı ve

kimse ile paylaşılmayacağı hususunu teyit ettik; ayrıca, istedikleri zaman araştırmadan çekilebilecekleri konusunda da güvence verdik.

Araştırma sürecinde karşılaştığımız zorluklardan bir diğeri de, genellikle çevrimiçi araştırmalarda görülen katılımcı profilinin bazı kategorilerde kümelenmesi ve belirli sosyal grupların yetersiz temsili riskiydi (Eynon, vd. 2017). İki araştırmada da, katılımcılara ulaşma yollarımızdan birinin sosyal medya olduğunu belirtmiştik. Ancak, yine dijital bölünme kavramı ile ilgili olarak, her bireyin sosyal medya ya da internet kullanımının erişim, tercihler, etkililik ve verim gibi ölçütler dikkate alındığında eşit olmadığı ve bu eşitsizliğe yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyo-ekonomik statü, kentte ya da kırsalda yaşama gibi belirleyicilerin etki gösterdiği belirtilmektedir (Dekker ve Engbersen, 2014; DiMaggio vd., 2004; Yates ve Lockley, 2018).

Bu etkinin bir yansıması olarak, biz de sosyal medyada yayınladığımız postlar üzerinden bize ulaşan katılımcıların bazı kategoriler etrafında kümelenildiğini gözlemledik. Bu kümelenmede, katılımcıların çoğunlukla orta sınıf, lise veya üniversite mezunu, geçici koruma altında olan ya da vatandaş olan kişilerden oluştuğunu saptadık. Öte yandan, düşük sosyo-ekonomik statüye ve eğitim düzeyine sahip, düzensiz göçmen ya da uluslararası koruma altında olan kişilere yeterince ulaşamadığımızı fark ettik. Ayrıca, Suriyeli katılımcılarda da anket/görüşme yorgunluğu olduğunu deneyimledik. Bir başka engel de, yayınladığımız sosyal medya postlarının kimlere ulaştığını, ne derecede erişebilir ve anlaşılabilir olduğunu ölçmemekten kaynaklandı. Yine de, karşılaştığımız düşük temsiliyet riskini ortadan kaldırmak için sosyal ağlarımızı kullanarak, düzensiz göçmenler, LGBTİ+ mülteciler, yatılı olarak ev içinde çalışan 'görünmez' kadın göçmenler gibi çoklu kırılmalıları olan diğer gruplara önceden tanıdığımız ve bizim için kilit kişi olabilecek kişiler aracılığıyla ulaşarak görüşmeler yaptık.

Araştırmaları yaparken karşılaştığımız bir diğer zorluk ise, yapılan görüşmelerin gizliliğini temin etme noktasındaydı. Görüşmelere başlamadan önce, katılımcılara onların mahremiyetini ve görüşmelerin gizliliğini sağlamak ve korumak için sessiz ve yalnız kalabileceklere bir yerden görüşmeye katılmalarının öneminden bahsettik (Marhefka, Lockhart ve Turner, 2020). Ancak, bazı görüşmelerin genellikle tüm aile bireylerinin evde olduğu tam ve kısmi kapanmaların olduğu dönemlere denk gelmesi ve bazı katılımcıların masrafları azaltmak için genellikle kalabalık evlerde yaşaması sonucu bunu sağlamak kimi zaman mümkün olmadı. Bu noktada, katılımcıların sorduğumuz sorulara cevap verirken kendi deneyimlerini bize ne kadar aktarabildikleri ya da evdeki diğer kişiler tarafından duyulma endişesi taşıyıp taşımadıklarını anlayamadık. Dolayısıyla, "bu çalışmayı geleneksel yöntemle yapsaydık katılımcıdan farklı cevaplar alır mıydık" diye kendimize sorduğumuz bazı görüşmelerimiz oldu. Bu epistemolojik kaygıyı genellikle kadınlarla yaptığımız görüşmelerde daha fazla taşıyorduk. Çünkü, görüşmeler sırasında yönelttiğimiz bazı sorular, istismarcıları ile aynı fiziki ortamı paylaşan şiddet mağduru katılımcıların daha fazla zarar görmesine neden olabilirdi. Dolayısıyla, bunun her zaman farkında olarak, görüşme gizliliğinin sağlanamadığı ortamlarda özellikle kadın katılımcılarımıza pandeminin şiddet ve istismar vakaları üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan sorularımızı yöneltmekten ya kaçındık ya da görüşmeyi yalnız olabilecekleri bir başka zamana erteledik. Mahremiyetin korunması ve samimi yanıtlar alma beklentisi özellikle tam kapanma döneminde çevrimiçi yöntemin en önemli sorunlarından biri olarak karşımıza çıktı.

Araştırma sürecine ilişkin bahsetmek istediğimiz beşinci zorluk ise, çevrimiçi yöntemin katılımcı için bir maliyet yaratması olarak karşımıza çıktı. Araştırmanın çevrimiçi olarak yapılması için, katılımcıların görüntülü görüşmelerde kendi internet tarifelerini kullanmaları gerekmektedir. Bu durum da onlar için az ya da çok bir maliyet yaratacaktı. Katılımcılar, araştırmaya gönüllü olarak katılıyorlardı. Ancak, önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, pandeminin yarattığı ekonomik kriz sonucu geçim kaynaklarını tamamen kaybeden ve/veya evlerinde azalan mali kaynaklar ile geçinen bağımlı bir nüfus olan katılımcılar için ilave bir mali yük yaratmak bizi etik ilkeler açısından rahatsız eden bir durumdu. Araştırmanın bütçesinin olmaması, her katılımcının internet ya da telefon masraflarını

karşılamanıza olanak vermediği için bu zorluğun üstesinden gelemedik. Bu nedenle, çevrimiçi ve telefon görüşmelerimizi interneti ve telefonu olan gönüllü katılımcılar ile gerçekleştirebildik.

Bir diğer husus olarak, araştırma sürecinde 'orada ve burada olmak' arasındaki ayrımın bulanıklaşmasının araştırmacılar açısından yarattığı zorluklardan bahsetmek gerekir. İkinci araştırmanın büyük bir bölümünü Mart ve Nisan aylarında çevrimiçi olarak tamamladıktan sonra, 2021 yılının Mayıs ayının sonlarına doğru saha çalışmasını dijitalden tekrar fiziksele taşıdık. Bu dönemde, pandemi kısıtlamaların kademeli olarak kalkması bizim için iyi bir fırsattı. İkinci araştırmanın, birinciye kıyasla örneklemine büyüklüğü ve farklı göçmen gruplarına ulaşma kriterinden dolayı daha yorucu geçtiğini fark ettik. Bu yorgunlukta, katılımcıların farklı diller konuşması, sürekli bilgisayar başında olmak, görüşmelerin katılımcıların uygunluğuna bağlı olarak kimi zaman akşam kimi zaman da gece yapılması gibi faktörler de etkiliydi. Geleneksel yöntemde ev ve saha arasında duygusal, mekânsal ve zamansal sınırlar daha kolay çizilebiliyordu (Till, 2001). Ancak, çevrimiçi yöntemde bu ayrımı korumak daha zor hale geldi. Kimi zaman, ikincil travmadan ve yoğun çalışma temposundan etkilendiğimiz durumlar oldu. Çalıştığımız grubun çoklu kırılğanlıkları ve travmaları vardı. Dolayısıyla, evimizin bir odasında bu kişilerin zor yaşam hikayelerini dinlemek ve bu hikayelerin bu odaya hapsolmesi biz araştırmacılar için de oldukça yıpratıcıydı. Özellikle tam kapanma dönemlerinde, alan çalışmamızı yürüttüğümüz mekândan (çalışma odası) uzaklaşamadığımız için ikincil travmaya daha fazla maruz kaldık. Bu sebeple, Mayıs sonundaki kademeli açılma süreci ile birlikte saha çalışmasını tekrar başlangıçtaki geleneksel tasarımına döndürdük. Katılımcı ile aynı fiziksel mekânı paylaşma yetisini tekrar kazanmış olmak bizim için önemliydi. Fiziki mesafeyi sağlayarak, açık ya da kapalı ortamlarda sürekli maske takarak Haziran 2021 sonuna kadar 15 görüşmemizi de tamamlamış olduk. Görüşme süreci tamamlanınca, görüşmenin yapıldığı yerden ayrılma, eve ya da ofise dönüşte yolda harcadığımız zaman bile kişisel alan ve çalışma alanımız arasında daha fazla sınır çizilememize olanak sağladı.

2.2. Fırsatlar

Yukarıda bahsedilen zorlukların yanı sıra, pandemi döneminde çevrimiçi yöntemle araştırma yapmanın bazı fırsatlar sunduğundan da bahsetmemiz gerekir. Bunlardan biri, pandeminin etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada verilerin daha hızlı bir şekilde toparlanıp yayına hazır hale getirilebilmesidir. Buna ilaveten, bir diğer fırsat da mekân kısıtlamaları olmadığı için farklı şehirlerde yaşayan ve farklı sosyo-ekonomik gruplardan çok sayıda katılımcıyı daha az bir bütçe ile çevrimiçi ortama taşınabilmesidir. Bir diğeri ise, herkesin evlerinde kapalı kaldığı bu ortamda bazı katılımcıların bizimle dertlerini ve olumsuz deneyimlerini paylaşmakta gönüllü ve istekli olmalarıydı. Bu katılımcılarla görüşmelerimiz sohbet havasında geçti ve diğerlerine göre daha uzun sürdü.

"Gerçekten bizimle ilgili böyle bir çalışma yaptığınız için çok teşekkür ederim. Çoğu kişi, 'Suriyelilerin rahatı yerinde, devlet onlara bakıyor' diye düşünüyor. Kimse sormuyor senin derdin nedir, gel anlat bana diye. Bizim ne çektiğimizi bir tek Allah biliyor." (Erkek Suriyeli Katılımcı, Gaziantep)

"Sizden Allah razı olsun. Konuşacak kimsem yoktu burada. Komşularım yok. Kimse gelip gitmiyor, virüsten korkuyorlar. Hep çocuklarla evdeyim. Annemlerle telefonda günde bir kere anca görüşüyorum." (Kadın Suriyeli Katılımcı, Kayseri)

Çevrimiçi görüşmeler yoluyla katılımcıların pandemi dönemindeki sorunlarını bizlerle daha kolay paylaşma şansı bulması işimizi bir nebze kolaylaştırdı. Çünkü, bu sayede, biz de günlük rutin işlerimizden ve pandeminin yarattığı psikolojik sorunlardan bir nebze sıyrılarak bilimsel üretime katkıda bulunma fırsatına sahip oluyorduk. Bunu yaparken ise, her zaman bize yüklenen bazı sorumlulukların farkında olduk. Böylelikle, nitel yöntemle yapılan araştırmaların temel sorunlarının pandemi döneminde çoğalarak artması sonucu araştırmacının rolü ve "düşünümsellik" (reflexivity) konularını tekrar ele aldık (Berger, 2015; Wiederhold, 2014). Düşünümsellik, araştırmacıyı katılımcılara karşı daha

anlayışlı olmaya yönlendirir; böylece araştırmacı ve katılımcı arasındaki mevcut güç ilişkisinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya bir nebze yardımcı olur (Pillow, 2003'ten aktaran Berger, 2015, s. 221). Nitel araştırmanın her aşamasında önemli olan düşünömsellik boyutu, kendi beyaz yakalı ve görece daha iyi pozisyonumuzu ve pandemiden doğan orta sınıfa mahsus sıkıntılarımızı da sorgulamamıza neden oldu.

2.3. Veri Toplama Tekniklerinin Karşılaştırılması

Son olarak, kısa bir değerlendirme ile veri toplanma tekniklerimizi de karşılaştırmak isteriz. Bahsettiğimiz iki çalışmada, yüz yüze derinlemesine görüşme, çevrimiçi derinlemesine görüşme ve çevrimiçi odak grup görüşmeleri ile verilerimizi topladık. Çevrimiçi ve yüz yüze odak grup görüşmelerini kıyasladığımızda, çevrimiçi odak grup görüşmesinde, literatürde tartışıldığı gibi, kaliteli ve detaylı bilgi üretebildik (Flynn, Albrecht ve Scott, 2018; Forrestal, D'Angelo ve Vogel, 2015; Nobrega vd., 2021; Woodyatt, Finneran ve Stephenson, 2016). Ayrıca, çevrimiçi odak grup görüşmesini planlamanın, kişilerin aynı fiziksel mekânı paylaşma zorunluluğu olmadığı için çok daha kolay olduğunu gözlemledik. Çevrimiçi ve yüz yüze derinlemesine görüşmelere baktığımızda ise, iki teknik arasında sorulara yeterli cevaplar almada ve veri üretmede belirgin farklılıkların olmadığını saptadık (Howlett, 2021; Shapka, Domene, Khan ve Yang, 2016). Ancak, yukarıda tartıştığımız gibi, araştırmacı ve katılımcı arasındaki güvenin tesisi, görüşmelerin gizliliğinin ve katılımcıların mahremiyetinin sağlanması, etik ilkelerin takip edilmesi hususlarında çevrimiçi görüşmelerin, yüz yüze derinlemesine görüşmeye kıyasla, araştırmacılar açısından daha sınırlandırıcı ve zorlayıcı olduğunu söylemek mümkündür.

Pandemi sadece verilerin toplanma şeklini değil, aynı zamanda paylaşılma biçimini de etkiledi. Yüz yüze konferansların yapılamaması sonucu, bilimsel bilgi üretiminin paylaşılması ve tartışılması çevrimiçi platformlara taşındı. Dolayısıyla, bizler de araştırmalarımızın bulgularını ulusal bir sempozyumda ve uluslararası bir konferansta çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleşen akademik etkinlikler yoluyla sunduk. Saha araştırmasında karşılaştığımız gibi, burada da fırsatlar ve zorluklar bulunmaktaydı. Bunlar arasında çevrimiçi etkinliklerin sağladığı en önemli imkânı vurgulamak gerekirse, pandeminin olağanüstü kısıtlayıcı koşullarına rağmen akademik bilgi üretimine ve paylaşımına olanak vermesi ve karşılaştırmalı bir mecraya taşıyabilmesidir. Yüz yüze yapılamayan akademik etkinliklerin sınırlılıkları ise, internet kesintileri, ses ve bağlantı kalitesinde karşılaşılan zorluklar ve sanal tanışıklıkların olası akademik işbirliklerini daha ileri bir aşamaya götürememesi olarak sıralanabilir.

SONUÇ

COVID-19 pandemisi ile birlikte, yaşam pratiklerimiz kadar sosyal bilimlerin yapılış şekli ve saha çalışması yaklaşımı da bir dönüşüm sürecine girmiştir. Nitel ve karma yöntemle yapılan çalışmalar, kısıtlamalardan ve kapanmalardan nicel yöntemle oranla daha çok etkilenmiştir. Seyahat edebilme, sahayı ziyaret etme ve katılımcılara ulaşma pandemi koşullarında oldukça zorlaştığı ve hatta tam kapanmalar ya da kısıtlamalar sebebiyle imkânsız hale geldiği için, birçok sosyal bilimci saha araştırmalarını yeniden planlamak veya araştırma tasarımını yeni veri toplama teknikleriyle revize etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, araştırma yönteminin ve sürecinin pandemi koşullarına adapte edilmesi, sosyal bilimlerde metodolojinin yeni normalinin ne olacağı ve nasıl şekilleneceği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Modern bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın kullanımı, bu dönüşümün önemli katalizörlerinden biri olmuş; pandemi dönemi ise nitel araştırmaların daha sıklıkla dijital ortama taşınmasında hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Teknolojinin olanaklarını fırsat olarak gören sosyal bilimciler de, araştırmalarında medya/sosyal medya taraması, telefon veya diğer uygulamalar üzerinden çevrimiçi görüşmeler gibi alternatifleri değerlendirmeye başlamışlardır. Göç alanında yürüttüğümüz iki farklı araştırma, saha çalışmasının yeni normal olarak dijitalleşmeyi ve çevrimiçi görüşme tekniklerini de daha belirgin kılmıştır.

Ancak, bu yeni normal benimserken bazı etik sorumlulukları da göz ardı etmemek gerekir. Birbirine alternatif farklı yöntemleri ve veri toplama tekniklerini deneyimleyip karşılaştırma imkânı sunan bu iki araştırmada kullandığımız geleneksel (yüz yüze) ve çevrimiçi nitel yöntem, pandemi döneminde göçmenlerin karşı karşıya olduğu durumu değerlendirme yolunda çok değerli ve kapsamlı bulgular üretmemize olanak tanımıştır. Yine de, yukarıda kendi deneyimlerimiz çerçevesinde dile getirdiğimiz gibi, çevrimiçi araştırmalarda göçmen ve mülteciler gibi kırılgan grupların araştırma nesnesi olarak dâhil edilmesi temel etik ilkelerin takip edilmesini zorlaştırmaktadır. Geleneksel yöntemle ve çevrimiçi yöntemle yapılan araştırmaların, elbette kendilerine özgü metodolojik fırsatları ve zorlukları olduğunu söylemek mümkündür.

Bu konuda göç sosyolojisi/göç antropolojisi alanında çalışanlara metodolojik bir uyarı olarak, bilimsel araştırmanın tasarımında kimlerle ve nasıl çalışılacağı, örneklemin dijital bölünmedeki konumunun ne olduğu gibi detaylar iyi analiz edildikten sonra yöntemin belirlenmesi gerekliliğinin altını çizmek isteriz. Örneğin, 25-34 yaş aralığında beyaz yakalılar ile yapılacak bir çalışmada, zaman ve mekân sorunlarının aşılması için çevrimiçi nitel yöntemin tercih edilmesi araştırmacıya daha fazla imkân sağlayabilir. Öte yandan, teknolojinin hayatımızın her alanına nüfuz ettiği bu çağda, aynı gruba ilişkin bir araştırmanın geleneksel yöntem ile çalışılması zaman ve maliyet açısından araştırmacıyı zorlayabilir. Benzer şekilde, yaşlı göçmenler ve mülteciler üzerine yürütülecek bir araştırmada internet erişimlerinin ve kullanımlarının daha kısıtlı olabileceğinden hareketle geleneksel yöntemin tercih edilmesi örneklem grubundan sağlıklı ve kapsamlı verilerin toplanmasını kolaylaştırabilir.

Ancak, sadece çevrimiçi yöntem üzerinden görüşmelerin yapıldığı bir araştırmada, grup üyelerinin yetersiz olarak temsil edilmeleri, eksik ya da hatalı verilerin toplanması gibi sorunlar ortaya çıkabilir. Çevrimiçi araştırmalar, katılımcıyı sadece ekranın elverdiği ölçüde görmemize neden olur. Bir ekrandan çok daha büyük olan dünyasını gözlemlememizi, sosyal çevresini ve düşüncelerini anlamamızı engelleyebilir. Öte yandan, sahaya inerek yaptığımız bir çalışmada, araştırma nesnesini daha iyi anlamamızı ve derinlemesine analiz etmemizi sağlayacak birçok farklı veri toplayabiliriz. Saha notlarımız ve katılımcı gözleme dayalı saptamalarımız, etik ve emik yaklaşımı birleştirerek sonradan dinlediğimiz ses kaydını daha anlamlı hale getirebilir. Geleneksel araştırmaların sunduğu bu zenginlik, çoğu zaman çevrimiçi araştırmalarda yakalanamaz.

Pandemi döneminde veya sonrasında yapılacak yöntem tartışmalarında, pandemiyle birlikte araştırmacının ve katılımcının aynı fiziki mekânı paylaşma gerekliliğinin sosyal bilimler açısından ortadan kalktığı veya yeni normalleşme ile çevrimiçi yöntemlerin kullanılmasına gerek olmadığı şeklinde argümanlar ortaya atılabilir. Burada, bu yöntemleri birbirinin önüne geçirip diğerini saf dışı bırakmaya yönelik bir anlayış, içinde bulunduğumuz dönemde çok anlamlı olmayacaktır. Bunun yerine, pandemiyle gelen yeni normal tartışmalarında, her iki yöntemin barındırdığı metodolojik tuzaklardan kaçınarak, çevrimiçi ve yüz yüze veri toplama tekniklerinin başarıyla birleştirildiği melez yöntemlerin öneminin vurgulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abu-Lughod, L. (2000). Locating ethnography. *Ethnography*, 1(2), 261-267. DOI: 10.1177/14661380022230778.
- Akçapar, Ş.K., ve Çalışan, A. (2021a). Neoliberal düzende artan kırılğanlıklar: Pandemi döneminde mülteci sağlığı. *Göç Dergisi*, 8(2), 223-241. DOI: 10.33182/gd.v8i2.768.
- Akçapar, Ş. K., ve Çalışan, A. (2021b). "Risk Toplumu" ve Belirsizlik: Pandemi döneminde Suriyeli olmak. O.E. Aslan ve Ş.K. Akçapar (Der.) içinde, *Bireyden devlete küresel salgın* (ss. 117-152). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Akçapar, Ş.K., ve Çalışan, A. (2022). Mixed migration flows into Turkey and the impact of the pandemic: Revisiting social exclusion and persisting inequalities. R. Baikady vd. (Der.) içinde, *Handbook on global social problems*. London: Palgrave Macmillan (yayın aşamasında).
- Akyıldız, Ş. (2020). *COVID-19 işgücü piyasasını nasıl etkiledi?* Ankara: TEPAV. <https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1168/Senay+Akyildiz> adresinden erişildi.
- Aslan, O. E. ve Akçapar, Ş.K. (2021). Giriş. O.E. Aslan ve Ş.K. Akçapar (Der.) içinde, *Bireyden devlete küresel salgın* (ss.1-6). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Berger, R. (2015). Now I see it, now I don't: researcher's position and reflexivity in qualitative research. *Qualitative Research*, 15(2), 219-234, DOI: 10.1177/1468794112468475.
- British Academy. (2021). *The COVID decade: Understanding the long-term societal impacts of COVID-19*. London: British Academy. <https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/3238/COVID-decade-understanding-long-term-societal-impacts-COVID-19.pdf>.
- Davies, L., LeClair, K. L., Bagley, P., Blunt, H., Hinton, L., Ryan, S., ve Ziebland, S. (2020). Face-to-face compared with online collected accounts of health and illness experiences: A scoping review. *Qualitative Health Research*, 30(13), 2092–2102. DOI: 10.1177/1049732320935835.
- Deakin, H., ve Wakefield, K. (2014). Skype interviewing: Reflections of two PhD researchers. *Qualitative Research*, 14(5), 603-616. DOI: 10.1177/1468794113488126.
- Dekker, R., ve Engbersen, G. (2014). How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14(4), 401-418.
- DiMaggio, P., Hargittai, R., Celeste, C., ve Shafer, S. (2004). Digital inequality: from unequal access to differentiated use. K. M. Neckerman (Der.) içinde, *Social Inequality* (ss.355-400). New York: Russell Sage.
- Eynon, R., Fry, J., ve Schroeder, R. (2017). The ethics of online research. N. G. Fielding, R. M. Lee, ve G. Blank (Der.) içinde, *The SAGE handbook of online research methods* (ss. 19-37). London: Sage DOI: 10.4135/9781473957992.
- Filep, B. (2009). Interview and translation strategies: coping with multilingual settings and data. *Social Geography*, 4(1), 59-70. DOI:10.5194/sg-4-59-2009.
- Flynn, R., Albrecht, L., ve Scott, S. D. (2018). Two approaches to focus group data collection for qualitative health research: Maximizing resources and data quality. *International Journal of Qualitative Methods*, 17, 1-9. DOI: 10.1177/1609406917750781.

- Forrestal, S. G., D'Angelo, A. V., ve Vogel, L. K. (2015). Considerations for and lessons learned from online, synchronous focus groups. *Survey Practice*, 8(3), 1-9. DOI:10.29115/SP-2015-0015.
- Guadagno, L. (2020). Migrants and the COVID-19 pandemic: An initial analysis. International Organization for Migration, *Migration Research Series*, 60, <https://publications.iom.int/books/mrs-no-60-migrants-and-covid-19-pandemic-initial-analysis> adresinden erişildi.
- Guterres, A. (2020). The COVID-19 crisis is an opportunity to reimagine human mobility. *United Nations*: <https://www.un.org/en/coronavirus/covid-19-crisis-opportunity-reimagine-humanmobility/> adresinden erişildi.
- Hannerz, U. (2003). Being there... and there... and there! Reflections on multi-site ethnography. *Ethnography*, 4(2), 201-216.
- Hine, C. (2015). *Ethnography for the internet: embedded, embodied and everyday*. NY: Bloomsbury Academic.
- Howlett, M. (2021). Looking at the 'field' through a Zoom lens: Methodological reflections on conducting online research during a global pandemic. *Qualitative Research*, 1-16, DOI: 10.1177/1468794120985691.
- Kluge, H. H., Jakab, Z., Bartoviz, J., D'Anna, V. ve Severoni, S. (2020). Refugee and migrant health in the COVID-19 response. *The Lancet*, 395(10232), 1237-1239. DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30791-1.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: doing ethnographic research online*. London: Sage.
- Linabary, J. R., ve Hamel, S. A. (2017). Feminist online interviewing: engaging issues of power, resistance and reflexivity in practice. *Feminist Review*, 115(1), 97-113. DOI:10.1057/s41305-017-0041-3.
- Lipp, A. (2007). Developing the reflexive dimension of reflection: A framework for debate. *International Journal of Multiple Research Approaches*, 1, 18-26. DOI: 10.5172/mra.455.1.1.18.
- Lobe, B., Morgan, D., ve Hoffman, K. A. (2020). Qualitative data collection in an era of social distancing. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-8. DOI: 10.1177/1609406920937875.
- Mangrio, E., Maneesh, P.S., ve Strange, M. (2020). Refugees in Sweden during the Covid-19 pandemic: The need for a new perspective on health and integration. *Frontiers in Public Health*, 8, 1-5. DOI: 10.3389/fpubh.2020.574334.
- Marhefka, S., Lockhart, E., ve Turner, D. (2020). Achieve research continuity during social distancing by rapidly implementing individual and group videoconferencing with participants: Key considerations, best practices, and protocols. *AIDS and Behavior*, 24, 1983-1989. DOI: 10.1007/s10461-020-02837-x.
- McCall, G. J. (2006). The fieldwork tradition. D. Hobbs ve R. Wright (Der.) içinde, *The Sage Handbook of Fieldwork* (ss. 3-21). London: Sage.
- Merton, R.K. (1972). Insiders and outsiders: A chapter in the sociology of knowledge. *American Journal of Sociology*, 78(1), 9-47.

- MUDEM. (2020). COVID-19 krizi sürecinde Türkiye'deki mültecilerin durum analizi. Mülteci Destek Derneği-Refugee Support Center. <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/29-mudemden-covid-19-krizi-surecinde-turkiyedeki-multecilerin-durum-analizi.pdf> adresinden erişildi.
- Nobrega, S., Ghaziri, M. E., Giacobbe, L., Rice, S., Punnett, L., ve Edwards, K. (2021). Feasibility of virtual focus groups in program impact evaluation. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1-10. DOI: 16094069211019896.
- OECD. (2020). What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children? https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=137_137245-8saheqv0k3&title=What-is-the-impact-of-the-COVID-19-pandemic-on-immigrants-and-their-children%3F adresinden erişildi.
- Özkul, D. (2020). COVID-19 salgını süreci ve sonrası için düzensiz göçmen, sığınmacı ve mültecilere yönelik politika önerileri. *İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü*. https://d4b693e1-c592-4336-bc6a36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_390a03e9b49b4bb7a609d0a3d0f615c1.pdf adresinden erişildi.
- Pocock, T., Smith, M., ve Wiles, J. (2021). Recommendations for virtual qualitative health research during a pandemic. *Qualitative Health Research*, 31(13), 2403-2413. DOI: 10497323211036891.
- Relief International. (2020). Impact of the COVID-19 outbreak on Syrian refugees in Turkey. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/76504.pdf> adresinden erişildi.
- Roy, R., ve Uekusa, S. (2020). Collaborative autoethnography: "Self-reflection" as a timely alternative research approach during the global pandemic. *Qualitative Research Journal*, 20 (4), 383-392. DOI: 10.1108/QRJ-06-2020-0054.
- Shapka, J. D., Domene, J. F., Khan, S., ve Yang, L. M. (2016). Online versus in-person interviews with adolescents: An exploration of data equivalence. *Computers in Human Behavior*, 58, 361-367. DOI: 10.1016/j.chb.2016.01.016.
- Seitz, S. (2016). Pixilated partnerships, overcoming obstacles in qualitative interviews via Sykpe: a research note. *Qualitative Research*, 16(2), 229-235. DOI: 10.1177/1468794115577011.
- SGDD. (2020). COVID-19 salgınının Türkiye'de mülteciler üzerindeki etkisinin sektörel analizi. *Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği*. <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/76640> adresinden erişildi.
- Teti, M., Schatz, E., ve Liebenberg, L. (2020). Methods in the time of COVID-19: the vital role of qualitative inquiries. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-5. DOI: 10.1177/1609406920920962.
- Teti, M., Pichon, L., ve Myroniuk, T. W. (2021). Community-engaged qualitative scholarship during a pandemic: Problems, perils and lessons learned. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1-4. DOI: 10.1177/16094069211025455.
- The University of Chicago. (2021, 1 Nisan). Life After the COVID-19 Vaccine: Experts envision the 'new normal' [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=UjB-LFOLGI4&t=17s> adresinden erişildi.
- Till, K. (2001). Returning home and to the field. *Geographical Review*, 91(1-2), 46-56. DOI: 10.1111/j.1931-0846.2001.tb00457.x.

- UNCTAD. (2020). The least developed countries report 2020. Productive capacities for new decade: https://unctad.org/system/files/official-document/ldcr2020_en.pdf adresinden erişildi.
- Van Dijk, J. A. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics*, 34(4-5), 221-235. DOI: 10.1016/j.poetic.2006.05.004.
- Vindrola-Padros, C., Chisnall, G., Cooper, S., Dowrick, A., Djellouli, N., Symmons, S. M., ve Johnson, G. A. (2020). Carrying out rapid qualitative research during a pandemic: emerging lessons from COVID-19. *Qualitative Health Research*, 30(14), 2192-2204. DOI: 10.1177/1049732320951526.
- Weiss, R. (1994). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. NY: The Free Press.
- Wiederhold, A. (2014). Conducting Fieldwork at and away from home: Shifting researcher positionality with mobile interviewing methods. *Qualitative Research*, 15(5), 600-615. DOI:10.1177/1468794114550440.
- Woodyatt, C. R., Finneran, C. A., ve Stephenson, R. (2016). In-person versus online focus group discussions: A comparative analysis of data quality. *Qualitative Health Research*, 26(6), 741-749. DOI: 10.1177/1049732316631510.
- World Bank. (2020). Poverty and shared prosperity 2020: Reversals of fortune. Washington DC. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34496/9781464816024.pdf> adresinden erişildi.
- World Economic Forum (2020). COVID-19 risks outlook a preliminary mapping and its implications. Insight Report. https://www3.weforum.org/docs/WEF_COVID_19_Risks_Outlook_Special_Edition_Pages.pdf adresinden erişildi.
- Yates, S. ve Lockley, E. (2018). Social media and social class. *American Behavioral Scientist*, 62(9), 1291-1316. DOI: 10.1177/0002764218773821.
- Zinn, J.O. (2021). Conclusions: Towards a sociology of pandemics and beyond. *Current Sociology*, 69(4), 603-617. DOI: 10.1177/0011392121102351.

SOSYOLOJİNİN PENCERELERİ, PENCERELERDEN SOSYOLOJİ: PANDEMİ SÜRECİNDE İSTANBUL'DA SOSYAL KIRILGANLIK VE ÇOKLU-AFET ÜZERİNE NİTEL ARAŞTIRMA DENEYİMİ

Umut Yüksel¹ & Merve Ergün²

Öz

Pandemi deneyimleri; toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite, sosyo-ekonomik seviye gibi etkenlere bağlı olarak değişmekte ve derinleşmektedir. COVID-19 pandemisi ve fiziksel mesafe tedbirleri ise bu süreçte yürütülen sosyal araştırmalar için önemli sınırlılıklar doğurmuştur. Bu sınırlılıkları aşmak için araştırmacılar tarafından geliştirilen stratejilerin gelecek araştırmalar için sağlayabileceği yeni olanaklar da tartışılmaktadır. Bu makale, pandeminin erken döneminde İstanbul ilinde sosyal kırılma ve çoklu-afet kapsamında gerçekleştirilmiş iki saha araştırmasına dayanarak, bu süreçte çevrimiçi nitel araştırma yapmanın olanak ve sınırlılıklarını, yöntemsel çerçevesini ve özgün dinamiklerini ele almaktadır. Birinci araştırma kapsamında, İstanbul ilinin farklı sosyal kırılma seviyelerine sahip dört ilçesinin farklı mahallelerinde görev yapan 20 muhtarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İkinci araştırma kapsamında ise İstanbul'un Sancaktepe ilçesinin sekiz mahallesinden sosyal kırılma statüsünü karşılayan 20 kişiyle görüşülmüştür. Her iki araştırmada da yarı-yapılandırılmış çevrimiçi görüşmeler gerçekleştirilmiş ve *Google Haritalar Sokak Görünümü* uygulamasından yararlanılmıştır. Pandemi sürecinde bu özgün koşullarda oluşan sınırlılıklar ve bu sınırlılıkları aşma stratejileri; örneklem tasarımı ve örnekleme erişim, zaman ve maliyet, araştırmacı-katılımcı arasındaki mesafe ve etik sorunlar, değişen mekân ve saha kavramı başlıklarıyla ele alınmıştır. Son olarak, bu çalışma kapsamında elde edilen tecrübelerin gelecek araştırmalar içindeki konumu tartışılmış; dijital pencerelerden yapılan sosyolojinin, sosyoloji disiplini içerisinde açabileceği pencereler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: COVID-19 pandemisi, Sağlık, Sosyal kırılma, Araştırma yöntemleri, Çoklu-afet.

¹ Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-7680-2953

² Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID:0000-0002-1172-048X

WINDOWS OF SOCIOLOGY, SOCIOLOGY THROUGH WINDOWS: QUALITATIVE RESEARCH EXPERIENCES ON SOCIAL VULNERABILITY AND MULTI-HAZARD IN ISTANBUL DURING THE PANDEMIC

Abstract

Pandemic experiences vary depending on factors such as gender, age, ethnicity, and socio-economic level. The COVID-19 pandemic and physical distance measures have created significant limitations for social research conducted in this ongoing process. Besides, it has been discussed what kind of possibilities for future studies can emerge from strategies pursued by researchers to overcome these limitations. Based on two field studies conducted in the context of multi-hazard and social vulnerability in the city of Istanbul in the early period of the pandemic, this article discusses the possibilities and limitations, methodological framework and unique dynamics of conducting online qualitative research in this process. In the first research, interviews were conducted with 20 mukhtars from different neighborhoods in four municipalities of Istanbul with different levels of social vulnerability. In the second research, 20 people who meet the social vulnerability status from eight neighborhoods of Sancaktepe municipality of Istanbul were interviewed. In both studies, semi-structured online interviews were conducted and *Google Maps Street View* application was used throughout the research. Limitations formed in these novel conditions and strategies to overcome these limitations were tackled under the following headings; sampling design and access, time and cost, distance between researcher-participant and ethical issues, and changing concepts of space and field. Finally, suggestions were proposed for how the experiences, new skills and approaches gained through these studies could be used in the future. By doing that, the windows to be opened in the discipline of Sociology through digital windows were also discussed.

Keywords: COVID-19 pandemic, Health, Social vulnerability, Methodology, Multi-hazard.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, beraberinde getirdiği sağlık kriziyle birlikte, dünyayı ekonomik, politik ve toplumsal açılardan derin biçimde etkilemektedir. Öyle ki farklı türden toplumsal eşitsizliklerin halk sağlığındaki eşitsizliklerle bağlantısının altını çizerek, COVID-19 pandemisinin bir “sosyal hastalık” (Çaman & Karabey, 2020) ve aynı zamanda bir “sosyal afet” (Connell, 2020) olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden yalnızca epidemiyologlar değil; sosyal bilimciler de pandemi sürecini mercek altına almıştır.

Pandemi ikinci yılına girmişken bu süreçteki deneyimlerimizi ve yapılan birçok araştırmanın sonuçlarını temel alarak şu çıkarımı yapabiliriz: COVID-19 pandemisinin bugün yarattığı kırılmalar ve sarsıntılar, tarihin fay hatları üzerinde gerçekleşmektedir. Bu fay hatları üzerinde ise çok katmanlı ve çok yönlü saçaklanan eşitsizlikler bulunmaktadır. Pandemi, hâlihazırda var olan eşitsizlikleri daha da derinleştirmiş ve görünür kılmıştır. Pandemi deneyimleri ise toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite, sosyo-ekonomik seviye gibi çok boyutlu etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Eşitsizliklerin belirlediği bu sürecin ekonomik etkilerine; hak erozyonu, gelir ve iş kayıplarıyla çalışma şartlarının kötüleşmesi (KESK, 2021; DİSK, 2021), pandemi yükünün kayıt dışı çalışmanın getirdiği güvencesizlik ile katmerlenmesi (Uysal, 2020) ve mali canlandırma paketlerinin dağılımına eklenen istihdamdaki kayıplar nedeniyle artan ülkeler ve bölgeler arası eşitsizlikler (ILO, 2021) örnek verilebilir. Diğer yandan, ev-içi ve ev-dışı toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne bağlı olarak pandemi yükünün kadınlar üzerindeki etkisinin daha ağır olması (Öztürk & Metin, 2020), etnisite temelli olarak göçmen ve yerel gruplardaki ölüm oranlarının yüksekliği (Gross vd., 2020), 65 yaş üstü bireylerin yaşam haklarının ekonomiye katkıları ile ölçülmesi (Matthewman & Huppatz, 2020, s.679) ve bu grup üzerindeki olumsuz psikolojik etkileri (Chen, 2020) ise bu etkilerin toplumsal yansımaları olarak tartışılabilir.

Yaşamımızın her yanına dokunan pandeminin bundan sonraki hayatımızda kalıcı izler bırakacağı açıktır. C. Wright Mills'in (1959) “sosyolojik imgelem” kavramıyla uzun süre önce altını çizdiği üzere, gündelik hayat ve toplumsal olaylar bir huzmenin parçaları olarak değerlendirilmelidir. Bir diğer deyişle, biyografi ile tarih birbirinden kopuk değil, bir ilişkiler bağının parçalarıdır. Sosyolojik imgelem, bu ilişkiler bağını görmenin temel araçlarından biridir. Sosyolojik zanaatkârlığın bir parçası olarak, tarihsel kırılmalar yaratan pandemi içerisinde hem kendi deneyimlerimiz hem de bilgi üretim yöntemlerimiz üzerine bilimsel sorgulamalar yapma gerekliliği de bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Pandemi, araştırma yöntemlerimiz üzerinde de dönüştürücü etkilere sahiptir. Pandemi öncesi hâlihazırda yönetsel bir seçenek olan çevrimiçi görüşmeler ve telefon görüşmeleri, salgına özel koşullar altında değişen etik kodlarla birlikte hem yer yer bir zorunluluk hâlini almış hem de salgının yarattığı yönetsel sınırlılıkları aşmak için birer araca dönüşmüşlerdir.

Biz de bu çerçevede, salgın sürecinde parçası olduğumuz iki nitel araştırma ekseninde saha deneyimlerimizi paylaşacağız. Yer aldığımız ve deneyimleri üzerine odaklandığımız her iki araştırma da sosyal kırılganlık üzerine odaklanmaktadır. Sosyal kırılganlık, bu bağlamda, bireylerin/grupların afet öncesi durumları, afet(ler) ile başa çıkma güçleri ve afet(ler)in yarattığı etkileri azaltmaya yönelik kapasitelerine yönelik bir kavram olarak kullanılmaktadır (Cutter, 1996; Cutter & Finch, 2008). Farklı grupların bu deneyimleri ise afet öncesindeki statülerine, kapasitelerine ve birikimlerine bağlı olarak değişmektedir ve “afet sonrası ortaya çıkan kırılganlıkları, afet öncesindeki durumlarıyla yakından ilişkilidir” (Kalaycıoğlu, 2021, s.22). Yer aldığımız ikinci çalışmada sosyal kırılganlık ile birlikte çoklu-afet de araştırma odağında yer almaktadır. Çoklu-afet (multi-hazard) ise bir ülkenin karşı karşıya kaldığı birbirini tetikleyen afetlerin veya zaman içinde birikerek, peş peşe ya da eş-zamanlı olarak belirli durumlarda ortaya çıkan afet olaylarının bağlantılı etkilerini anlamak için kullanılmaktadır (UNDRR, 2017). Bir depremin ardından oluşabilecek tsunami ya da yangın çoklu-afet örneği olarak verilebilir.

Makalenin yazarları olarak yer aldığımız ilk araştırma, pandemi döneminde salgın deneyiminin kırılganlık seviyelerine göre farklı mahallelerde nasıl şekillendiğine odaklanan ve 08/07/2020 – 31/12/2020 tarihleri arasında gerçekleştirilen TÜBİTAK SOBAG 120K471 numaralı projedir. “Farklı

Sosyal Kırılganlık Düzeyine Sahip Hanelerin COVID-19 Salgınına Deneyimleme Biçimleri ve Yakın Geleceğe İlişkin Beklentileri: İstanbul İli Örneği” başlıklı bu araştırmada iki yüksek lisans öğrencisi araştırma asistanı olarak yer aldık. Karma yöntem kullanılan bu araştırmanın nicel kısmında Kadıköy, Sancaktepe, Beylikdüzü ve Bağcılar’da 441 haneyle telefon üzerinden anket çalışması yapılmıştır. Araştırmanın nitel kısmında ise 2017-2018 yıllarında gerçekleştirilmiş olan “İstanbul İli Genelinde Afetler Karşısında Sosyal Hasar Görebilirlik” (İBB, 2018) araştırmasından temel alarak, araştırma ekibinin ‘küme örnekleme’ yöntemiyle seçtiği, farklı kırılganlık seviyelerine sahip bu dört ilçenin farklı mahallelerinin muhtarlarıyla Zoom ve telefon görüşmeleri ile yarı-yapılandırılmış 20 derinlemesine mülakat tarafımızdan yapılmıştır. Bu 20 derinlemesine mülakat, 12/10/2020 – 04/11/2020 tarihleri arasında, dördü kadın, on altısı erkek muhtardan oluşan bir katılımcı profilini içermektedir. Görüşme yaptığımız katılımcıların sekizi Bağcılar ilçesi (orta-üst kırılgan), ikisi Beylikdüzü ilçesi (kırılgan değil), altısı Kadıköy ilçesi (orta-alt kırılgan) ve dördü Sancaktepe ilçesi (kırılgan) muhtarlarıdır.³

Bunun ardından, 19/04/2021 – 09/05/2021 tarihleri arasında UK Research and Innovation (UKRI) tarafından The Global Challenges Research Fund (GCRF) aracılığıyla desteklenen ve Edinburgh Üniversitesi öncülüğünde The Urban Disaster Risk Hub bünyesindeki “Tomorrow’s Cities” (Yarının Kentleri) projesi kapsamında yürütülen “Disaster Risk Reduction for Vulnerable Groups and Developing a Resilient City for Tomorrow: The Case of Istanbul” çalışmasının nitel kısmında yer aldık. Çoklu-afet ve kırılganlığın temel nedenlerine (*root causes of vulnerability*) odaklanan bu araştırma projesi kapsamında, birinci araştırmanın temellerine dayanarak ikinci nitel saha araştırmasını gerçekleştirdik. Bu araştırmanın planlaması üzerine birlikte düşünerek; saha tasarımı, örnekleme oluşturma ve görüşmeleri yapma gibi konuları birlikte üstlendik. Bu kapsamda, ilk araştırmada iletişim kurduğumuz ve daha önce yüz yüze tanışıklığımızın olmadığı muhtarlara anahtar-kişisi (*key person/gatekeeper*) olarak başvurarak İstanbul’un Sancaktepe ilçesinde ikamet eden ve kırılganlık statüsünü karşılayan hanelerin iletişim bilgilerine ulaştık. Bu araştırma kapsamında, 20 katılımcıyla görüşme sağladık (5 kadın, 15 erkek) ve ortalama görüşme süresi 58 dakika oldu.⁴

Afet ve sosyal kırılganlık bağlamında yürütülen bu iki ayrı fakat bağlantılı araştırma, pandemide nitel araştırma deneyimleri açısından önemli katkılar ve imkânlar taşımaktadır. Pandemide saha araştırması yürütme biçimleri ve imkânları küresel çapta tartışılmaktadır.⁵ Bu iki araştırmanın oluşturduğu pandemiye ilişkin saha deneyimlerimiz, tartışılan bu yeni araştırma imkânlarının da bir örneğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, pandeminin bu iki araştırmamız üzerine olan etkisi ve bizim bu etkiyle başa çıkmak üzere attığımız adımlar, ilk olarak örnekleme tasarımı ve örnekleme erişim başlığı altında incelenecektir. Bu kısımda, resmi bir makam olan muhtarlar ile mahalle sakinlerine erişim ele alınacaktır. İkinci kısımda, çevrimiçi görüşmeler zaman ve maliyet açısından irdelenecektir. Üçüncü kısımda, araştırmacı-katılımcı arasındaki mesafe, güven ve güç ilişkileri, beraberlerinde getirdikleri etik sorunlar ile incelenecektir. Son kısımda ise değişen saha kavramı ve dinamiklerine, değişen mekân ve saha kavramı başlığı ile odaklanılacaktır. Her bir bölümün ortak noktası, araştırmalarımızdaki olanaklar, sınırlılıklar ve bu sınırlılıkları aşma stratejileri etrafında olacaktır. Sonuç kısmında, bugünün birikiminin yarın için ne tür imkânlar yarattığı ve hangi soruları ortaya çıkardığı tartışılacaktır.

1. PENCERELERDEN SOSYOLOJİ

Pandemide kendimizi ve çevremizdekileri korumak için önerilen tedbirlerin başında gelen fiziksel mesafe uygulaması, iletişim biçimlerimizde de dönüştürücü etkilere yol açmıştır. Özellikle pandeminin ilk döneminde yer alan genel karantina ve kapanma tedbirleriyle birlikte, önümüzdeki

³ Yer alan kırılganlık bilgileri “İstanbul İli Genelinde Afetler Karşısında Sosyal Hasar Görebilirlik” araştırması (İBB, 2018) ve TÜBİTAK SOBAG 120K471 nolu projenin raporu temel alınarak yazılmıştır.

⁴ Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılara ait demografik bilgi tablosu makalenin sonunda yer almaktadır.

⁵ Örneğin, Deborah Lupton (2020) tarafından düzenli aralıklarla güncellenen “Doing Fieldwork in a Pandemic” (*Pandemide Saha Araştırması Yapmak*) gibi geniş-kaynak derleme çalışmalarıyla bu tür yeni araştırma imkânları ve bir yardımcı fikir hazinesine erişilebilir.

sınırlı iletişim araçlarından bir tanesi pencereler olmuştur. Pencereler, fiziksel mesafelerin ayırdığı mahalle sakinlerinin astıkları bezlerle ihtiyaçlarını duyurduğu (Otis, 2020) ve birbirleriyle iletişim kurduğu “yeni kamusal alan” alanlarından biri olarak karşımıza çıkmıştır (Turan & Ayataç, 2020, s.38). Pandeminin getirdiği koşullar altında sosyolojik saha araştırmasının önemli alternatif yollarından biri ise çevrimiçi görüşmelerin yer aldığı ‘dijital pencereler’ olmuştur.

Birinci araştırmaya başladığımızda pandeminin Türkiye’ye gelişinin altıncı ayıydı (Temmuz 2020). İkinci araştırmaya başladığımızda ise pandemi artık Türkiye’deki birinci yılını doldurmuştu (Nisan 2021). İlk araştırmanın belirsizlik ortamında, görüşmelerin yüz yüze mi yoksa çevrimiçi mi yapılacağı tartışma konusu oldu. Ancak salgının seyri, artan vaka sayıları, bununla beraber araştırmacıların ve katılımcıların güvenliği gibi önemli meseleler gündeme geldi. Salgın sebebiyle yüz yüze görüşmelerde çıkabilecek her türlü sağlık riskini ve etik koşulları göz önünde bulundurarak görüşmelerin çevrimiçi olarak yapılmasında karar kıldık. İkinci araştırmada ise çevrimiçi görüşmelerin yapılmasına baştan karar verdik ve mevcut sınırlılıklara rağmen, onları aşmaya çalışarak araştırmayı tamamlamanın yollarını aradık. Dolayısıyla görüşmelerin *Zoom*, telefon ve *WhatsApp* araması aracılığıyla yapılması, yüz yüze görüşmelerin mümkün olmadığı bu süreçte, sınırlılıkları aşma yöntemlerimizden biri hâline geldi.

1.1. Örneklem Tasarımı ve Örnekleme Erişim

İlk olarak İstanbul’un dört ilçesindeki muhtarlara, bağlı buldukları muhtarlıkların telefon bilgilerinden ulaşmaya çalıştık. Muhtarlığın resmi bir makam olması ve iletişim bilgilerinin internet üzerinden görece kolaylıkla ulaşılabilir olması sebebiyle, bu kümeye erişim ve katılımcılarla dijital yöntemlerle görüşmek bir olanak olarak düşünülebilir. Ancak yine de muhtarların bazılarında ulaşmakta kimi zorluklarla karşılaştık. Elimizde hâlihazırda var olan muhtar listesinin önemli bir kısmının değişmiş/ulaşılabilir olmaması, araştırmanın zaman yönetimi açısından bir sorun olarak karşımıza çıktı. Diğer muhtarların yönlendirmeleri ve internet üzerinden araştırmalarımız sonucunda eksik olan numaraları teyit edip katılımcılara ulaştık ve görüşme için randevulaştık. Randevulaşma sürecinde, katılımcı profilinde sosyal medya okur-yazarlığı ve yeni dijital uygulamalara hâkimiyetin düşük olması nedeniyle kimi başka engellerle karşılaştık. Bu yüzden, *Zoom* görüşmelerinin yanı sıra *WhatsApp* araması ve/veya telefon görüşmelerine de yer verdik. Böyle bir tercihte bulunmamızın nedenleri olarak katılımcıların telefonlarında *Zoom* için yeterli alan bulunmaması, akıllı telefona sahip olmamaları ve görüntülü görüşmeyi reddetmeleri sıralanabilir.

Çevrimiçi görüşmeler, coğrafi kısıtlamaları aşma fırsatı sunması ve olası masrafları azaltması bakımından, araştırmanın konum ve mesafe boyutlarını göz ardı etmemizi olanaklı kılar (Markham, 2005). Bu aynı zamanda katılımcı sayısını artırma ve çeşitlendirme imkânı demektir. Markham (2005), potansiyel katılımcıların yalnızca bir tıklama (*clicking*) ve kablosuz bağlantı uzağımızda olduğu bir dünyada, araştırmanın örneklem tasarımı mesafenin pragmatik olarak neredeyse anlamsız bir hale geldiğini söylüyor. Ancak bizim örneklem oluşturma ve katılımcılara erişme deneyimlerimiz gösteriyor ki katılımcılar, sanal ortamda Markham’ın söylediği kadar kolay erişilebilir değildir. Bu bağlamda, dijital yöntemi pandemiye ‘evrensel’ bir çözüm olarak sunma fikrini ele alan Boellstorff’ın (2020) da ifade ettiği üzere, internet erişiminin hem araştırmacı hem de katılımcılar açısından hâlâ toplumsal eşitsizlikler bağlamında düşünülmesi gereken bir mesele olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

1.2. Zaman ve Maliyet

Ulaşım, konaklama, beslenme ve beraberinde gelen diğer maliyetler araştırma süresi boyunca azalmış olsa da araştırmanın planlanması ve gerçekleştirilmesi için gerekli olan zamanın bütünüyle kısaltılabildiğini söyleyemeyiz. Araştırmanın başlangıç ve bitiş aşamasında büyük bir değişiklik yaratmamış olsa da sahaya ayrılan süre, görece uzun bir zamana yayılmıştır. Saha sürecinin bu şekilde zamana yayılmasının temel nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Katılımcılara telefonla ulaşılması (yanlış numara, eski numara, mahallelerin bölünmesi veya birleşmesi)
- Muhtarlığın resmi bir makam olması sebebiyle, muhtarlara ulaşmanın kolay olması ancak pandemi dönemindeki yoğunlukları sebebiyle çevrimiçi mülakatlar için randevu ayarlamasının zorlaşması
- Randevu ayarlandıktan sonra, görüşmeler esnasında kimi teknik aksaklıklardan dolayı (internetin kesilmesi, bağlantının zayıf olması, telefonun şarjının bitmesi, ortamın gürültülü olması vb.) görüşmelerin uzaması, ertelenmesi veya iptal olması
- Bağlantıdaki kesintiler veya yaşanan ses problemlerinden dolayı katılımcıyı sahada tutmanın zorlaşması ve bu durumun araştırma motivasyonunu olumsuz etkilemesi
- Görüşme saatlerinin yüz yüze görüşme saatlerine göre daha esnek olması ve geç saatlere kadar sarkmasıdır.

Çevrimiçi görüşmeler hem araştırmacı hem de katılımcılar için görüşme saatlerinde sağladığı esneklik bakımından bir olanak olarak değerlendirilebilir (Deakin & Wakefield, 2014). Fakat bu durum aynı zamanda görüşmeleri mümkün kılabilmek adına araştırmacının sürekli iş-başında/işe-hazır pozisyonda bulunması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, araştırmacının randevu ayarlamak için yaptığı telefon aramalarına dönüşler için günün her saati ulaşılabilir olması gerekmektedir. Bu, günün geniş bir dilimine yayılan görüşmeler sebebiyle, araştırmacının sürekli ekran başında kalması anlamına gelmektedir. Bu durum, Magdalena Góralaska'nın (2020) dijital araştırmalar için "içine-dalma" (*deep-immersion*) olarak tanımlayarak dikkat çektiği, araştırmacının iş-yaşam dengesini bozabilecek riskler taşımaktadır. Diğer bir deyişle, araştırma sahasına girişin kolaylığı ve sürekliliği, araştırmacının çalışma sınırlarının aşınmasına ve bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmesine yol açabilmektedir. Özellikle sosyal kırılganlık ve çoklu-afet gibi konular üzerine yapılan çalışmalarda, araştırmacının hem kendisinin hem de katılımcıların fiziksel ve zihinsel sağlığını korumak adına aldığı önlemler, araştırmanın etik boyutu için belirleyici bir işlev taşımaktadır.

1.3. Araştırmacı-Katılımcı Arasındaki Mesafe ve Etik Sorunlar

"Çok zorlu bir süreç yaşıyoruz... İnsan içini dökmek isteyeceği bazı şeyler arıyor yani." (Bir çevrimiçi görüşmeci, Erkek, 34)

"Derler ya, bir insanı en çok ne yaralarsa onu konuşur." (Bir çevrimiçi görüşmeci, Kadın, 37)

Pandemi sürecinde yapılan kimi çalışmalarda görüşme sürelerinin kısa tutulması bir strateji olarak kullanılmış olsa da (Vindrola-Padros vd., 2020), özellikle afetler gibi hassas konularda yapılan derinlemesine görüşmelerde bunun çok mümkün olmadığını gördük. Hatta görüşmelerin kısa tutulmasının toplanan verinin kalitesini olumsuz etkilediğini ve etik sorunlar doğurduğunu deneyimledik. Burada etik sorunlar olarak ifade edilen, COVID-19 pandemisi gibi bir sürecin içindeyken katılımcılara salgın, deprem, sel, yangın gibi afetler üzerine görüş ve deneyimlerine yönelik soruların yöneltilmesinin yarattığı tansiyonlardır. Yüz yüze görüşmelerde araştırmacı fiziksel olarak mekânda bulunmaya devam ettiği için diyalog görüşme sonrası devam eder. Oysa çevrimiçi görüşmelerde, mekândan ayrılış bir "çıkış butonu" (*leave meeting*) ya da telefonun kapatma tuşuyla hızlıca gerçekleşmektedir. Araştırma odağında yer alan bu konular sebebiyle katılımcıların yaşadığı gerilimlerin tetiklenmesi ve duygusal çağrışımlarla görüşmenin sonlandırılması, katılımcıların psikolojik sağlığına etki edebileceği noktada bir etik ihlal sorununa dönüşebilmektedir. Araştırmacının görüşme konusunu belirlemesi, sorularıyla görüşme içeriğini yönlendirmesi ve görüşmenin sınırlarını çizmesi, görüşülen kişi ile arasında asimetrik bir güç ilişkisi oluşturmaktadır (Kvale, 2007). Dolayısıyla

araştırmacıdan beklenen, hem katılımcılar hem de kendisi üzerinde oluşabilecek bu tür rahatsızlıkları mümkün olduğunca önlemesidir (Bryman, 2012, s.136).

Biz bu etik sorunları, katılımcıların görüşme sürecince yer yer rahatlatılması, gerekirse konu dışına çıkılması, buna bağlı esprili/hoşbeş sözlerin iletilmesi ve dolayısıyla güler yüzle görüşmenin sonlandırılması gibi stratejilerle aşmaya çalıştık. Dolayısıyla aşına olunmayan bir etkileşim ortamında, çevrimiçi mekânda, araştırmacı ve katılımcı arasındaki ilişkiyi sağlıklı kılmak adına görüşmelerin süresinin uzatılması, özellikle katılımcıların psikolojik sağlığını korumak için bir zorunluluk hâlini almıştır. En nihayetinde, görüşme süresinin uza(tıl)ması, bir yandan araştırma zamanı açısından bir sınırlılık; bir diğer yandan araştırmacı ile katılımcı arasındaki güven ilişkisi açısından ise bu sınırlılığı aşma stratejisi olmuştur. Yüz yüze yapılan görüşmelerden farklı olarak çevrimiçi görüşmelerde, görüşme tamamlandıktan sonra kesilen araştırmacı-katılımcı arasındaki ilişki, görüşme süresi uzatılarak devam ettirilmiş ve sohbet ortamı korunmaya çalışılmıştır. Bu stratejilerin uygulanması, araştırmacılar olarak bizlerin de daha sağlıklı bir şekilde araştırmaya devam etmemizi sağlamıştır. Averett (2021), kriz zamanlarında araştırmacının ve katılımcıların duygularının gün yüzüne çıktığı bu tür araştırmalarda, görüşmelerin aynı zamanda bir tür "bakım işi" (*care work*) olarak gerçekleştiğinden söz eder. Bu "bakım işi"; "dikkatli dinleme" (*careful listening*), "acı çekme deneyimlerine dikkat etme" (*attention to lived experiences of suffering*) gibi boyutlarıyla gerçekleşmektedir. Böylece araştırmacı kriz deneyimlerine tanıklık ederken, bunları aynı zamanda kayıt altına alır ve krizin sosyolojik boyutlarının görünür kılınmasında rol oynar (Averett, 2021).

Çevrimiçi görüşmelerde araştırmacı ve katılımcı arasındaki güveni sağlamak, yüz yüze görüşmelere kıyasla daha zor gerçekleşmiştir. Fiziksel olarak mekânda bulunmamak, resmi bir belge ile hareket edilse dâhi, güven sorunu oluşturabilmektedir. Bourdieu (1999) araştırmacı ve katılımcı arasındaki 'mesafe'den ve bilinçsiz bir şekilde gelişebilecek 'sembolik şiddet'ten bahseder. "Oyunu başlatan ve kurallarını koyan" (Bourdieu, 1999, s. 609) taraf olarak araştırmacı, farklı sermayelerin, özellikle dilsel sermayenin, dâhil olduğu asimetrik bir ilişkinin de parçası olur. Burada araştırmacıya düşen, sembolik şiddet yollarını mümkün olduğunca kapatmaktır (Bourdieu, 1999). Elbette bunun yöntemleri saha mekânına ve saha dinamiklerine göre farklılaşacaktır. Bir sonraki başlıkta, araştırmacının bu asimetrik konumunun dijital ortamdaki boyutlarına dair kendi deneyimlerimizde ortaya çıkan tansiyonları ve önlem alma yöntemlerini değişen mekân ve saha kavramıyla birlikte ele alacağız.

1.4. Değişen Mekân ve Saha Kavramı

Sosyal araştırmaların veri toplama ve bilgi alma sürecinde oldukça önemli bir role sahip olan saha kavramı, özellikle erken pandemi sürecinde yüz yüze görüşmelerin yerini büyük ölçüde çevrimiçi görüşmelere bırakmasıyla yeniden düşünülmesi gereken bir kavram olarak belirmiştir. Yüz yüze etkileşimde kurulan katılımcı ve araştırmacı arasındaki yakınlık, veri toplama ve bilgi alma/üretme sürecinde oldukça önemlidir. Bu süreçte alışılmışın dışında, 'çevrimiçi bir saha' fikri, kimi güçlükleri ve sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Pandemi öncesinde başlamış bazı sosyal araştırmaların pandeminin başlamasıyla duraklaması, iptal olması veya ertelenmesi gibi durumların yaşandığını da göz önünde bulundurursak, 'çevrimiçi saha' kavramının kendisi önemli bir olanak ve/veya strateji olarak belirmektedir.

'Çevrimiçi saha' yaklaşımı pandemi öncesinde de saha araştırmalarının tasarlanmasında bir alternatif olarak kullanılıyordu. Fakat pandemi sürecinde bu yönelimin gerekli planlamaya zaman olmadan ve aniden gelişen zorunluluklar nedeniyle yaygın bir strateji olarak karşımıza çıkması, kimi sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Yüz yüze görüşmelerde katılımcıyla kurulan ilk etkileşimde mekânsal referansların payı büyüktür. Örneğin, "hoşbeş sözler" (*pleasantries*) katılımcı ve görüşmeci arasında bir samimiyet ve güven ortamının sağlanmasında önemli bir rol oynar (Sedysheva, 2020). Bu hoşbeş sözler, görüşmecinin girdiği eve/iş yerine/mekâna dair samimi bir yorumu ya da "Neresi sizin

için daha uygundur?” gibi bir sorusu; katılımcının ise “Çay/Su ister misiniz?” ya da “Karnınız aç mı?” gibi karşılayıcı cevapları üzerinden gelişebilir (Sedysheva, 2020). Çevrimiçi görüşmelerde böylesi bir bağın kurulmasının güç olduğunu söyleyebiliriz. Bunun arkasında yatan gerekçelerden en çarpıcı olanı ise mekân-ıçi rollerin ters yüz olmasıdır. Çoğunlukla bizim tarafımızdan gönderilen bir davet bağlantısı ile gerçekleşen çevrimiçi görüşmelerde, ‘misafir’ (*guest*) ve ‘ev sahibi’ (*host*) rolleri değişmektedir. Bu durum, alışılmış hoşbeş sözlerin fiziksel mesafeyle birlikte kullanılabilirliğini yitirmesi anlamına gelmektedir. Fakat yine değişen bu roller sebebiyle Zoom’da görüşme odasına katılımcıyı “kabul eden” (*admit*) taraf olarak araştırmacı, görüşme süresinin yönetimi üzerindeki kontrolünü de artırmaktadır.

Görüşme esnasında ise dijital pencerelerde bize sunulan alanın bir kamera açısı kadar olması sebebiyle, katılımcıların buldukları mekânların ve jest ve mimiklerinin dijital mekânın bize verdiği olanaklar kadar gözlemlenebildiğini deneyimledik. Bağlantı problemleri ya da mikrofon ve kamera ekipmanlarının kontrolleri ile geçen sürenin ise hoşbeş sözlerle kurulan bağ sınırladığını ve bu sözlerin yerini “Hazırsanız başlayalım” gibi mekanik cümlelere bıraktığını gördük. İletişimin mekanikleşmesi, görüşmeler sırasında katılımcının o andaki psikolojik hâlini gözlemlemekte zorlanmamıza neden oldu. Örneğin, telefon ile görüşme yapılan katılımcılarda, özellikle COVID-19 pandemisi, deprem, yangın gibi hassas konular konuşulurken yer yer gülme ve ağlama seslerinin karıştırılması, bir sonraki soruyu nasıl soracağımıza karar vermemizde zorluklar yaratmıştır. Ek olarak bu durum, ara verilmesinin ya da görüşmenin bitirilmesinin istenip istenmediğini sormak gibi adımları atmamızı belirsizleştirmiştir. Fakat yüz yüze ve görüntülü görüşmelerle karşılaştırıldığında, sesli görüşmelerde katılımcıların hassas/duygusal olarak yoğun konulardaki deneyimlerini daha rahat ifade edebildiklerini gözlemledik.

Ayrıca, *WhatsApp*, *Zoom* ya da *Skype* gibi platformlar aracılığıyla yapılan araştırmalarda, yüz yüze görüşmelerde de dikkat edilen kılık-kıyafet biçimlerine ek olarak araştırmacıların profil fotoğrafı ve arka plan kullanımlarının düzenlenme ihtiyacını da deneyimledik. Buna göre, profil fotoğrafı ve kamera arka planı, katılımcıların olumlu ya da olumsuz bir önyargı oluşturmasını önleyecek bir biçimde, mümkün olduğu kadar katılımcılarla yatay bir ilişki kurmak amacıyla düzenlenmelidir.

Fiziksel olarak sahada olamamak; mekâna yabancı kalmak ve sahanın genelinde gözlem yapamamak gibi sınırlılıkları da beraberinde getirmiştir. Buna karşın, değişen saha kavramı bu sınırlılıkları aşmak için yeni yöntemlerin kullanılmasına da imkân vermektedir. Yer aldığımız her iki çalışmada da araştırma kapsamında olan mahalleleri fiziksel olarak gözleme şansımız bulunmamaktaydı. Bu sınırlılığı aşma yöntemlerimizden biri, belediyelerin internet sitelerinden, *Google Haritalar* uygulaması ve sosyal medyadan yararlanmak oldu. Bazı belediyelerin internet sitelerinde mahalle profillerine dair yer alan bilgilerden,⁶ *Google Haritalar* uygulamasının bize sunduğu ‘sanal gezinti’ imkânından ve *Facebook* gibi geniş yaş kitlelerinin erişiminin olduğu mecralardaki mahalle sayfalarından faydalandık. Böylece mahallenin fiziksel ve sosyal dokusuna dair fikir edindik.

⁶ Örneğin: <https://anlat.kadikoy.bel.tr/mahalleler>

Görsel 1. İstanbul Sancaktepe Emek Mahallesinden Bir Google Haritalar Sokak Görüntüsü

Ayrıca, ikinci araştırmada *YouTube* aracılığıyla, yerel basın⁷ muhtarlarla yaptığı röportajlardan COVID-19 ve çoklu afet risklerine dair çıkarımlar yaparak örneklem oluşturmada bunlardan yararlandık. Örneğin, bu röportajlarda mahalle muhtarlarının anlattıklarından elektrik kablolarının yer altına alınmamasının yangın riski oluşturduğu ve Sancaktepe ilçesi genelinde internet ve telefon altyapı sorunu olduğuna dair çıkarımlar yapabildik. Bu bilgiler ışığında soru formumuzu geliştirme ve örneklemimizi güncelleme imkânına eriştik. Bir diğer örnekte, mahallesinde yeni yangın afeti yaşandığını belirten bir muhtar aracılığıyla afette evi yanan bir katılımcının yaşadıklarını ve afet deneyimlerini araştırmaya dâhil edebildik. Dolayısıyla, saha kavramı dönüşürken araştırma yöntemlerimiz de buna bağlı olarak değişti ve dönüştü.

2. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

COVID-19 pandemisi araştırma yöntemlerimiz üzerinde yeni sorgulamalar yapma ihtiyacı doğurmuştur. Bu sorgulamalar kapsamında iki saha araştırmamızdaki deneyimlerimizi temel alarak, pandemi sürecinin araştırma yöntemlerimiz üzerinde yarattığı sınırlılıkları, bu sınırlılıkları aşma stratejilerimizi ve yeni yöntemlerin getirdiği olanakları tartıştık (Tablo 1). Pandemi bağlamındaki bu araştırma deneyimlerimiz, farklı grupların pandemi deneyimlerinde olduğu gibi, pandemi-öncesi dönemden bugüne taşıdığımız deneyimlerle ilişki içindedir. Örneğin, araştırmaya ayrılan maliyet azalsa da sahaya seyahat edilmediği durumlarda dahi araştırmaya ayrılan zamanın kısalmadığı görülmüştür. Aynı zamanda saha ve mekân kavramları değişmiş ancak pandemi öncesinin araştırmacı-katılımcı arasındaki mesafeyi içeren etik sorunları bu değişen saha kavramı içerisinde farklı veçhelere bürünerek güncelliğini korumuştur. Diğer yandan, pandeminin erken döneminde yer alan bu araştırma deneyimlerimizde, çevrimiçi görüşmelerin yalnızca teknolojik imkânlarla birlikte gelen bir “seçenek” olmadığını, aynı zamanda bu yöntemin üzerine inşa edilecek özgün araştırmaların mümkün olduğunu gördük. Aralarında daha önce fiziksel olarak bulunmadığımız ilçe ve mahallelerde araştırmalar yürütebilme imkânıyla tanıştık.

Tablo 1. Çevrimiçi Görüşmelerde Sınırlılıklar, Sınırlılıkları Aşma Stratejileri ve Olanaklar			
	Sınırlılıklar	Sınırlılıkları Aşma Stratejileri	Olanaklar
Örneklem Tasarımı ve Örnekleme Erişim	Araştırma kümelerinde sosyal-medya okur yazarlığının ve <i>Zoom</i> gibi yeni dijital uygulamalara hâkimiyetin düşük olması Telefonda uygulama için yeterli alan bulunmaması	Bilgilendirme yapılması, <i>WhatsApp</i> /telefon aramalarına yer verilmesi	Coğrafi uzaklıkları göz ardı ederek araştırma örneklemine genişletmek ve

⁷ Örneğin: Sancaktepe News TV, “On Dakikada (Mahalleni) Anlat” başlıklı röportaj serisi

	Görüntülü görüşmenin reddedilmesi Fiziksel mesafe sebebiyle görüşme randevularının unutulması/kolayca iptal edilebilmesi		görüşmeci sayısını artırmak
Zaman ve Maliyet	Teknik problemlerden dolayı görüşmenin uzaması/kesilmesi/ertelenmesi Araştırmacının görüşme saatlerinin esnekliği sebebiyle günün geniş bir bölümünde ekran başında hazır bulunması gerekliliği	Katılımcının sahip olduğu teknik altyapının görüşme öncesi belirlenerek uygun görüşme uygulamasının/zamanının seçilmesi	Görüşmeler kapsamında araştırmacı ve katılımcılar için zaman esnekliği sağlanması Ulaşım, konaklama ve beslenme gibi maliyetlerin azalması
Araştırmacı-Katılımcı Arasındaki Mesafe ve Etik Sorunlar	Görüşmenin sonlanmasının bir çıkış butonuna bağlı olması Araştırmacı-katılımcı arasındaki güveni sağlamada zorluklar yaşanması	Katılımcıların görüşme süresince yer yer rahatlatılması, gerekirse konu dışına çıkılması, hoşbeş sözlerle sohbet ortamının korunması Görüşmenin duygusal çağrışımlarla kapatılmaması için görüşme süresinin uzatılması ve güleryüze görüşmenin sonlandırılması	Katılımcıların hassas/duygusal olarak yoğun konulardaki deneyimlerini daha rahat ifade edebilmeleri İlgili durumlarda araştırmacının ve katılımcının fiziksel güvenliğinin artması
Değişen Mekân ve Saha Kavramı	Fiziksel olarak sahada olamama nedeniyle sahanın genelinde gözlem yapamamak Katılımcıların buldukları mekânları, jest ve mimiklerini kamera açısı kadar gözlemleyebilme	<i>Facebook ve YouTube</i> gibi sosyal medya kanallarıyla sahaya yönelik bilgi toplamak <i>Google Haritalar Sokak Görünümü</i> uygulamasını kullanmak	Fiziksel olarak erişimin ol(a)madığı yerlerde saha araştırması yürütebilmek

Tablo 1’de görüldüğü üzere, pandemi sürecindeki çevrimiçi görüşmelerin sınırlılık ve olanakları yer yer iç içe geçmektedir. Bir sınırlılık başka bir düzlemde bir olanak; bir olanak ise başka bir düzlemde yeni bir sınırlılık oluşturabilmektedir. Örneğin, fiziksel mesafe sebebiyle görüşmecilere ulaşmak ve saha yönetimindeki zorluklar bir sınırlılık olurken; çevrimiçi görüşmelerdeki zaman esnekliği görüşmelerin ayarlanması için bir olanak sağlamaktadır. Fakat görüşme zamanının esnek olması, araştırmacının günün geniş bir bölümünde ekran başında hazır bulunmasını gerektirdiği için başka bir sınırlılık olarak ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla bu değişimler gözetilerek, saha dinamiklerine ve ihtiyaçlarına göre araştırma yöntemlerinin ve sınırlılıklara karşı stratejilerin belirlenmesi gerekmektedir. Sosyolojinin bugüne kadar kolektif bir bilgi üretimiyle açtığı fikrî pencereler, gelecek araştırmamızda da bakış açılarımızı ve yöntemlerimizi şekillendirecektir.

EK 1:

Tablo 2. Sancaktepe ilçesindeki farklı mahallelerden görüşülen kişilerin demografik bilgileri				
Mahalle	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Seviyesi	Görüşme Tarihi
Sarıgazi	Kadın	36	Ortaokul Mezunu	19.04.2021
Osmangazi	Erkek	39	Ortaokul Mezunu	19.04.2021
Osmangazi	Erkek	32	Üniversite Mezunu	20.04.2021
Sarıgazi	Erkek	37	Lise Mezunu	21.04.2021
Sarıgazi	Kadın	37	Lise Mezunu	22.04.2021
Osmangazi	Erkek	39	Lise Mezunu	23.04.2021
Sarıgazi	Kadın	47	*Belirtilmedi	23.04.2021
Sarıgazi	Erkek	34	İlkokul Mezunu	23.04.2021
Paşaköy	Erkek	50	İlkokul Mezunu	28.04.2021
Osmangazi	Erkek	33	Üniversite Mezunu	29.04.2021
Yenidoğan	Erkek	52	Ortaokul Mezunu	01.05.2021
Yenidoğan	Erkek	33	Ortaokul Mezunu	01.05.2021
Eyüp Sultan	Erkek	57	İlkokul Mezunu	01.05.2021
Sarıgazi	Kadın	44	Meslek Yüksek Okulu Mezunu	05.05.2021
Hilal	Erkek	58	İlkokul Mezunu	05.05.2021
Kemal Türkler	Kadın	37	Üniversite Mezunu	06.05.2021
Yenidoğan	Erkek	35	İlkokul Mezunu	07.05.2021
Emek	Erkek	77	İlkokul Mezunu	08.05.2021
Sarıgazi	Erkek	42	İlkokul Mezunu	08.05.2021
Yenidoğan	Erkek	43	İlkokul Mezunu	09.05.2021

*Görüşmeci eğitim seviyesini belirtmemiştir.

KAYNAKÇA

- Averett, K. H. (2021). A feminist public sociology of the pandemic: Interviewing about a crisis, during a crisis. *Gender, Work & Organization*, 28 (2), 321–329.
- Boellstorff, T. (2020, 19 Temmuz). Notes from the Great Quarantine: Reflections on Ethnography after COVID-19. 10 Temmuz 2021 tarihinde <http://blog.wennergren.org/2020/06/the-future-of-anthropological-research-ethics-questions-and-methods-in-the-age-of-COVID-19-part-i> adresinden erişildi.
- Bourdieu, P. (1999). Understanding. P. Bourdieu ve diğerleri (Der.) içinde, *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society* (s. 607-626). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods* (4th ed.). New York: Oxford University Press.
- Cutter, S. L., (1996). Vulnerability to Environmental Hazards. *Progress in Human Geography*, 20 (4), 529–39.
- Cutter, S. L. ve Finch, C. (2008). Temporal and spatial changes in social vulnerability to natural hazards. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105 (7), 2301-2306.
- Chen, L. (2020). Older Adults and COVID-19 Pandemic: Resilience Matters. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 89, 1-2.
- Connell, R. (2020). COVID-19/Sociology. *Journal of Sociology*, 56 (4), 745–751.
- Çaman, Ö. K. ve Karabey, S. (2020). Bir Pandeminin Su Yüzüne Çıkardıkları: Sağlıkta Eşitsizlikler ve Politikalara Yansımaları. *TESEV Değerlendirme Notları 2020/12 4 Aralık 2020* tarihinde <https://www.tesev.org.tr/tr/research/bir-pandeminin-su-yuzune-cikardiklari-saglikta-esitsizlikler-ve-politikalara-yansimalari/> adresinden erişildi.
- DİSK (2021). DİSK-AR Salgının Bilançosunu Çıkarı: 3,6 Milyon İstihdam Kaybı. 12 Temmuz 2021 tarihinde <http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2021/08/Salgin-ve-Istihdam-Kaybi-Bilanco-REv3.pdf> adresinden erişildi.
- Google (t.y.). [İstanbul Sancaktepe Emek Mahallesinden bir Google Haritalar Sokak Görüntüsü]. 10 Şubat 2022 tarihinde <https://tinyurl.com/yh8m6p25> adresinden erişildi.
- Góralaska, M. (2020). Anthropology from home. *Anthropology in Action*, 27 (1), 46–52.
- Gross, C. P., Essien, U. R., Pasha, S., Gross, J. R., Wang, S. Y. ve Nunez-Smith, M. (2020). Racial and ethnic disparities in population-level COVID-19 mortality. *Journal of General Internal Medicine*, 35 (10), 3097-3099.
- Deakin, H., & Wakefield, K. (2014). Skype interviewing: reflections of two PhD researchers. *Qualitative Research*, 14 (5), 603–616.
- ILO (2021). COVID-19 and the world of work. Eighth edition. 1 Kasım 2021 tarihinde <https://reliefweb.int/report/world/ilo-monitor-COVID-19-and-world-work-eighth-edition-enardeitprrthvi> adresinden erişildi.

- İBB (2018). İstanbul İli Genelinde Afetler Karşısında Sosyal Hasar Görebilirlik Araştırması. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://depremezmin.ibb.istanbul/calismalarimiz/tamamlanmis-calismalar/istanbul-ili-genelinde-afetler-karsisinda-sosyal-hasar-gorebilirlik-arastirmasi/> adresinden erişildi.
- Kalaycıoğlu, S. (2021). Afetler Sonrasında Yoksulluk, Sosyal Kırılganlık, Sosyal Politikalar ve Yeniden Yapılanma. M. Tiryakioğlu (Der.) içinde, *Afetlerle Yoksullaşma: Salgınlar, Göçler ve Eşitsizlikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KESK (2021). COVID-19 Pandemisinin Kamu Emekçilerinin Çalışma Düzeni, Ücretleri İle Ev İçi İş Yükü Üzerindeki Etkileri Araştırması. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://kesk.org.tr/2021/06/12/24468/> adresinden erişildi.
- Kvale, S. (2007). *Doing interviews*. Londra: SAGE Publications.
- Lupton, D. (2020). Doing Fieldwork in a Pandemic [Geniş-kaynak dosyası]. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://docs.google.com/document/d/1clGjGABB2h2qbduTgfqribHmog9B6P0NvMgVuiHZCl8/edit#> adresinden erişildi.
- Markham, A. N. (2005). The methods, politics, and ethics of representation in online ethnography. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Der.) içinde (s.793-820), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Matthewman, S. & Huppertz, K. (2020) A sociology of COVID-19. *Journal of Sociology*, 56 (4), 675-683.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Otis, J. (2020, 27 Mayıs). During Colombia's Coronavirus Lockdown, Needy Residents Signal SOS with Red Rags. *NPR*. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.npr.org/2020/05/27/860886575/during-colombias-coronavirus-lockdown-needy-residents-signal-sos-with-red-rags> adresinden erişildi.
- Öztürk, Y., Üstünelan, D. ve Metin, B. (2020) Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları. *Feminist Tahayyül*, 1(2). 185-225.
- Sedysheva, A. (2020). Doing qualitative research during the COVID-19 pandemic of 2020. *Ask: Research and Methods*, 29 (1), 75–88.
- Turan, S., & Ayataç, H. (2020). Karantina ve Kamu Sağlığı Bağlamında Sosyal Dayanıklı Mahalle. *Şehir ve Düşünce*, 16, 32-41.
- UNDRR (2017). Terminology. 10 Şubat 2022 tarihinde <https://www.undrr.org/terminology> adresinden erişildi.
- Uysal, G. (2020). Kovid-19 Pandemisi Şartlarında Kayıt Dışı İstihdam. *TESEV Değerlendirme Notları* 2020/3. 4 Aralık 2020 tarihinde <https://www.tesev.org.tr/tr/research/kayit-disi-istihdam-kovid-19/> adresinden erişildi.
- Vindrola-Padros, C., Chisnall, G., Cooper, S., Dowrick, A., Djellouli, N., Symmons, S. M., ... Johnson, G. A. (2020). Carrying Out Rapid Qualitative Research During a Pandemic: Emerging Lessons From COVID-19. *Qualitative Health Research*, 30(14), 2192–2204.

PANDEMİ SÜRECİNDE NİTEL ARAŞTIRMA: ÇEVİRİMİÇİ PLATFORMLAR ÜZERİNDEN DERİNLEMESİNE GÖRÜŞMELERİN İMKÂN VE SINIRLILIKLARI

Ece Erbuğ¹ & Gizem Şükran Özalkan²

Öz

Kişilerarası fiziki mesafenin korunması temeline dayanan COVID-19 tedbir ve kısıtlamaları toplumla ilişkili her alanı etkileyip dönüştürürken, onu çeşitli şekillerde ve farklı boyutlarıyla inceleyen sosyolojik araştırmaya dair pek çok soruyu da gündeme getirmiştir. Bu çalışma da pandemi koşullarında nitel araştırmaların nasıl yürütülebileceği sorusundan yola çıkarak; nitel tekniklerin çevrimiçi platformlar aracılığıyla uygulanabilirliğini tartışmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle nitel araştırmaya dair birikim ile pandemi koşullarında nitel araştırma tekniklerini kullanan araştırmacıların deneyim ve önerileri incelenmiş, ardından bütünüyle çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirilen fenomenolojik araştırma, hem tasarım hem uygulama süreçleri açısından ilgili yazınla bir arada tartışılmıştır. Pandemi sürecinin, nitel tekniklerle yürütülen araştırmalarda zaman ve mekân esnekliğine bağlı olarak veriye giden yolu kısaltması; diğer yandan araştırmacı ve katılımcı arasında oluşturduğu mekânsal ayırım sebebiyle veriyi elde edebilmeyi zorlaştırması, imkânlar ve sınırlılıklar kapsamında bu çalışmanın temel tartışma maddeleridir. Neticede pandemi koşulları ortadan kalktığına dahi çevrimiçi araştırmanın, iyi bir alternatif olmanın ötesinde, araştırma sorusuna ve sahasına da yeni bir boyut getirebilecek olanakları barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çevrimiçi derinlemesine görüşme, Çevrimiçi saha tasarımı, Fenomenoloji, Nitel araştırma, Pandemi.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-8807-2604

² Arş. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-1598-0227

QUALITATIVE RESEARCH DURING PANDEMIC: ADVANTAGES AND LIMITATIONS OF IN-DEPTH INTERVIEWS ON ONLINE PLATFORMS

Abstract

Covid-19 restrictions, which are based on the increase of interpersonal physical distance, affect and transform every area related to society. It also raises many questions about sociological research. This study sets out from the question of how qualitative research can be conducted under pandemic conditions and discusses the applicability of qualitative techniques through online platforms. First of all, the experience and suggestions of researchers using qualitative research techniques under pandemic conditions were examined, then the experience of our phenomenological research carried out entirely on online platforms was brought together and compared. The pandemic process shortens the path to data, depending on the flexibility of time and space in research conducted with qualitative techniques. On the other hand, the difficulty in obtaining data due to the distance between the researcher and the participant is the main discussion of this study within the scope of limitations. As a result, it has been concluded that online research, beyond being a good alternative, has the potential to bring a new dimension to the research question and field, even when the pandemic conditions have disappeared.

Keywords: Online in-depth interview, Online field design, Phenomenology, Qualitative research, Pandemic.

GİRİŞ

COVID-19, Aralık 2019 tarihinde hayatımıza girmiş, Mart 2020 tarihi itibarıyla Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Bulaşma hızı ve tahripkâr etkileri sebebiyle dünya çapında çok çeşitli tedbirler alınmış, bu tedbirlerle birlikte salgın belli ölçüde kontrol altına alınmıştır. Eylül 2021 itibarıyla Türkiye’de sosyal hayat büyük ölçüde normale dönmüş olsa da bu çalışmaya konu olan fenomenolojik araştırmamızın tasarım ve uygulama süreçleri bütünüyle, pandemi tedbir ve kısıtlamalarının en ağır şekilde uygulandığı zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Pandemi koşulları, araştırma tekniklerinden ziyade onları uygulama ve uyarlama biçimlerine etki etmiştir. Connell’in (2020) de belirttiği gibi, alışlagelmiş tekniklerimizin, böylesine bir biyolojik tehdit karşısında yardımcı olabildiklerini görmek zordur. Sokağa çıkma kısıtlamalarının büyük çoğunlukla mesai saatleri dışında kalan zamanı ve hafta tatillerini kapsamaması, önceden birbirini tanımayan iki ya da daha fazla kişinin araştırma için bir araya gelmesini kesin biçimde engellemiştir. Bunun yanı sıra virüse maruz kalmaya yönelik kaygıların varlığı ve gerçekliğini düşündüğümüzde, sokağa çıkma kısıtlamalarının sürdüğü dönemde yüz yüze görüşme için ısrarcı olmak, her iki taraf açısından da karşındakini riske atmak olarak değerlendirilebilir. Araştırmacı ve katılımcının güvenliğinin her anlamda korunması öncelikli bir etik kural olduğundan, söz konusu zaman diliminde tekniklerin bilindik haliyle kullanımı yasal açıdan son derece zorken, etik anlamda da sorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla pandemi ve beraberinde gelen çeşitli kural ve kısıtlamalar, toplumsal araştırmalarda araştırmacıların veriye ulaşma yolları anlamında veri toplama teknik ve araçlarını, teknolojik olanakları da merkeze alarak yeniden düşünmelerini (Faircloth, vd., 2020, s. 5), hatta kimi zaman, onu çeşitli şekillerde revize edip tümüyle çevrimiçi ortama taşımalarını gerektirmiştir.

İnternet üzerinden çevrimiçi anket yoluyla veri toplayan nicel araştırmalar son yıllarda yaygınlaşmış olsa da (Baker, vd. 2003) nitel araştırma açısından bu süreç oldukça yenidir. Daha büyük ölçekli nicel araştırmalar sıklıkla “kendi kendilerine uygulanırken” (Alanko, vd., 2011), alışlagelmiş haliyle nitel araştırmalarda bilgi, genellikle yüz yüze etkileşim sürecinde inşa edilir. Kısacası, en başta doğası gereği nitel araştırmaların, diğer araştırma tasarımlarına kıyasla pandemi koşullarına ayak uydurması daha zordur (Vindrola-Padros vd., 2020). Diğer bir yandan, nitel teknikleri çevrimiçi deneyimleyen araştırmaların görece yaygınlaşmaması ve yapılan araştırmaların da sürece dair deneyimlerinin paylaşılmaması, tekniklerin çevrimiçi ortamda uygulanabilirliğiyle ilgili soruları gündeme taşır. Bilimin mutfağına girilmemiş olmasının (Bourdieu, 2016, s. 270) bu açıdan, araştırmacı ve diğer araştırmacı-okurlar arasındaki etkileşimi kısıtlayıp yeni koşullarda sosyolojik –özellikle de nitel- araştırma tasarımının güçleşmesinde etkili olduğu söylenebilir. Araştırma sürecindeki deneyimlerimize odaklanan bu çalışma, fiziksel etkileşimin sınırlandırılmasından doğan zorlukların, teknolojinin sunduğu olanaklarla aşılması denemesidir. Bu sayede pandemi ortadan kalktıktan sonra dahi sıklıkla kullanılacağı düşünülen çevrimiçi görüşmeler konusunda diğer araştırmacılara ve yazına katkı sunmayı hedefliyoruz.

Araştırmanın tasarım ve uygulama aşamalarında karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara karşı geliştirilen stratejiler, öncelikle araştırma sorusundan kaynaklanan saha tasarımı ve örneklem seçiminde, ardından ise toplanacak verinin niteliği konularında yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda tartışmamız, nitel araştırmanın, söz konusu koşullara uyarlanmasından doğan imkânlar ve böylesi bir uyarılmanın sınırlılıkları üzerinedir. Bundan sonraki bölümlerde sosyal varlığa, sosyal gerçekliğe ve onların bilgisine nasıl ulaşılabileceğine yönelik temel varsayımları “yeni normal” koşullarla uzlaştırma yollarını, bu çalışmaya konu olan fenomenolojik araştırma deneyimimiz üzerinden, bu deneyimimizi şekillendiren yazınla birlikte değerlendireceğiz.

1. ÇEVİRİMİÇİ NİTEL ARAŞTIRMA TASARIMI

Yorumlayıcı ya da “sosyal yapılandırmacı” (Creswell, 2020, s. 24) yaklaşımdan temellenen nitel araştırma çeşitli yöntem ve tekniklerle, insanların yaşadıkları dünyaya verdikleri anlamı keşfetmeyi hedefler. Araştırma, ontolojik açıdan mutlak bir gerçeklikten ziyade insanların inşa ettiği çoklu gerçeklikler varsayımıyla temellenir. Bu doğrultuda insanlar, başkaları ile ilişkileri ve etkileşimleri içerisinde kendi gerçeklik ve anlamlarını inşa eden birer aktördür. Fiziki dünya ve sosyal olgular bu anlamda, birer insan yaratımı olarak görelidir ve insanların yorumları ve anlamlarına bağlıdır (Slattery, 2014). Dolayısıyla araştırma, araştırılan konunun katılımcıların gözüyle detaylı olarak betimlenmesine dayanırken araştırmacı, katılımcı ve araştırma konusu, en başından itibaren etkileşim içerisinde dir.

Bu çalışmaya temel olan araştırmamız da bir nitel araştırma yöntemi olan fenomenolojik desenle yürütülmüştür. Fenomenolojik araştırmalarda, deneyimlerin ortak anlamları (Creswell, 2016, s. 79), ilgili fenomeni deneyimleyen katılımcıların detaylı ifadeleriyle ortaya çıkarılır. Bu açıdan fenomenolojinin diğer yorumlayıcı yaklaşımlardan en önemli farkı van Manen’in (2016, s. 62) de belirttiği gibi, temelde bir insan deneyimi olarak fenomenin doğasının ne olduğu sorusunu sormaya yönelik bir itici güçten kaynaklanmasıdır. Vurgu her zaman, yaşanmış deneyimin anlamındadır. Biyolojik bir engeli olmaksızın kendi isteğiyle dünyaya çocuk getirmemeye karar vermiş kişilere işaret eden “gönüllü çocuksuzluk”, araştırmamızın merkezi fenomeni olup, toplum içerisinde küçük ve görece spesifik bir grubu tanımlamaktadır. Konuya ilişkin çok az sayıda çalışma olmasının yanı sıra araştırma sorumlusunun, kararlarını “bilinçli bir tercih” söylemiyle dile getiren kadınların ortaklaştıkları yaşam deneyimlerini işaret etmesi sebebiyle fenomenoloji, bu araştırma için en uygun yöntemsel yaklaşımdır.

Nitel araştırmada araştırmacı, verilerin toplanması ve analizinde bir tür “gereç” görevi görmektedir; kendi deneyimini, hayal gücünü ve zekâsını çeşitli ve öngörülemez şekillerde kullanır (McCracken, 1988, s. 18). Fenomenoloji araştırmalarında ise, araştırmacının ilgili fenomene mesafesinin ne kadar olması gerektiğine dair görüşler birbirinden ayrılmaktadır. Aşkın fenomenolojide “paranteze alma” yoluyla katı ve tarafsız bir tutum benimsenmesi gerektiği savunulurken, yorumlayıcı fenomenoloji araştırmacıyı bir “gereç” olarak konumlandırmaya daha elverişli çerçeveler sunar. Yine de “yaşanmış deneyimin” araştırmacının söylemleriyle etkilenmemesi ve çarpıtılmaması, araştırmanın güvenilirliği açısından önemlidir (Creswell, 2020).

Böylesine iletişim ve etkileşimle temellenen bir araştırmanın, pandemiyle birlikte bir zorunluluk haline gelen fiziki mesafe kuralıyla nasıl en iyi şekilde gerçekleştirilebileceği sorusu ise birçok araştırmacı gibi bizlerin de öncelikli problemi idi. Esasen nitel araştırma; verilerin toplanması, sınıflandırılması, “ayıklanması” (McCracken, 1988, s. 19); işlenmesi ve ilişkilendirilmesi açısından nicel araştırmalardaki katı prosedürlerin aksine, esnek bir yapıda olsa da elde edilebilecek verinin niteliği ve olası veri kayıplarının önüne geçme stratejileri her aşamada tekrar düşünülmesi gereken sorular olarak ön plandaydı.

Her ne kadar araştırma konumuz ve sorularımızı pandemi dönemi içerisinde belirlemiş olsak da, süreci bütünüyle çevrimiçi yürüteceğimizi düşünmemiştik. Örneklem stratejimizi, araştırmamızın görece özgül bir gruba hitap etmesi sebebiyle kartopu olarak belirledik. Kriterlerimize uyduğunu düşündüğümüz bir tanıdığımıza da araştırmamızdan ve katılımcılarımızda aradığımız ölçütlerden bahsederek ilk olarak katılmak isteyip istemediğini, ikinci olarak da belirlediğimiz kriterlere uygun olup olmadığını sorduk. İkisine de olumlu yanıt aldıktan sonra kendisini ilk katılımcımız olarak seçtik. Kısıtlamaların devam etmesi ve yer yer ağırlaştırılması, salgın seyrinin günden güne kötüleşmesi gibi sebeplerden, daha fazla zaman kaybetmemek ve katılımcımızı da çok bekletmemek adına, çevrimiçi bir görüşme gerçekleştirmeye karar verip saha araştırması sürecine başlamış olduk. Görüşmenin sonunda kendisinden, aynı kriterleri taşıyan tanıdıkları varsa bize yönlendirmesini rica ettik ancak dönüş

alamadık. Yine kendi sosyal çevremizden ulaştığımız sonraki katılımcılarımızla da aynı sorunu yaşayınca, örnekleme stratejimizi kısmen değiştirmeye karar verdik.

Araştırmamızın katılımcı profili, merkezi fenomenimiz olan “gönüllü çocuksuz” kavramının işaret ettiği şekilde orta ve üst sosyo-ekonomik düzeyde konumlanan kadınlardı. Kendilerine ulaşabilmek için Instagram ve LinkedIn gibi sosyal medya platformları üzerinden ilanlar verdik. Bu ilanlara çok sayıda geri dönüş aldık ve “olası katılımcılarımız” olarak nitelendirdiğimiz, araştırmaya katılmak istediğini belirten herkesle, bir çocuk dünyaya getirip getirmeme kararı üzerinden ön görüşmeler yaptık. Katılımcılarımızın, koşullara ya da zamana bağlı olmaksızın, kendi istekleriyle bu kararı vermiş olmaları gerekiyordu. Dolayısıyla, “Şu an istemiyorum ama ülkenin ekonomik durumu düzelirse düşünebilirim” gibi ifadelerle, kararları mevcut koşullara işaret eden kişileri, “gönüllü çocuksuz” çerçevesinin dışında kaldığına karar vererek araştırmamıza dâhil etmedik. Görüşmelerimiz devam ederken, yine her katılımcımızdan, aynı görüşe sahip bir tanıdıkları varsa bize yönlendirmelerini rica ettik. Bir kişi dışında kimseden bu konuda bir geri dönüş alamadık.

Araştırma konumuz düşünüldüğünde kartopu örnekleme tekniğinin doğrudan pandemi nedeniyle etkili olamadığını düşünmüyoruz. Aksine, pandemiye karşı önlemler nedeniyle hedef kitemize ulaşmak konusunda özel bir imkân oluştuğunu söylemek mümkün. Nitel araştırmalarda çevrimiçi platform ve araçların kullanımına dair çeşitli sınırlılıklar tartışılabilir olmakla birlikte meslekleri gereği normal şartlar altında sürdürdükleri çalışma temposu nedeniyle yüz yüze görüşmelere zaman ayırmak konusunda güçlükleri olacak kadınların bu dönemde evden çalışmaya başlamış olmaları bizim için, kendilerine ulaşmak konusunda kolaylaştırıcı bir etmen oldu. Bu yolla, halen doğurganlık döneminde olup dünyaya çocuk getirmemeye karar verdiğini ifade eden, yaşları 36 ve 49 arası değişen yedi kadınla, ortalama 57 dakika süren derinlemesine görüşmeleri tümüyle çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirdik. Dünyaya çocuk getirmeme kararını alma süreçleri, bu kararı aldıktan sonraki deneyimler ve bunlar hakkındaki düşünceleriyle ilgili sorular görüşmelerin genel çerçevesini çiziyordu.

Nitel araştırmanın tasarlanmasında ve gerçekleştirilmesinde çevrimiçi araçların kullanımının, katılımcıya çok daha hızlı erişme ve görüşmelerin çok daha kısa sürede organize edilebilmesi gibi imkânlar sunacağı düşünülebilir. Fakat bunun, tüm olası araştırma soruları ve her türden katılımcı profili için geçerli olmayabileceğini de belirtmeliyiz. İletişim teknolojilerinin gelişimi göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde “yeni okuryazarlık” kavramı; bilgisayarları, sözcük işlemcileri ve web sitelerini kullanabilme, e-posta gönderebilme (Macionis & Plummer, 2002, s. 489) gibi nitelikleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Benzer şekilde, Türkiye’de internete erişimi olan hanehalkı oranı %92 olsa da (TÜİK, 2021) katılımcılara erişim, toplumsal eşitsizlikler düşünüldüğünde, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla çevrimiçi tekniklerin kullanımı konusunda, en başta, araştırmanın metodolojik çerçevesinin uygunluğu değerlendirilmelidir. Özellikle de araştırma sorusunun işaret ettiği katılımcı profili internete erişimde problem yaşayabilecek dezavantajlı gruplar içerisindeyse, tekniklerin çevrimiçi kullanımı katılımcıları büyük oranda dışarıda bırakma, bulguların gerçeği yansıtmaması ve hatta söz konusu araştırmanın gerçekleştirilememesi gibi tehlikeleri içerebilir.

1.1. Zaman ve Mekân Esnekliği: İmkânlar

Pandemi sürecinde üretim, sağlık gibi temel sektörlerde faaliyet gösterenler dışında pek çok kişinin evden çalışması, kişisel alan ile çalışma alanı arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Evde olmak, mesai/çalışma saati kavramını silikleştirdiği, çoğu zaman mesai saatlerinin uzamasına ve evdeki iş yükünün artmasına sebep olduğu için (Koparan ve Bekalp, 2020, s. 156) bazı görüşmeler katılımcıların talebi üzerine akşam geç saatlerde gerçekleştirilmiştir. Bu noktada derinlemesine görüşmeleri çevrimiçi platformlar üzerinden gerçekleştirmenin en önemli imkânı ise, maliyet ve zaman tasarrufu olarak öne çıkmaktadır (Abidin & de Seta, 2020, s. 7). Araştırmacı ve katılımcı hazır olduğunda, görüşmeleri gerçekleştirmek için internet bağlantısının olması yeterlidir. Bu durum, yüz yüze görüşmeleri gerçekleştirmek için gereken yol maliyeti ile görüşmenin gerçekleşeceği mekânda

tüketilecek yiyecek-içecek gibi ürünlerin olası maliyetlerinin de ortadan kalkması anlamına gelir. Diğer yandan bir yüz yüze görüşmeyi gerçekleştirmek, öncesinde birtakım hazırlıklar gerektirir. Araştırmacının dış görünüşü ile ilgili hazırlıkların yanında, özellikle büyük şehirlerde seyahat için gerekli olan zaman araştırmacının tasarımında göz önünde bulundurulması gereken önemli kalemlerdir. Bu bağlamda çevrimiçi platformlarda yapılan görüşmeler, hazırlık aşamasının çok daha kısa sürmesi bakımından zaman tasarrufu sağlar ve araştırma süresini kısaltır. Diğer bir açıdan, herhangi bir proje kapsamında olmayan ya da herhangi bir kuruluştan mali destek almayan araştırmalarda, araştırmacıların üzerine düşen mali yükü hafifletip, bu araştırmaların da gerçekleştirilebilmesi konusunda olumlu bir etkiye bulunabilir.

Farklı coğrafi mekânlarda yaşayan kişilere kolayca ulaşabilme imkânı da hiç şüphesiz, çevrimiçi araştırmacının en büyük imkânlarından biridir. Örneğin araştırmamız kapsamında bizlerin ikameti İstanbul olmasına rağmen, biri İzmir’de, biri ise Dubai’de yaşayan iki katılımcı ile görüşmemiz mümkün olmuştur. Katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun sosyal paylaşım siteleri üzerinden bize kendi istekleriyle ulaşmaları ve araştırma konumuza son derece ilgi duymaları hem görüşme esnasında deneyimlerini açıklıkla paylaşmalarına hem de sonraki aşamalarda uzun süreli etkileşim sağlanmasıyla katılımcı teyidinde açık olmalarına imkân vermiştir. Görüşmelerimiz esnasında herhangi bir yönlendirme yapmaksızın, katılımcının ifade ettiği fikirleri destekleyici örnekler vermemiz ise onları, fikirlerini çok daha emin ve detaylı olarak aktarabilmeleri yönünde cesaretlendirmiştir. Diğer yandan; her görüşmemizin başında sorularımıza herhangi bir “doğru” cevap aramadığımızı, her ne yönde olursa olsun önemli olanın onların düşünceleri ve deneyimleri olduğunu, ne zaman isterlerse araştırmadan ayrılacaklarını ve görüşme kaydının da onların onaylarına bağlı olduğunu detaylı bir biçimde açıklamamız, araştırmacı ve katılımcı arasındaki fiziksel mesafe ve algılanan hiyerarşiyi önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır.

1.2. Araştırmacı ve Katılımcı Arasındaki Mesafe: Sınırlılıklar

Görüşmelerin çevrimiçi platformlarda gerçekleştirilmesi araştırmacıya da katılımcıya da esneklik sağlamakla birlikte, mevcut mekândan tek bir tuşla bağlanıyor olmak, görüşmeleri son dakikada iptal etme veya erteleme konusunda katılımcılara serbest bir alan da sağlamıştır. Rahman vd. (2021, s. 5), çevrimiçi görüşmelerin yeniden planlanmasının yüz yüze görüşmeye göre çok daha kolay algılandığını ve bu nedenle bazı katılımcıların görüşmeye geç kaldıklarını, bazılarının da bilgi bile vermeye gerek duymadan katılmadıklarını belirtmiştir. Söz konusu durum ilk olarak bir katılımcımızın tam da sözleştiğimiz saatte bir aile bireyinin ani gelişen sağlık sorunu nedeniyle geceyi acilde geçirdiğini ve eve yeni geldiğini bildirip görüşmeyi ertesi güne ayarlamamızı rica etmesiyle yaşandı. Bu durum yüz yüze görüşmeyi ertelemek için de geçerli bir sebep olmakla birlikte, araştırmacının buluşma mekânına gelme süresi de göz önünde bulundurularak, gece geç ya da sabah çok erken saatte mazeret bildirmek gerekecekti. Bunun ardından gelen bazı erteleme talepleri ise trafiğe takılma, görüşme sebebiyle heyecanlanma, görüşme saatini unutma gibi sebeplerden gerçekleşti. Hiçbir sebep belirtmeden görüşmeye gelmeyen katılımcılarımızdan bazıları sonradan iletişim kurup acil işleri çıktığını söylerken, bazılarıysa bizim telefonlarımızı dahi açmadı.

Çevrimiçi platformda kameralar açık şekilde yapılan görüşmelerin kayıt altına alınması yalnızca ses kaydı ile sınırlı kalmamak açısından önemli olurken, kameranın kadrajına giren görüntüyle yetinmek, katılımcının tüm beden dilini gözlemlemek bakımından önemli bir sınırlılık oldu (Janghorban, Taghipor ve Roudsari, 2014). James ve Busher’in de belirttiği gibi (2012, s. 181) çevrimiçi görüşmelerde büyük oranda göstermek istediğimizi seçeriz. Çevrimiçi toplantı uygulamalarındaki arka plan seçeneklerinin kullanımı da dâhil olmak üzere, katılımcıların nasıl göründüklerini denetleme konusundaki olanakları yüz yüze görüşmelere kıyasla çok daha yüksektir. Bu nedenle, katılımcının mekân içerisindeki hareketlerini ve olası sosyal etkileşimlerini gözlemleyebilme olasılığını dışarıda bırakır.

Görüşmelerimiz yüz yüze olmadığından, görüşmenin başında tüm katılımcılarımızdan sözlü onam aldık ve görüşmeleri kayıt altına alacağımız bilgisini de verdik. Yüz yüze görüşme esnasında kayıt cihazı sürekli masanın üzerinde durarak kendini hatırlatırken çevrimiçi görüşmede böyle bir hatırlatıcının olmayışının, bir süre sonra kayıt alındığının unutulmasına ve böylece katılımcının kendini daha rahat ifade etmesine imkân verdiğini düşünüyoruz (Howlett, 2021, s. 9).

Görüşmelerin görüntülü olarak kaydedilmesi imkânı olsa da kameranın varlığı, araştırmacının görüşme esnasında sürekli ekranda kendini görmesi sebebiyle kendi görüntüsüne bakmasına neden olmakta ve bu nedenle katılımcıya tam olarak odaklanabilmesini engellemektedir. Kameraya konuşmanın zorluğu bir yana, görüşme esnasında araştırmacı ya da katılımcının ekranda kendi görüntüsüne bakmamaya çalışması (Lundman, 2020) nitel araştırma ve özellikle de tüm ifade ve söylemlerin detaylı bir biçimde incelenmesine dayalı olan fenomenolojik araştırma için veri kaybı anlamına gelebilir. Diyalog esnasında araştırmacı, katılımcının hal ve hareketleriyle vermek istediği mesajı kaçırıp konunun üzerine gidemeyebilir -ki bu görüşmenin kayıt altında olmasını dahi bir ölçüde anlamsızlaştırabilir.- Diğer yandan hem araştırmacı hem katılımcı görüşmeyi kısa kesme eğilimine girebilir. Görüşmelerimizden birinde olduğu gibi, katılımcının kamera açmayı tercih etmemesi ise onu “bedeninden ayrı bir ses” (Alanko, vd., 2011, s. 240) haline getirirken, araştırmacıyı ekranda kendisiyle baş başa bırakır. Bu durum derinlemesine görüşmelerin odaklanma, önemli ifadeleri yakalayabilme ve etkileşim boyutlarını sınırlandırma tehdidini içermektedir.

Benzer şekilde, soruların bitmesinin ardından görüşmenin tek bir tuşa basarak aniden sonlandırılabilir olması ve bunun, yüz yüze iletişime kıyasla daha mekanik şekilde gerçekleşmesi, araştırmacı ile katılımcı arasında kayıt dışı bir sohbet gelişmemesine ve sohbet esnasında edinilebilecek verinin de kaybolmasına neden olmaktadır. Zira araştırmacı ile katılımcı arasındaki güven ilişkisini de oluşturan “buz kırıcılar (ice breakers)” ve “hoşbeş sözleri (pleasantries)” (Sedysheva, 2020, s. 81), el sıkışma gibi geleneksel jestler (Rahman, vd., 2021, s. 6) çevrimiçi platformlarda kullanılamamaktadır. Söz konusu sınırlılık; araştırmacı ile katılımcı arasındaki mesafenin kırılmamasına neden olup veri kaybına yol açabilir. Biz bu durumu; sohbetin gidişatına göre kimi zaman espriler yaparak, araştırmanın amacını yineleyerek, fenomene ilişkin deneyimlerimizi paylaşarak, istedikleri zaman görüşmeyi sonlandırabileceklerini ve kimlik bilgilerinin kesinlikle gizli tutulacağını belirterek aşmaya çalıştık.

Katılımcılarımız genel olarak teknoloji okuryazarlığı yüksek bir kitle olmasına rağmen, sık sık yaşanan bağlantı problemleri ve kullandığımız programa herkesin hâkimiyetinin aynı düzeyde olmaması kimi zaman görüşmeleri oldukça zorlaştırdı. Kendimizin de çevrimiçi dersler ve eğitimler için sıklıkla kullandığımız Zoom programına bazı katılımcılarımız son derece hâkimken, mesleki açıdan daha önce programı kullanmaya ihtiyaç duymamış olan kişiler zorluk çekti. Diğer yandan ileri yaştaki ve pandemi dolayısıyla geçici bir süre için İstanbul dışında ikamet eden olası bir katılımcımızla, teknoloji okur-yazarlığı olmadığı için görüşme gerçekleştiremedik. Bağlantıdan kaynaklı kesintiler ve donmalar ise sıklıkla katılımcı anlatılarının kesilmesine neden oldu. Ayrıca sürekli tekrarlanan “görüntüm/sesim geliyor mu?” cümleleri, konuşma akışının kesilmesine (Rahman, vd., 2021, s. 5) ve diyalogun mekanikleşmesine neden oldu. Benzer şekilde karşı tarafın sesinin araştırmacıya geç ulaşıyor olması, çoğu zaman katılımcının sözünün istemeden de olsa kesilmesine ve yer yer veri akışının bozulmasına sebep oldu. Görüşmelerden biri ise programın karşı tarafta açılmaması sebebiyle Whatsapp üzerinden gerçekleştirildi. Diğer araştırmacının telefonuyla kayda alınan bu görüşmede ses kalitesinin düşüklüğü deşifre aşamasını da güçleştirdi.

1.2.1. Pandemi Sürecine Özgü Bazı Sınırlılıklar

Pandemi dönemine özgü sokağa çıkma yasakları, ofis çalışanlarının haftanın belirli günlerinde de olsa evden çalışmaları, okulların kapalı olması ve eğitimin tamamıyla evden yürütülmesi gibi etkenler nedeniyle hem araştırmacıların hem de katılımcıların aile bireyleri görüşmeler esnasında genellikle evdeydi. Bu durum, görüşme esnasında zaman zaman önemli kesintilere ve dikkat dağınıklıklarına yol açtı. Örneğin görüşmelerimizden birinde katılımcının partnerinin aniden odaya girmesi, dikkat dağıtıcı bir unsur olduğu kadar, katılımcının konuşmasına oto sansür uygulamasına da neden olabilir. Annesi ile yaşayan bir katılımcı ise bu oto sansür ihtimalinden kaçınmak için, programı telefonuna kurarak, evinin yakınındaki bir parktan katıldı.

Çevrimiçi görüşmelerle ilgili kaynaklarda evcil hayvanların da dikkat dağıtıcı bir unsur olduğuna ve mümkün olduğunca görüşmenin yapılacağı alandan uzak tutulmalarına değinilmiştir (Gray, vd., 2020, s. 1296; Jones & Abdelfattah, 2020, s. 734). Bizim görüşmelerimizde de hem bazı katılımcılarımızın hem de araştırmacılarından birinin evcil hayvanı olması zaman zaman dikkat dağıtıcı oldu. Hayvanların kadraja girmeleri ve beraberinde gelen gülüşmeler anlatıyı kesintiye uğratarken, çıkardıkları sesler karşı tarafın duyulamamasına neden oldu.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Mikro düzeyde kişilerarası temasın, bu kadar kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alacak bir pandemiye giden tek yolu oluşturması, hayatlarımızın ne kadar entegre olduğunu şaşırtıcı bir biçimde göstermiştir. Kişilerarası mesafenin korunması temelinde alınan önlemlerin ve kısıtlamaların etkisini en çok hissettirdiği alanlardan biri olan toplumsal araştırma -özellikle de nitel araştırma, en başta sahaya ve veriye bakışımızı etkileme potansiyeline sahiptir. Araştırma sorusuna da bağlı olarak, uygun profillerdeki katılımcılara erişim ve görüşmelerin gerçekleştirilme süreleri, çevrimiçi araçların kullanımıyla oldukça kısalmıştır. Bu sayede ulaşılabilecek kişilerin sayısı ve niteliği de çeşitlenmiştir. Çevrimiçi platformların etkin bir şekilde kullanılması, araştırma sorularımız üzerindeki kısıtları; ulaşılması ve araştırmaya dâhil edilmesi zor görülen katılımcıları da içerebilme imkânıyla, tam olarak ortadan kaldırmaya dahi önemli ölçüde esnekleyecektir. Diğer bir deyişle, olası katılımcılarımıza sunabileceğimiz yüz yüze ve çevrimiçi görüşme seçenekleri; zamansal, mekânsal, vb. koşullardan kaynaklı engelleri aşabilme potansiyeliyle araştırma sorusuna ve sahasına yeni boyutlar kazandıracaktır. Fakat ortaya koyduğu tüm üretken olasılıkların yanı sıra katılımcılar tarafından görüşmelerin kolaylıkla gözden çıkarılabilir hale gelmesi, görüşmeler esnasındaki teknik problem ya da dikkat dağınıklığının veri kaybı riskini arttırması ve araştırmacı ile katılımcı arasındaki mesafenin karşılıklı etkileşim ve inşa sürecine verebileceği zararlar gibi kısıtlılıklar, araştırmanın tasarımıyla sonuçlanmasına kadar her aşamada göz önünde bulundurulmalıdır. Bulguların niteliğini yükseltmeye yönelik araştırma stratejileri ise bundan sonraki araştırmalarla tekrar tekrar yanıtlanacak bir cevaplar çeşitliliğine atıfta bulunmaktadır. Bir anlamda diyebiliriz ki pandemi koşullarında veriye giden yol kısalırken, onu elde etme biçimleri daha çetrefilli hale gelmiştir.

Araştırmamıza, “Bu araştırmayı bu koşullarda yapmalı mıyız?” sorusuyla başladık. Teknoloji ve özellikle de internet kullanımının günden güne yaygınlaşmasını en büyük avantajlarımızdan biri olarak değerlendirip katılımcılara erişimde, görüşmelerin kurgulanması ve gerçekleştirilmesinde tümüyle bu olanakları kullandık. Mevcut sınırlılıkları gerek literatür üzerinden diğer araştırmacıların deneyimleri ve yönlendirmeleri, gerekse var olan teknikleri yeni koşul ve platformlara uyarlama çabamızla aşabildiğimize inanıyoruz. Son söz olarak; sahaya, veriye ve çevrimiçi/uzaktan yapılan araştırmalara yönelik bakış açısı değişiminden hareketle, bu çalışma kapsamında cevaplarını aradığımız temel iki sorun alanını, bundan sonra yapılacak araştırmalara birer not olarak aktarmak isteriz. Bunlardan ilki, farklı profillerdeki kişi ve grupların araştırmaya nasıl dâhil edilebileceği anlamında; araştırma sürecinin katılımcılarla nasıl kurgulanacağı ve “olası katılımcılara” nasıl erişilebileceğidir. İkincisi ise çevrimiçi görüşmelerin imkân ve sınırlılıklarının detaylıca ele alınmasıyla yöntemsel olarak yeni açılımların nasıl

getirilebileceği, bu tekniklerle elde edilebilecek verinin niteliğini yükseltmek için nasıl kullanılabiliridir.

KAYNAKÇA

- Abidin, C. ve de Seta, G. (2020). Private Messages From the Field: Confessions on Digital ethnography and It's Discomforts. *Journal of Digital Social Research*, 2(1), 1-19.
- Alanko, T., vd. (2011). Internet Interviewing. *Inside Interviewing*. SAGE Publications. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984492>.
- Baker, R.P., vd. (2003). Computer-Assisted Interviewing. *Inside Interviewing*. SAGE Publications. DOI: <https://dx.doi.org/10.4135/9781412984492>.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Connell, R. (2020). COVID-19/Sociology. *Journal of Sociology*, 56(4). 745–751.
- Creswell, J.W. (2020). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni (5 b.)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Faircloth, C., Iqbal, H. ve Twamley, K. (2020). *Researching Youth: New Methods in Changing Times*. University College London.
- Gray, L.M., Wong-Wylie, G., Rempel, G.R. ve Cook, K. (2020). Expanding Qualitative Research Interviewing Strategies: Zoom Video Communications. *The Qualitative Report*, 25(5), 1292-1301.
- Howlett, M. (2021). Looking at the 'Field' through a Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research During a Global Pandemic. *Qualitative Research*, 1-16. DOI: 10.1177/1468794120985691.
- James, N. ve Busher, H. (2012). Internet Interviewing. *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*. SAGE Publications. 177-191.
- Janghorban, R., Roudsari R.L. ve Taghipour A. (2014). Skype Interviewing: The New Generation of Online Synchronous Interview in Qualitative Research. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 1-3. DOI:10.3402/qhw.v9.24152.
- Jones, R.E. ve Abdelfattah, K.R. (2020). Virtual Interviews in the Era of COVID-19:A Primer for Applicants. *Journal of Surgical Education*, 733-734. DOI: 10.1016/j.jsurg.2020.03.020.
- Koparan, E. ve Bekalp, B. (2020). İzolasyon Sürecinde İletişim ve Üretim Süreçleri: Kadınların Home Office Dolayımı Mesai ve İş Yükü Dönüşümü, 149-172. DOI: 10.17572/mj2020.2.149172.
- Lundman, R. (2020). Conducting Online Research Interviews During the Pandemic. 24 Ağustos 2021 tarihinde <https://sites.utu.fi/krepro/conducting-online-research-interviews-during-the-pandemic/> adresinden erişildi.
- Macionis, J. J., Plummer, K (2002). *Sociology: A Global Introduction*. Pearson Education Limited.
- McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. London: Sage Publications.
- Rahman, A.S., Tuckerman, L., Vorley, T. & Gherhes, C. (2021). Resilient Research in the Field: Insights and Lessons From Adapting Qualitative Research Projects During the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Qualitative Methods*. 1-16. DOI: 10.1177/16094069211016106.

Sedysheva, A. (2020). Doing Qualitative Research During the Covid-19 Pandemic of 2020. *Ask: Research & Methods*. 75-88. DOI: 10.18061/ask.v29i1.0005.

Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

TÜİK (2021). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması.

Van Manen, M. (2016). *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. London and New York: Routledge.

Vindrola-Padros, vd. (2020). Carrying Out Rapid Qualitative Research During a Pandemic: Emerging Lessons From COVID-19. *Qualitative Health Research*. 1-13. DOI: 10.1177/1049732320951526journals.sagepub.com/home/qhr.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Metinde; Türkçe ve İngilizce “Öz”, “Giriş”, “Çevrimiçi Nitel Araştırma Tasarımı” ile “Sonuç ve Tartışma” başlıkları Gizem Şükran Özalkan; “Zaman ve Mekân Esnekliği: İmkanlar” ile “Araştırmacı ve Katılımcı Arasındaki Mesafe: Sınırlılıklar” başlıkları Ece Erbuğ tarafından yazılmıştır. Araştırmacılar çalışmanın tasarımından sonuçta akademik bir metin haline getirilmesi süreçlerinde birlikte çalışmışlar, tüm bölümleri eleştirel olarak değerlendirip katkı yapmış ve metnin son halini onaylamışlardır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Araştırmamızın her aşamasındaki yapıcı geri bildirimleri ve desteği için Dr. Ahmet ERKASAP’a teşekkür ediyoruz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

COVID-19 SÜRECİNDE TEZ ÇALIŞMASI DENEYİMİ¹

Bürge Atılğan² & Sevgi Turan³

Öz

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 küresel salgınında toplumsal araştırmalar kimi zaman askıya alındı, kimi zamansa sil baştan tasarlandı. Araştırmacılar, araştırma pratiklerinde teknolojinin rolünün artırıldığı alternatif yollarla veriye ulaşmaya çalıştılar. Araştırmacıların geliştirdiği yeni stratejiler kalıcılığa, norm haline almaya başladı. Öyle görünüyor ki yeni normalde yeni tehditler ve fırsatlarla hiçbir şey eskisi gibi ol(a)mayacak. Bu makalenin araştırmacısı nitel araştırma yöntemi ile yürüttüğü “Sağlık Meslek Grupları Eğitiminde Mesleklerarası Eğitim (MAE) ve Mesleklerarası İşbirliğine (MAİ) Yönelik Paydaş Görüşleri” adlı doktora tez çalışması sürecindeki deneyimlerini ve öğrenmelerini kendi perspektifinden aktarmaktadır. COVID-19 küresel salgını veri toplama sürecinde olan araştırmacıya pratik, etik, yöntemsel güçlükler yaşatmıştır. Araştırmacı ve araştırmacının katılımcılarının sağlık alanından olması nedeniyle sağlık hizmet sunumu önceliği göz önünde bulundurularak veri toplama süreci bir süre ertelenmiştir. Sağlık çalışanlarının iş yükü artışı, ani görevlendirmeler, yaşanan psiko-sosyal olumsuzluklar araştırma sorusu açısından mevcut bağlamın değişmesine neden olmuştur. Hizmet sunumunun önceliği, çocuk bakımı sorumluluğu, mesai ve mesai dışı çalışma saati ayırımının ortadan kalkması gibi nedenler, araştırma sürecinin planlandığı gibi sürdürülmesi açısından güçlük teşkil etmiştir. Araştırmacı, araştırma süreçlerinde yaşadığı zorluklara yönelik stratejiler geliştirmiş, deneyimlerini öğrenme fırsatlarına dönüştürmüştür. Araştırmacının yıllar sonra küresel salgın gibi özel bir dönemde kendini sağlık hizmet sunumunun içinde bulması, tez çalışmasının odak noktası olan mesleklerarası işbirliklerini gözlemlene fırsatı yakalaması, ayrıca daha önce birlikte çalışmayı deneyimlemediği farklı sağlık çalışanlarından oluşan bir ekibin üyesi oluvermesi güdüleyici ve eşsiz bir kazanım sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: Nitel araştırma, COVID-19 salgını, Araştırmacı deneyimi, Çevrimiçi odak grup görüşmesi, Çevrimiçi derinlemesine görüşme.

¹ Sağlık Meslek Grupları Eğitiminde Mesleklerarası Eğitim (MAE) ve Mesleklerarası İşbirliğine (MAİ) Yönelik Paydaş Görüşleri adlı doktora tez çalışması halen yürütülmekte olup Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından TDK-2020-18494 numaralı bilimsel araştırma projesi olarak desteklenmektedir. Çalışmanın başlangıcından itibaren destekleyici ve yol gösterici olan, tez sürecinin verimli bir öğrenme yaşantısına dönüşmesine katkı sağlayan Tez İzleme Komitesi öğretim üyeleri sayın Prof. Dr. Mustafa Turan ve Doç. Dr. Meral Demirören’e teşekkür ederiz.

² Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi ve Bilişimi AD., Ankara, Türkiye atilganburge@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2800-4957

³ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Eğitimi ve Bilişimi AD., Ankara, Türkiye sevgigunalturan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9287-0641

DISSERTATION EXPERIENCE DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

During the COVID-19 epidemic, which affected the whole world, research was sometimes suspended and sometimes redesigned. Researchers continued to gather data in alternative ways that increased the role of technology in research practices. The new strategies developed by the researchers began to become permanent and become the norm. It seems that with new threats and opportunities in the new normal, nothing will be the same as before. In this paper, the researcher, who carried out a PhD thesis with qualitative research during the COVID-19 epidemic, shares her difficulties, learnings, and experiences from her perspective. In this article, the researcher shares her experiences and learnings from her perspective in the process of her PhD dissertation named "Stakeholders' opinions on Interprofessional Education (IPE) and Interprofessional Collaboration (IPC) in Health Professionals' Education," which she is conducting with qualitative research method. The COVID-19 pandemic has caused practical, ethical, and methodological difficulties to the researcher in the data collection process. Since the researcher and participants are healthcare professionals, the data collection process was postponed for a while, taking into account the priority of health service delivery. The increase in the workload of healthcare professionals, COVID-19 field rotations, and psycho-social negativities caused the current context to change in terms of the research question. These obstacles made it difficult for the research to continue as planned. The researcher developed strategies for the difficulties she experienced during the research processes and turned her experiences into learning opportunities. The researcher found herself providing health services during pandemic. This was also an opportunity to observe the interprofessional collaborations, which was the focus of the dissertation. In addition, being a member of a team consisting of different healthcare professionals with whom she has never experienced working together has been a unique motivating factor.

Keywords: Qualitative research, COVID-19 outbreak, Researcher experience, Online focus group interview, Online in-depth interview.

GİRİŞ

Sağlık çalışanlarının mesleki yaşamlarında hizmet sundukları toplumda, olumlu bir değişim yaratabilmeleri için eğitim sürecinden itibaren işbirliği duygusu ve bilincini geliştirmeleri önemlidir. Tek bir meslek alanından tek bir uzmanın sunduğu sağlık hizmetinin yerine meslek grupları arasında işbirlikli yaklaşımlar ve ekip yaklaşımı, sağlık hizmeti sunumunun geleceğinde giderek daha önemli bir rol oynayacaktır. Uzayan yaşam süresi, kronik hastalık prevalansının artışı, küreselleşme gibi değişimler de mesleklerarası işbirliğini ve mesleklerarası eğitim etkinliklerini değerli kılmaktadır.

Tıp Eğitimi alanında doktora tez çalışması niteliğindeki araştırmanın mesleklerarası işbirliği ve mesleklerarası eğitime yönelik ortaya konacak paydaş görüşleri ile ülkenin ihtiyaçları bağlamında uygun amaç ve hedefleri içeren mesleklerarası eğitim programları geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına katkı sunması amaçlanmıştır. Hali hazırda devam eden mesleklerarası eğitim programlarının ise iyileştirilmesine ve öğrenilenlerin sağlık hizmet sunumu uygulamalarının geliştirilmesine katkı sunabileceği düşünülmüştür. Eğitim ve hizmet sürecinin paydaşlarından olan öğretim üyelerinin, fakülte yöneticilerinin, öğrencilerin ve saha çalışanı mezunların mesleklerarası işbirliği ve mesleklerarası eğitim hakkında görüşlerinin derinlemesine ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma sürecine küresel salgından 3 ay önce Ocak 2020’de başlanmıştır.

1. ARAŞTIRMACININ ROLÜ VE KONUMU

Araştırmacı, tıp fakültesi mezunu ve sahada hekim olarak çalışma süreçlerinde işbirlikli uygulamaları deneyimlemiş olup, araştırma görevlisi olarak çalıştığı tıp fakültesinde mesleklerarası eğitim programının koordinasyonunda görevlidir. Araştırmacı ile çalışma grubunda yer alan öğretim üyeleri ve öğrencilerin sağlık alanından olması araştırmacının katılımcılarla kolay iletişime geçebilmesine ve onları daha iyi anlamasına olanak sağlamıştır. Diğer yandan bu durumun yaratabileceği yanlılığı engellemek adına araştırmacı, bilgi üretimi sürecindeki rolünü anlama; ön yargılarının, inançlarının, hassasiyetlerinin, sahip olduğu kimliklerin ve kişisel deneyimlerinin araştırmaya olası etkileri konusunda dikkatli olma çabası içinde olmuştur. Araştırmacı, araştırma sorusunun belirlenmesi, araştırmanın tasarlanması, yürütülmesi, verilerin analiz edilmesi ve araştırma sonuçlarının raporlanması da dahil olmak üzere sürecin başından sonuna her aşamada etkin bir role sahiptir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın sağlık alanı öğretim üyeleri, öğrencileri ve mezunlarının mesleklerarası işbirliği ve mesleklerarası eğitim hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla betimleyici olarak gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda bireylerin öznel algılarının gerçekçi ve bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konmasına olanak sunacağı için niteliksel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırmalar, nispeten az kişi ile gerçekleştirilen, araştırmacının kendi bakış açısı ve ön yargılarını bir kenara bırakarak bireylerin deneyimlerinin özüne odaklandığı araştırmalardır (Patton, 2014). Araştırma sorusunun bütün boyutlarını kapsayan açık uçlu soruların yer aldığı derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmeleri, küresel salgın öncesi dönemde yüz yüze; küresel salgının ilanıyla büyük ölçüde çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

2.1. Katılımcı Profili

Araştırma, Ankara ilinde sağlık bilimleri alanında mezun veren üniversiteler ile yürütülmüştür. Ankara ilinde bulunan, sağlık bilimleri bölüm çeşitliliği bulunan ve bu bölümlerden mezun vermiş olma ölçütlerini karşılayan üniversiteler çalışmaya dahil edilmiştir. Bu kapsamda Hacettepe Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ve Başkent Üniversitesi çalışmada yer almıştır. Adı geçen üniversitelerde bulunan tıp fakültesi, hemşirelik, fizyoterapi ve rehabilitasyon, eczacılık, beslenme ve diyetetik bölümlerden öğretim üyeleri, fakülte yöneticileri,

mezunları ve öğrencileri katılımcı kümesi olarak düşünülmüştür. Ankara Üniversitesi'nde fizik tedavi ve rehabilitasyon, Ankara Yıldırım Beyazıt ve Başkent Üniversite'lerinde ise eczacılık bölümü bulunmamaktadır (Tablo-1). Üniversitelerde bulunmayan bu bölümlerin temsili diğer üniversitelerden katılımcı sayısı artırılarak sağlanmıştır. Katılımcılar çalışma grubunun tümünü kapsayacak şekilde, ulaşılması ve bilgilerin toplanması kolay olduğu umulan anahtar kişiler arasından seçilmiştir. Süreç ilerledikçe ulaşılan kişilerin de önerilerinden yola çıkarak kartopu örneklemeyle diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Öğretim üyeleri ve fakülte yöneticileri ile bireysel görüşmeler, öğrenciler ile ise odak grup görüşmeleri yapılmıştır. COVID-19 salgını ile katılımcı profilinde ve veri toplama tekniğinde yapılan değişiklikler Tablo-2'de belirtilmiştir.

BÖLÜMLER	Hacettepe Üniversitesi	Ankara Üniversitesi	Gazi Üniversitesi	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Başkent Üniversitesi
Tıp	√	√	√	√	√
Hemşirelik	√	√	√	√	√
Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	√	-	√	√	√
Eczacılık	√	√	√	-	-
Beslenme ve Diyetetik	√	√	√	√	√

Tablo 1: Araştırmanın gerçekleştirildiği üniversite ve bölümler

2.2. Araştırma Yeri ve Zamanı

Tez önerisi 23 Ağustos 2019 tarihinde hazırlanmıştır. Etik izinler ve fakültelerin yazılı izinleri alındıktan sonra araştırma veri toplama süreci Ankara'da yer alan beş farklı üniversitede, 6 Ocak–11 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. COVID-19 salgını ile zaman planlamasında yapılan değişiklikler Şekil-1'de gösterilmektedir.

2.3 Veri Toplama

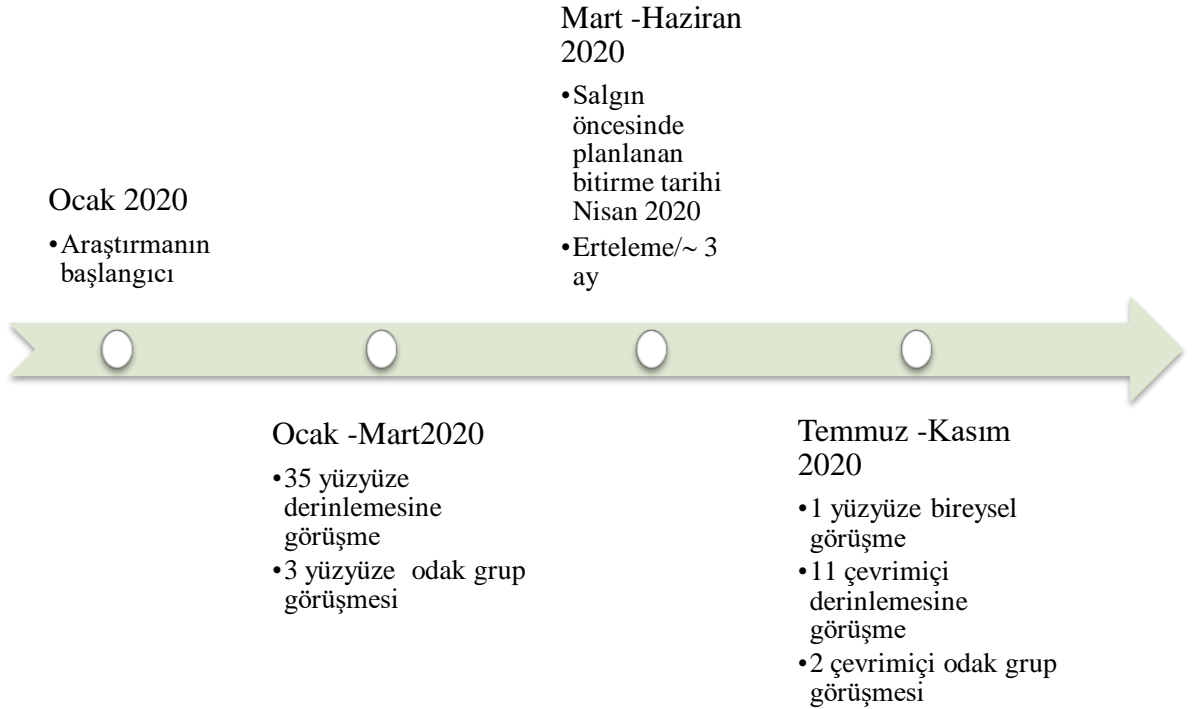
Görüşmelerde sadece araştırmacı ve katılımcı(lar) bulunmuştur. Görüşmeler kadın araştırmacı (BA) tarafından pandemi koşulları göz önüne alınarak katılımcıların isteğine bağlı çevrimiçi ya da yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşme günü ve yerleri, katılımcıların çalışma programlarına ve isteklerine göre düzenlenmiştir. Çevrimiçi yürütülen görüşmeler sadece katılımcı(lar) ve araştırmacının olduğu ortamda Zoom uygulaması üzerinden görüntülü yapılmış ve görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Yüz yüze görüşmeler, fiziki mesafe ve koruyucu önlemler alınarak yapılmış ve görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Görüşmelerde araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formda, araştırmanın amacı doğrultusunda mesleklerarası iş birliği ve mesleklerarası eğitime yönelik görüşleri ortaya çıkarmak için sorular yer almıştır. Görüşme sorularının uygunluğunu ve anlaşılabilirliğini değerlendirmek için üç tıp eğitimi uzmanının görüşü alınmıştır. Uzman görüşleri sonrasında yarı yapılandırılmış görüşme formu tekrardan düzenlenmiştir. Görüşme formlarında yer alan soruların anlaşılabilirliğini test etmek için pilot bir derinlemesine görüşme ve odak grup görüşmesi yapılmıştır. Pilot görüşmeler sonrasında görüşme sorularında değişiklik yapılmadığı için elde edilen veriler çalışmaya dahil edilmiştir. Görüşmeler gerçekleştirilirken araştırmanın amacı ve kapsamı hakkında

daha detaylı bilgi verilerek katılımcıların sözlü ve yazılı onayı alınmıştır. Görüşmeler sırasında araştırmacı tarafından alan notları da alınmıştır.

3. COVID-19 NEDENİYLE TEZ SÜRECİNDE YAŞANAN GÜÇLÜKLER VE ÜRETİLEN ÇÖZÜMLER

3.1. Erteleme

Küresel salgın ilan edilen 11 Mart 2020 tarihine kadar 35 derinlemesine görüşme ve üç odak grup görüşmesi yüz yüze yapılmıştır (Tablo-2). Küresel salgının ilanından itibaren yaklaşık üç aylık sürede hiç görüşme yapılamamıştır. Salgın koşullarının devam etmesi ve beraberinde dijital ortamda görüşme araçlarına artan uyumla birlikte fakülte yöneticisi ve öğretim üyeleri ile 11'i çevrimiçi, biri yüz yüze olmak üzere 12 derinlemesine görüşme; öğrencilerle iki çevrimiçi odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir (Şekil 1). Nisan 2020'de bitmesi planlanan veri toplama süreci Zoom uygulaması kullanılarak 11 Kasım 2020'de tamamlanabilmiştir.

Şekil 1: Araştırmada veri toplama süreci

3.2. Çalışma Grubu Değişikliği

Çalışmada mezunlarla yapılması planlanan görüşmeler küresel salgın kaynaklı sağlık hizmet sunumundaki iş yükünün artışı ve yaşanan psiko-sosyal olumsuzluklar nedeniyle araştırmaya sağlıklı şekilde katılım sağlanamadığından amaçlandığı biçimde gerçekleştirilememiştir (Tablo-2). Mezunlara ulaşılmaya çalışılmıştır ancak odak grup görüşmeleri için ortak bir tarih ve saat planlanamamıştır. Tremblay ve arkadaşlarının (2021) vurguladığı gibi araştırmacı, salgın döneminde sağlık çalışanlarından araştırmaya katılmalarını isteme ve ısrarcı olmanın, çalışma grubunun sahada aktif çalışan kişiler olmaları ve salgın sürecindeki iş yüklerini de göz önünde bulundurarak, onları fazladan strese sokabileceğini ve mevcut koşullarda uygunsuz olacağını düşünmüştür. Ayrıca sağlık çalışanlarının çalışma koşullarında salgın sürecinde meydana gelen değişim araştırma sorusu açısından mevcut bağlamın değişmesine neden olmuştur. Tez İzleme Komitesi üyeleri ile tartışılarak çalışmanın örnekleminden mezun grubunun çıkartılmasına karar verilmiştir. Bu hususla ilgili etik komisyon bilgilendirilmesi yapılmıştır. Saha çalışanlarının mesleklerarası işbirliğine yönelik deneyimleri mevcut sağlık sistemine yönelik zengin veriler sunacakken araştırmadan çıkartılmak zorunda kalınması önemli

bir sınırlılık oluşturmuş, sahadan deneyim ve bakış açısını yansıtabilecek önemli bir paydaş grubu araştırma dışında kalmıştır.

Katılımcılar	Görüşme sayısı-veri toplama tekniği*		
	Hedeflenen	Salgın öncesi gerçekleştirilen	Salgın sürecinde gerçekleştirilen
Fakülte yöneticisi ve öğretim üyesi	50 YDG	35 YDG	11 ÇDG 1 YDG
Öğrenci	5 YOG	3 YOG	2 ÇOG
Mezun	5 YDG	0	0

Tablo 2: Hedeflenen ve gerçekleştirilen görüşmeler

3.3. Etik Konular

Görüşmeler öncesinde onam formları katılımcılara e-posta yoluyla birer Word belgesi olarak iletilmiştir. E-postada onamın imzalanması ve taratılması ya da varsa elektronik imza ile imzalanıp araştırmacıya e-posta ile iletilmesi istenmiştir. Tüm katılımcılar onamlarını yazılı olarak iletmese de görüşme öncesinde Gray ve arkadaşlarının (2020) önerdiği gibi sözel olarak çevrimiçi onamları alınmıştır. Araştırmacı istenmeyen ziyaretçilerin gelmesini önlemek adına her görüşme için özel toplantılar oluşturmuştur. Odak grup ve bireysel görüşmelerde her zaman 'bekleme odası' özelliği etkin olarak kullanılmıştır. Kaydın bulut üzerinde depolanmasından kaçınılmış bilgisayara kaydedilmiş ve yedeklenmiştir (Carter, vd., 2021). Kayıt işlevini kullanırken, tüm katılımcıların onay verdiğinden emin olunmuştur. Çevrimiçi görüşmelere başlamadan önce araştırma sürecinde ve görüşme formatında salgın nedeniyle yapılması gereken değişiklikler katılımcılara açıklanmıştır. Bazı katılımcıların internet desteğine ihtiyaç duyabileceği düşünülerek e-posta ile görüşmelere katılım için internet desteği önerisinde bulunulmuştur. Katılımcılar herhangi bir destek talep etmemiştir.

3.4. Planlama

Görüşmelerin katılımcıların iş yüklerini artırmayacak şekilde planlanmasına özen gösterilmiştir. Görüşme zamanı tercihi tamamen katılımcılara bırakılmıştır. Katılımcılar genel olarak mesai saatleri dışında kalan akşam saatlerini ya da hafta sonlarını tercih etmiştir. Bu durum bazı günlerde üst üste yoğun görüşmeler gerçekleştiren araştırmacıda zihinsel yorgunluğa ve çalışma saatlerinin uzamasına yol açmıştır. Planlanan bazı görüşmeler katılımcıların yaşanan salgın nedeniyle hastalanmasından dolayı gerçekleştirilememiş, farklı katılımcılarla temasa geçilmiştir.

3.5. Görüşmeler

3.5.1. Görüşme ortamı

Yüz yüze görüşmelerde kendiliğinden bulunan mekânsallığa yakın bir ortam sağlanması amacıyla araştırmacı, çevrimiçi görüşmeleri mümkün olduğunca işyerinden ve evin çalışma odasından gerçekleştirmiştir. Görüşme süresince katılımcılara arzu ederlerse çay/kahve alabilecekleri bilgisi verilmiş, araştırmacı da bu rahatlığı sağlamak üzere çay/kahve tüketmiştir. Araştırmacı, görüşme

* Veri toplama tekniği:

YDG: Yüz yüze derinlemesine görüşme

YOG: Yüz yüze odak grup görüşmesi

ÇDG: Çevrimiçi derinlemesine görüşme

ÇOG: Çevrimiçi odak grup görüşmesi

yapılan kişilerle etkileşim kurabilmek adına olanaklıysa kameranın açık olmasını, değilse sadece sesle katılabilecekleri bilgisini vermiştir. Araştırmaya evlerinden katılan kişilerin bazıları arka plan görünürlüğünden rahatsızlık duyduklarını dile getirmiş olsalar da tüm görüşmeleri kameralar açık olarak gerçekleştirmek istemişlerdir. Odak grup görüşmesine katılan kişilerin bazıları sanal arka plan seçeneğini kullanmıştır.

3.5.2. Görüşmeye başlama

Görüşmenin başında katılımcılara çalışmanın amacı ve görüşme tekniğinde yapılan değişikliğin (çevrimiçi görüşme) gerekçesi açıklanmıştır. Katılımcıların sözlü onamları alınmıştır. Çevrimiçi platformun nasıl kullanılacağına dair (sanal el kaldırma, sesini kapatma, oturumdan ayrılma vb.) kısa bir eğitim verilmiştir. Ayrıca sırayla nasıl konuşulacağı, gizliliğin önemi gibi hususlar paylaşılmıştır. Katılımcılara toplantıdan ayrılma (leave meeting) sekmesinden istedikleri zaman toplantıdan ayrılabilirler bilgisi verilmiştir. Yüz yüze görüşmelerde gerçekleştirilen ısınma süreçlerindeki gibi görüşme öncesi *Nasılsınız?* gibi sorularla etkileşim sağlanmış güne ilişkin kısa sohbet yapılmaya çalışılmıştır. Moisses'in (2020) önerdiği üzere katılımcıların rahatlığını artırmak amacıyla her görüşmenin başında resmi olmayan bir konuşma ile yakınlık kurulmaya çalışılmıştır. Katılımcılar hazır olduğunda kayda başlanmıştır.

3.5.3. Görüşme Süreci

Odak grup görüşmelerinde araştırmacı tarafından kimin konuştuğuna dikkat edilmiş ve tüm katılımcıların görüş ve deneyim paylaşması için fırsatlar sağlanmaya çalışılmıştır. Çevrimiçi odak grup görüşmelerinde bazı katılımcıların suskun ve bazı katılımcıların baskın olduğu durumlarda, *Henüz deneyim ve görüş paylaşmamış biri konuşmak ister mi?* gibi sorular yöneltilmiştir. Yüz yüze görüşmelerde göz teması ve mimikler katılımcıların sürece dahil edilebilmesinde kolaylaştırıcı olurken; Carter ve arkadaşları (2021) ve Boland'ın (2021) belirttiği gibi çevrimiçi etkileşimlerde yüz ifadeleri, sesin tonu ve vücut dili gibi sözlü olmayan ipuçlarını ve bunların beraberindeki duyguları doğal etkileşimde olduğu gibi ekrandan almak mümkün olamamıştır. Araştırmacı, çevrimiçi derinlemesine görüşmelerde katılımcıları sürece dahil etme ve etkileşimi sürdürmede (Eckert, 2020); çevrimiçi odak grup görüşmelerinde göz teması kurmada ve aynı anda konuşmalar nedeniyle sürecin yönetiminde zorluk yaşamıştır (Moore, vd., 2015). Sanal olarak bir aradalık olsa da fiziki olarak aynı ortamda bulunmama durumunun yarattığı uyumsuzluk zaman zaman odaklanma eksikliğine, bağlamdan kopmalara yol açmıştır. Yüz yüze olduğunda tokalaşma, çay, kahve ikramlarıyla başlayan görüşmeler kapıdan uğurlamalarla ve tekrar görüşme dilekleriyle son derece sıcak bir şekilde son bulurken; Zoom görüşmelerinin sonlanması aniden, duygusuz ve anisiz olarak bitmektedir.

3.6. Verinin Kapsamı ve Bağlamı

Salgın sürecinde yapılan çevrimiçi görüşmelerde eğitimde teknoloji kullanımı ile ilgili temalar ön plana çıkmıştır. Örneğin, katılımcılardan mesleklerarası eğitim uygulamalarında kullanılabilecek öğretim yöntem ve tekniklerine yönelik öneriler istenmiştir. Salgın öncesi gerçekleştirilen görüşmelerde yüz yüze etkileşimli küçük grup etkinlikleri önerilip çevrimiçi eğitim etkinliklerinden hiç bahsedilmezken; salgın sürecindeki görüşmelerde katılımcıların ilk akıllarına gelen yöntem çevrimiçi eğitim etkinlikleri olmuştur. Araştırmada veri toplama sürecinde öğretimin yürütülmesi açısından ortaya çıkan önemli değişiklik elde edilen veride değişikliğe yol açmıştır. Bu durumun verilerin analiz sürecinde güçlükle beraber zenginlik de yaratabileceği öngörülmektedir.

3.7. İletişim Ağı

Araştırmada kartopu örnekleme tekniği kullanıldığı için yüz yüze görüşme süreçlerinde görüşme sonrası genelde katılımcı, araştırmacıyı meslektaşları ile tanıştırmıştır ve çalışma grubu genişletilmiştir. Ayrıca bu durum araştırmacının iletişim ağı sağlaması açısından da önemli olmuştur.

Araştırmacı Zoom görüşmelerinin sonunda da yüz yüze görüşmede yaptığı gibi katılımcıya başka kimlerle görüşebileceğini sorarak bilgiler edinmeye çalışmıştır. Ancak çoğu zaman salgın koşullarının yarattığı farklı yükler gerekçesiyle katılımcılar, yeni kişilerle görüşme için referans olmada çekimser kalmıştır. Bu da kartopu örnekleme ile yeni katılımcılara ulaşmada sınırlılık yaratmıştır.

3.8. Ortam Gözlemi

Araştırmacı, salgın sürecinde görüşmelerin çevrimiçi gerçekleştirilmesi nedeniyle fakültelerin eğitim ortamlarını yerinde gözlemlene şansı bulamamıştır. Oysa mesleklerarası eğitim sürecinde fakültelerin konuları, farklı alanlardan sağlık alanı öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin birbirlerine yakınlığı, hastanenin konumu, sosyal olanaklar, eğitim olanakları, fiziki koşullar ve öğrenme iklimi önemlidir. Yüz yüze görüşmelerde gözlemler sonucunda elde edilen ipuçları görüşme sorularının öncülü olabilirken ve araştırma bulgularının yazımını, yorumlanmasını desteklerken çevrimiçi görüşmelerde bu mümkün olamamıştır.

3.9. Teknik Koşullar

3.9.1. Görüşme aracı

Araştırmacı tüm görüşmeleri kaydetmiş ve görüntü kalitesi yüksek bir bilgisayar kullanmıştır. Katılımcıların bazıları görüşmeyi Zoom uygulamasına telefondan bağlanarak gerçekleştirmiştir. Bu durum zaman zaman katılımcının telefonunun çalması ve görüşmeye ara verme dışında herhangi bir aksaklık üretmemiştir.

3.9.2 Çevrimiçi uygulama – Zoom deneyimi

Dods ve Hess (2020) yaptıkları çalışmada Zoom ile gerçekleştirilen çevrimiçi görüşmelerin katılımcılarla etkileşim kurmada rahat, güvenli ve uygun bir yol olabileceğini ifade etmektedir. Araştırmacı, salgın koşulları nedeniyle araştırmaya çevrimiçi görüşmelerle devam etme kararı almıştır. Archibald ve arkadaşlarının (2019) da ifade ettiği gibi kullanım kolaylığı, maliyet etkinliği, veri yönetimi özellikleri ve güvenlik seçeneklerini göz önünde bulunduran araştırmacı Zoom uygulamasına üye olmuştur. Zoom uygulamasının özelliklerine hâkim olmak için kılavuzları incelemiş, videolar izlemiş ve ihtiyaç halinde bu bilgi ve deneyimleri katılımcılara aktarmıştır. Bu teknolojik uyum belirli bir zaman almıştır. Yeni görüşme aracı ve yöntemine aşinalık kazanmış olsalar da araştırmacı ve katılımcıların uygulamayı kullanımı ve internete erişim konusunda zaman zaman sorunlar yaşanmış, ancak bu sorunların üstesinden gelinmiştir.

3.10. Hizmet Sunumu Önceliği

3.10.1. Katılımcı

Görüşmeler, katılımcıların hizmet sunumunu aksatmayacak zaman dilimlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşme süreçlerinde sağlık hizmet sunumunda etkin görev alan katılımcılara gelen acil aramalar nedeniyle zaman zaman görüşmelerin durdurulması gerekmiş, katılımcı uygun olduğunda görüşmeye devam edilmiştir. Bu durum görüşmelerin akışını etkilemiştir.

3.10.2. Araştırmacı

Hizmet sunumunun öncelendiği bu dönem, araştırmacıya bazı güçlükler yaşatırken bazı kazanımları da beraberinde getirmiştir. Araştırmacının, okulların kapalı olması nedeniyle evde bulunan bir çocukla gündelik yaşamını yeniden düzenlemesi ve yanı sıra mesleği gereği sağlık hizmeti sağlamaya devam etmesi gerekmiştir. Araştırmacı, hekim olduğu için salgın ile hastane ve filyasyon görevlendirmelerinde yer almıştır. Bu zorunlu görevlendirmeler, araştırmacının araştırma sürecini planladığı gibi sürdürmesi açısından güçlük üretmiştir. Hizmet sunumunun önceliği, çocuk bakımı

sorumluluğu, mesai ve mesai dışı çalışma saati ayırımının ortadan kalkması ve araştırma sürecinin gecikmesi araştırmacıda bağlamdan uzaklaşmaya ve motivasyon kaybına neden olmuştur.

Araştırmacı, salgınla birlikte sağlık hizmet sunumu alanlarına yıllar sonra tekrar dönmek durumunda kalmıştır. Filyasyon çalışması sürecinde beklenmedik anlarda çıkan dışlayıcı pratikler çoğu zaman ötekileştirilme duygusuyla baş etmek zorunda bıraksa da yaşanan deneyimler tez çalışmasının konusu açısından kazanıma dönüşmüş, tez çalışmasının odak noktası olan mesleklerarası işbirliklerini, salgın sürecinde gözlemleme fırsatını sunmuştur. Araştırmacı, özellikle filyasyon görevi sürecindeki saha deneyimiyle salgın durumunda işbirliğinin sağlık çalışanlarına, sağlık sistemine, topluma, hastaya ve yakınlarına katkısını gözlemleyebilmiştir.

3.11. Salgın Deneyiminin Gelecekteki Araştırma Süreçlerine Etkisine Dair Düşünceler

Bu sürecin yukarıda bahsedilen güçlüklerine rağmen geleceğe yönelik etkileri konusunda

- Çok merkezli araştırmaları arttırabilmenin kolaylaşabileceği,
- Uluslararası araştırma/çalışma gruplarının daha etkin olabileceği,
- Araştırma maliyetlerini azaltacağı (Moises, 2020),
- Zaman tasarrufu sağlayabileceği (Gray, 2020) düşünülmektedir.

Yine de bu süreç sağladığı kolaylıklar nedeniyle çevrimiçi ortamlara kaçış riski de taşımaktadır. Bu durum araştırmacılar tarafından iyi değerlendirilmelidir. Özellikle sahada ve araştırmanın gerçekleştiği koşullarda gözlem yapma şansının ortadan kalkması elde edilen verinin yorumlanmasında önemli sınırlılıklar yaratacaktır. Öte yandan çevrimiçi yürütülen nitel araştırmalara yönelik tercihlerin artacağı düşünülmektedir. Seyahat etme gereğinin ortadan kalkması ve çevrimiçi görüşme yapma kolaylığı bu tercihte önemli rol oynayacaktır. Ayrıca araştırmacı, yürüttüğü farklı çalışmalarda çevrimiçi anketlerle veri toplamanın güçleştiğini deneyimlemiştir. Kişiler bu tür anket çalışmalarında araştırmaya katılmayı ve cevaplamayı daha sıklıkla reddedebilmektedir.

Araştırmaya davet edilen bireylerin salgının değiştirdiği dinamikler nedeniyle meşgul, yorgun, hasta olması ya da araştırmaya katılma motivasyonlarının olmaması gibi durumlar da araştırmaya katılım davetlerinin reddedilmesi oranını artırıcı etkiler yaratabilmektedir. Bu veri toplama güçlüğü nedeniyle de nicel araştırmalardan çevrimiçi yürütülen nitel araştırmalara kayma yaşanabileceği düşünülmektedir. Nicel araştırmalarda örneklem grubuna belirli oranda ulaşamaması temsil sorununu ortaya çıkarmakta ve elde edilen sınırlı sayıda yanıtla araştırma raporlarının paylaşılmasına neden olmaktadır. Ayrıca yaşanan süreçte nitel araştırmalar içerisinde de bazı desenlerin (örneğin etnografik araştırmalar) kullanımından kaçınma gibi etkiler beklenebilir. Özellikle sağlık ve eğitim alanı araştırmalarında doküman analizine ve çevrimiçi görüşme gibi veri toplama tekniklerine yönelmeye neden olabilir. Buradan elde edilen bilgilerin sınırlılığı gözden kaçırılmadan kullanılması ve yeni çözüm önerilerinin geliştirilmesi önemli gözükmektedir.

3.12. Araştırma Yapma ve Bilimsel Bilgilerin Kamuoyuyla Paylaşılmasına Dair Düşünceler

Salgın sürecinde sağlık hizmet sunumunun öncelenmesi, akademik kurumların eğitim süreçlerini devam ettirme çabası, araştırma süreçlerinin ikinci plana alınmasına neden olmuştur. Kamuoyunun gündeminin de değişmesiyle COVID-19 salgın süreci ile ilgili yapılan araştırmaların fonları ve kaynakları arttırılmış, bilimsel dergiler de yoğun olarak COVID-19 salgını, uzaktan eğitim gibi konulardaki derlemeleri yayınlama eğilimine girmiştir. Editörlerin, yazarlara yanıt süresi uzamış ve yayınların reddedilme sıklığı artmıştır. Salgın ile ilgili çalışmaların önemi ve önceliği hissi, konunun popülerliği, fonların bu alana kayması, yayın imkânları gibi nedenler birçok araştırmacıya COVID-19 temalı araştırma yapmak için cazip gelmeye başlamıştır. Helliwell ve arkadaşları (2020) tarafından

COVID-19 sürecinin araştırma yapma ve yayınlama süreçlerine etkisinin incelendiği sistematik bir derleme çalışmasında COVID-19'un erken dönemlerinde çalışmaların çoğunun COVID-19 enfeksiyonuna ait olduğu, küresel salgının ilk ortaya çıktığı dönemlerde dergilerin ve editörlerin bu konu ile ilgili yayınlara öncelik verdiği ve akademisyenlerin COVID-19 küresel salgını ile ilgili çalışmalar yapmaya yönelmesine neden olduğu ifade edilmektedir. COVID-19 küresel salgınının önemli bir konu olduğu yadsınamaz, ancak bu durum araştırmacıların ve dergilerin toplumun diğer ihtiyaçlarına yönelik yapılan çalışmaların geri plana itilmesi riskini de taşımaktadır. Bilim insanları toplumun COVID-19 dışındaki ihtiyaçları için de üretkenliğini sürdürebilmelidir.

Salgın sürecinde bilginin paylaşımına yönelik kongrelerin, panellerin iptal edilmesi veya çevrimiçi ortamlara taşınması maliyet ve zaman tasarrufu sağlasa da özellikle genç araştırmacıların iletişim ağı kurmasına engel yaratmıştır. Marinoni ve arkadaşlarının (2020) COVID-19 küresel salgınının yüksek öğretim kurumlarındaki etkisini değerlendikleri 109 ülkeden 424 üniversitenin katıldığı araştırmada, araştırma süreçlerinin ciddi oranda etkilendiği, bilimsel projelerin tamamlanamaması riski olduğu ve bilimsel araştırmaların tamamen durması gibi etkilerden bahsedilmiştir. Uluslararası seyahatlerin, bilimsel konferansların iptali veya ertelenmesi ise en yaygın etki olarak ifade edilmiştir. Akademik toplantılar akademisyenler ve lisansüstü öğrencileri için tez çalışmalarının ve farklı araştırma konularının çıkış noktası olabilmesi açısından eşsiz fırsatlardır. Küresel salgında çevrimiçi akademik toplantılar genç araştırmacılar için zamansal esneklik sağlasa da etkileşimin azalması, öz disiplin sağlayamama, sosyal ortamdan uzaklık gibi kısıtlılıklar üretmiştir (Yıldız, vd., 2021). Çevrimiçi akademik toplantıların genç araştırmacıların birbirlerini tanıyabileceği, birbirlerinden öğrenebilecekleri, alanın duayenleri ile tartışabilecekleri etkileşimli etkinlikler içerecek şekilde yapılandırılması yaşanan kısıtlılıkları aşmayı sağlayabilir.

3.13. Araştırmacının Kişisel Deneyimi

"2 yıl önceki gündelik hayatımızı unuttuğumuz, gerçeklik ölçülerimizin, hayattan beklentilerimizin değiştiği tarihi bir dönüm noktasındayız. Böyle dönemler zorluklar barındırırken aynı zamanda çok özel deneyimler, fırsatlar ve öğrenmeler sağlayan dönemlerdir. Nitelikli bir tez üretme çabasında olan bir doktora öğrencisi olarak araştırma sürecimin ortasında birdenbire COVID-19 salgını patladı. Salgınla, kurumumda uzmanlık alanı bağımsız, sağlık çalışanlarının COVID-19 alanlarına hızlı bir şekilde yerleştirilmesi gerçekleşti. Ben de COVID-19 ilk değerlendirme polikliniklerinde görevlendirildim. Benim tıp eğitimi araştırma görevlisi kimliğime bir anda hizmet sunan hekim rolü eklendi. Uzun zaman uzak kaldığım hastane koridorlarına salgının ortasında hekim kimliğimle döndüm. 5 yıl önce depoya kaldırdığım nöbet kıyafetlerimi yeniden giymek başta tedirginlik ve yetersizlik hissimi artırsa da birkaç haftanın sonunda tanı ve tedavi süreçlerine hakimiyetim artmış ve hastaları bulgularıyla alan uzmanlarına danışabilir hale gelmiştim. Salgının ilk şaşkınlığını atlatır atlatmaz tezime odaklanmaya çalışarak veri toplama sürecimi olabildiğince çevrimiçi alana taşıyıp salgının yarattığı kısıtlılıklarla mücadele etmeye çalıştım.

Tez sürecinin ortasında hastaneye dönmek her ne kadar beni zorlasa da yaşadığım deneyimler tezimin önemine inancımı arttırdı. Hastane içinde tek risk altındaki grubun hekimler olmadığını, hemşireler, temizlik görevlileri, idari personel, hastabakıcılar ve teknisyenleri kapsayan birçok meslek grubunun yüksek risk altında çalıştığını gözlemledim. Doğrudan veya dolaylı olarak ekibe dahil olan pek çok aktörün önemini görmek mesleklerarası işbirliğine ve mesleklerarası eğitimin gerekliliğine inancımı daha da arttırdı. Kurulan yeni ekiplerin üyelerinin birbirini tanımasının, etkileşimleri güçlendirmenin mücadele sürecinin daha kolay ve motive edici geçmesini sağladığını, hizmetin niteliğini, hastanın tedaviye uyumunu arttırdığını deneyimledim. Haberler ve sosyal medya, mesleklerarası etkileşimlerin ve işbirliğinin doğasına ilişkin göstergeleri ve anlık görüntüleri sundu. Büyük ölçüde yoğun bakımlardan, birinci basamaktan, ameliyathanelerden, doğumhanelerden ekip çalışmasının olumlu süreçlerini 'hepimiz bu işte birlikteyiz' mesajlarını aldık. Solunum terapistleri, doktorlar, hemşireler, temizlik

görevlileri, sosyal hizmet uzmanları, salgından bu yana filyasyonda çalışan dış hekimleri gibi birçok meslek grubu 'ekip'in kritik üyeleri olarak bu acil durumda daha güçlü ve daha sıkı hale geldik.

COVID-19 salgını sırasında deneyimlenen mesleklerarası uygulamaları, iş birliklerini değerlendirmenin, gelecekteki salgınlara hazırlanmak için önemli bir hedef olacağına ve sağlık eğitimi programlarını yönlendireceğine inanıyorum.”

SONUÇ

Salgın döneminde araştırma sürecini yürütmede birçok nedenle sorunlar yaşandı, hala da yaşanıyor. Yeni varyantlarla küresel salgın deneyimi araştırma alanlarını, yöntemi, kanıta dayalı bilgiyi paylaşma ortamlarını etkilemeye devam edecek gibi görünüyor. Salgın döneminde araştırma süreçlerinde zorluk yaşayan araştırmacılar veri toplama süreçlerinde çevrimiçi araçlara yöneldi. Çevrimiçi araçlar, zamansal ve mekânsal esneklik, maliyet etkinliği gibi imkânlarıyla hayatımızda daha çok yer almaya başladı. Salgın nedeniyle ulaşılması zor kişileri araştırmaya katabilme olanağı sundu, bir araya getirmeyi umut edemeyeceğimiz katılımcılardan değerli veriler elde etmemizi sağladı. Ne var ki çevrimiçi imkanlar beraberinde getirebileceği sahadan uzaklaşma, etkileşimin azalması, motivasyon kaybı gibi tehditler de üretmektedir. Çevrimiçi veri toplama araçları sihirli bir değnek olarak algılanmamalı; araştırmanın bağlamı, amacı, katılımcıların tercihleri, deneyimleri, becerileri gibi parametrelerin her biri göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan küresel salgın döneminde çok çeşitli araştırmalar yapan deneyimli ve genç araştırmacıların bir araya gelerek deneyimlerini paylaşımları bilimsel üretkenliğe katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Archibald, M. M., Ambagtsheer, R. C., Casey, M. G. ve Lawless, M. (2019). Using Zoom Videoconferencing For Qualitative Data Collection: Perceptions And Experiences Of Researchers And Participants. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, DOI: 1609406919874596.
- Boland, J., Banks, S., Krabbe, R., Lawrence, S., Murray, T., Henning, T. ve Vandenberg, M. (2021). A COVID-19-era rapid review: using Zoom and Skype for qualitative group research. *Public Health Research & Practice*, 1-9.
- Carter, S. M., Shih, P., Williams, J., Degeling, C. ve Mooney-Somers, J. (2021). Conducting Qualitative Research Online: Challenges and Solutions. *The Patient-Patient-Centered Outcomes Research*, 1-8.
- Dodds, S. ve Hess, A. C. (2020). Adapting research methodology during COVID-19: lessons for transformative service research. *Journal of Service Management*.
- Eckert, J. (2020). Shoot! Can We Restart the Interview?": Lessons From Practicing "Uncomfortable Reflexivity. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, DOI: 1609406920963810.
- Gray, L. M., Wong-Wylie, G., Rempel, G. R. ve Cook, K. (2020). Expanding qualitative research interviewing strategies: Zoom video communications. *The Qualitative Report*, 25(5), 1292-1301.
- Helliwell, J. A., Bolton, W. S., Burke, J. R., Tiernan, J. P., Jayne, D. G. ve Chapman, S. J. (2020). Global academic response to COVID-19: Cross-sectional study. *Learned Publishing*, 33(4), 385-393.
- Marinoni, G., Van't Land, H. ve Jensen, T. (2020). *The impact of Covid-19 on higher education around the world*. IAU Global Survey Report.
- Moises Jr, C. (2020). Online data collection as adaptation in conducting quantitative and qualitative research during the COVID-19 pandemic. *European Journal of Education Studies*, 7(11).
- Moore, T., McKee, K. ve McCoughlin, P. (2015). Online focus groups and qualitative research in the social sciences: their merits and limitations in a study of housing and youth. *People, Place and Policy Online*, 9(1), 17-28.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. London: Sage publications.
- Tremblay, S., Castiglione, S., Audet, L. A., Desmarais, M., Horace, M. ve Peláez, S. (2021). Conducting Qualitative Research to Respond to COVID-19 Challenges: Reflections for the Present and Beyond. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, DOI: 16094069211009679.
- Yıldız, M., Kozanhan, B. ve Afşar, B. COVID-19 Pandemi Döneminde Online Bilimsel Eğitim ve Kongrelerin Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Anket Çalışması. *Acta Medica Nicomedia*, 4(3), 77-82.

YALNIZ YAŞAYAN YAŞLI KADINLARIN PANDEMİ DENEYİMLERİ ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA: ÖNGÖRÜLEMİYENLER, ZORLUKLAR, STRATEJİLER

Funda Sönmez Öğütle¹, Hilal Sevlü², Duygu Sarımuratoğlu³

Öz

Bu makalede, COVID-19 pandemisi sürecinde nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiş sosyolojik bir araştırmanın, araştırma tasarımı sürecine ve üç ay süren saha çalışması deneyimlerine yer verilecektir. Makaleye konu olan çalışmada, çok mevkili saha araştırması yöntemi kullanılarak Gaziantep (Suriyeli), Muğla (yerli ve Britanyalı) ve Zonguldak (yerli) olmak üzere üç farklı ilde yalnız yaşayan yaşlı kadınlarla Ağustos 2020-Ekim 2020 tarihleri arasında yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Pandemi koşulları, araştırma sahasının, saha çalışmasını yürütecek araştırmacıların ve araştırma yönteminin belirlenmesinde ve saha çalışmasının planlanmasında, başka deyişle araştırma tasarımı sürecinde belirleyici olurken; araştırmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar olan tüm aşamalarda öngörülemeyen durumlarla karşılaşılmasına da neden olmuştur. Katılımcılara erişim imkânlarının daralması ve araştırmacı-katılımcı-aracı arasındaki güven tesisinin zorlaşması öngörülemeyen durumların başında gelmektedir. Bunun karşısında araştırmacılar, araştırmanın bütününe yayılan risk yönetimi çerçevesinde, zorluklar karşısında çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Görüşmelerin tek seferlik ve uzun süreli planlanması ile kartopu tekniğinin çalışmaması ve kurumsal araçların çoğu durumda işlevsiz kalması karşısında mahalli araçların çeşitlendirilmesi bu stratejilerden bazılarıdır. Makalede, pandemi döneminde gerçekleştirilen bir çalışmada hâlihazırda mevcut eşitsizlik ve kırılabilirliklerin salt katılımcılardan elde edilen verilerle sınırlı kalmadığı, bunların araştırmacıların saha deneyimlerine de yansıyan belirleyiciler olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Sözcükler COVID-19, Yaşlanma, Kurumsal ve Mahalli Araçlar, Risk Yönetimi, Tedbir Koşulları.

¹ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi, ORCID: 0000-0002-4343-5296

² Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0001-5170-4778

³ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-2065-6811

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE EXPERIENCE OF THE PANDEMIC OF OLDER WOMEN LIVING ALONE: THE UNINTENDED, CHALLENGES, STRATEGIES

Abstract

This article discusses the research design process of a sociological study conducted using the qualitative research method during the Covid 19 pandemic and the experience of the field research, which lasted three months. The field research on which the article is based involved in-depth interviews with elderly women living alone in three different cities: Gaziantep (Syrian), Muğla (British and local), Zonguldak (local); using the multi-sited field research method. While the conditions of the pandemic were crucial in determining the research area, the researchers who conducted the fieldwork, the research method, and the planning of the fieldwork, in short, the research design process; they also resulted in unforeseen situations occurring at all stages from the beginning to the conclusion of the research. The unforeseen situations included the limitation of access to participants and the difficulty of establishing trust between researcher, participant-intermediary. As part of the risk management process throughout the research, the researchers developed various strategies to address the difficulties. Some of these strategies were one-time and long-term planning of meetings and diversification of local intermediaries given the failure of the snowball technique and ineffectiveness of institutional intermediaries in most cases. The article demonstrates that the current inequalities and vulnerabilities in a study conducted during the pandemic period are not limited to the data obtained from participants, but are also determinants reflected in the field experiences of the researchers.

Keywords: COVID-19, Aging, Local and Institutional Intermediaries, Risk management, Precautionary conditions.

GİRİŞ

COVID-19 pandemisinin ortaya çıkışıyla birlikte gelen toplumsal etkilerin bir resmini sunma amacıyla gerçekleştirilen sosyolojik araştırmalara baktığımızda (Matthewman ve Huppertz, 2020; Ward, 2020; Zinn, 2021) araştırma sonuçlarının analizinde belli kavramların ön plana çıktığı görülmektedir; risk, korku, panik, kriz, güven, damgalama, belirsizlik, hapsedilme, bireyselleşme, eşitsizlik bunlardan bazılarıdır. Bu kavramlardan “risk”in bir çatı kavram olarak ön plana çıkması ve kavramın daha çok Ulrich Beck’in “risk toplumu” kavramsallaştırması temelinde sahaya uygulanması söz konusudur. Örneğin Ward, pandemi sürecinde alınan bazı önlemlerin uzun vadede devam edebileceği ve bu durumun özgürlük ve demokrasiyi sarsabileceği öngörüsünden hareketle risk kavramının sosyolojik araştırmalarda yaygınlaşacağını belirtir (2020, s. 729).

Türkiye’de yaşanan/yaşanmakta olan pandemi sürecini düşündüğümüzde yaşlı bireylerin, özgürlükleri kısıtlanan ve en temel yasal hakları askıya alınanların başında geldiğini söyleyebiliriz. Toplumun en kırılgan kesimlerinden biri olan yaşlılar, pandeminin özellikle başlangıç döneminde eve kapatılarak önce risklerden korunan (!) ardından riskin ta kendisi haline gelerek kamusal alandan dışlanan bireyler olarak öne çıkmıştır. Bu makaleye konu olan TÜBİTAK-ARDEB 1001 destekli⁴ ve pandemi sırasında planlanan araştırmamızda, pandemiyle birlikte potansiyel suçlu addedilen yaşlı bireylerin toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite ve yurttaşlık belirlenimleri çerçevesinde ortaklaşan ve farklılaşan COVID-19 deneyimleri ve bu süreçle baş etme stratejilerini, yalnız yaşayan 65 yaş ve üzeri kadınları odağa alarak kesişimsel bir perspektifle ortaya koymayı amaçladık. Saha çalışmasını üç farklı kentte yürüttüğümüz araştırmada Gaziantep’te Suriyeli kadınlar, Muğla’da Britanyalı ve yerli kadınlar, Zonguldak’ta ise yerli kadınlar ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik.

Toplumsal konumları birbirinden farklılaşan 45 yalnız yaşayan yaşlı kadın ile Ağustos 2020-Ekim 2020 tarihleri arasında yaptığımız derinlemesine görüşmelerden elde ettiğimiz verilere baktığımızda, korku, belirsizlik, suçlama, ötekileştirme hapsedilme gibi temaların, katılımcıların COVID-19 deneyimlerini ifade ederken sıklıkla kullandığı/öne çıkan referans kavramlar olduğunu gördük. Aynı zamanda risk teması/kavramı ile birlikte gelen bu yan kavramların/temaların salt araştırma bulguları ile sınırlı olmadığını da saha çalışması sürecinde fark ettik. Öncelikle, katılımcılara erişimde karşılaştığımız zorluklar ve yüz yüze görüşmelerde tedbir koşulları konusunda yaşadığımız endişeler başta olmak üzere araştırmacılar olarak biz de risk, korku ve belirsizliklerden azade değildik. Buradan hareketle bu makalede “risk” kavramını, araştırma verilerinin analizi ile sınırlandırılmış ontolojik düzlemde ziyade, araştırma tasarımı ve saha çalışmasını kapsayacak şekilde daha çok metodoloji düzleminde kullanmayı tercih ederek “risk yönetimi” çerçevesinde ele aldık.

Pandemi koşullarında üç farklı kentte yürüttüğümüz araştırmada risk yönetimi, araştırma yönteminin belirlenmesi, saha çalışmasının tasarlanması ve yüz yüze görüşmeleri gerçekleştirecek araştırmacıların belirlenmesi noktasında, başka deyişle araştırma tasarımı sürecinde hâlihazırda göz önünde bulundurduğumuz bir aşamadır. Bununla birlikte pandemi koşulları risk yönetiminin araştırmanın bütününe yayılmasına neden olmuştur ve araştırmanın başlangıcından tamamlanmasına kadar olan süreç, öngörülemler durumunda geliştirdiğimiz çeşitli stratejilerle ilerlemiştir. Görüşmelerin tek seferlik ve uzun süreli planlanması, kartopu tekniğinin çalışmaması nedeniyle kurumsal ve mahalli araçlar (katılımcılara ulaşmak için başvurduğumuz kaynaklar) olarak adlandırdığımız araçlara sürekli başvurma ihtiyacının doğması risk yönetimi çerçevesinde ele alacağımız stratejilerden bazılarıdır. Nitekim COVID-19 bağlamında nitel araştırmanın gerçekleştirilmesiyle ilgili iki temel zorluğun, “kısıtlı zaman” ve “fiziksel mesafe” olduğu da belirtilmiştir (Tremblay vd., 2021, s. 1).

⁴ Makale, TÜBİTAK-ARDEB 1001 programı tarafından desteklenmiş olan 120K494 no.lu “Yaşlılıkta Baş Etme Stratejileri: COVID-19 Sürecinde Yalnız Kadınlik Deneyimleri” başlıklı proje kapsamında elde edilen verilere dayanmaktadır.

Makalede öncelikle araştırma tasarım sürecinde risk yönetimine değinecek, ardından katılımcılara erişim sürecinde öngörülemez durumlar ve bunlar karşısında geliştirilen stratejileri ele alacağız. Sonrasında üç sahada birbirinden farklılaşan yüz yüze görüşme ve tedbir koşullarına yer vereceğiz. Sonuç bölümünde ise, kendi saha deneyimlerimize de dayanarak, pandemi sonrası sosyolojik araştırma gündemlerine dair bazı tespit ve önerilerde bulunacağız.

1. ARAŞTIRMA TASARIMI: ARAŞTIRMA YÖNTEMİNİN BELİRLENMESİ, SAHA ÇALIŞMASININ TASARLANMASI VE ARAŞTIRMACININ KONUMSALLIĞI

Pandemiyle birlikte gelen fiziksel mesafe ve sosyal izolasyon engeli sosyologları, aşına oldukları yöntem ve teknikler üzerine acil bir gündem olarak düşünmeye itmiştir (Connell, 2020). Özellikle, mevcut netnografi (Kozinets, 2020) ve dijital sosyoloji (Redshaw, 2020; Selwyn, 2019) gibi çağdaş yöntemsel yaklaşımların COVID-19 sürecinde, bu yolu izleyen araştırmacılar için öğretici olacağı vurgulanmıştır (Ward, 2020, s. 731). Ancak örneklem grubunun özelliklerinin nasıl bir görüşme tekniği gerektirdiği önemli bir husustur.

Literatür tarama aşamasında katılımcı grubun yaygın niteliğine dair elde ettiğimiz ön bilgiler ve bizzat sahada karşılaştığımız profil, nitel araştırmayı yüz yüze görüşme tekniği ile planlamamızda son derece belirleyici olmuştur. Yaşlı dul kadınların yoksulluk ve düşük eğitim düzeyi açısından en kırılgan gruplardan biri olduğu literatürde sıkça vurgulanmaktadır (Arun ve Karademir-Arun, 2011; Duben, 2018; Özmete, 2015). Düşük eğitim düzeyi ve yoksulluk, teknoloji sahipliği ve dijital yatkınlık konusunda da yaşlı kadınları dezavantajlı kılmaktadır (Arun, 2020, s. 61). Nitekim araştırmamız kapsamında katılımcıların niteliklerine baktığımızda 45 kadından 16'sının okur-yazar olmadığı, ikisinin biraz okuyabildiği ama yazamadığı, ikisinin okur-yazar olduğu, ikisinin ilköğretim ve dokuzuncu ilköğretim mezunu olduğu ve dolayısıyla 45 katılımcıdan 14'ünün ortaokul ve üstü eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu aynı zamanda asgari ücretin altında aylık gelire sahiptir. Bu veriyi açmak gerekirse Gaziantep'te en düşük gelir Kızılay'ın vermiş olduğu 120 TL olup, katılımcıların çoğu bu gruptadır. En yüksek gelir ise bir katılımcının Dubai'de yaşayan oğlunun her ay kendisine gönderdiğini belirttiği 1000 dolardır. Muğla sahasındaki Britanyalılarda en yüksek gelir 1800 pound iken, en düşük gelir ise 1600-1700 TL civarındadır. Aynı sahadaki yerlilerde en yüksek gelir 5000 TL iken, en düşük gelir ise 1900 TL'dir. Zonguldak sahasındaki en yüksek gelir 3000 TL iken, en düşük gelir ise 1300 TL'dir.

Telefon ve internet kullanımının ise Muğla sahasında görece yüksek, Gaziantep ve Zonguldak sahasında oldukça düşük olduğunu gördük. Dolayısıyla bu çalışma özelinde derinlemesine görüşmelerin yüz yüze gerçekleştirilmesinin bir zorunluluk olarak kendini dayattığını söyleyebiliriz.

Araştırmada karşılaşılabilecek en önemli riskin katılımcılara erişim zorluğu olacağı öngörülmüştür. Bu zorluğu belirleyen iki temel husus vardı: (a) Katılımcılar yaş, cinsiyet, medeni durum ve yurttaşlık temelinde oldukça dar/spesifik bir grubu kapsıyordu ve (b) Yaşlıların virüsten en çok etkilenen ve yer yer "virüsü yayan" kesim oldukları yönündeki yaygın algı katılımcıların yüz yüze görüşme davetlerini geri çevirme olasılıklarını güçlendiriyordu. Bu iki unsur bir arada ele alındığında projede yer alacak ve görüşmeleri gerçekleştirecek bursiyerlerin seçiminde bazı kriterlerin tercih edilmesi önem kazandı. Öncelikle, doktora ve yüksek lisans tez çalışmalarında toplumsal cinsiyet, göç ve kent alanlarında saha çalışmaları yapıyor olmaları ve araştırma sahasında yerel bağlantılardan yararlanabilmeleri adına bölgeyi tanıyor olmaları gerektiğine karar verildi. Böylece saha çalışmasını yapacak bursiyerler Muğla, Gaziantep ve Zonguldak'ta yaşayan ve bu kentlerde –yukarıda bahsedilen alanlarda– daha önce saha çalışmaları yapmış doktora öğrencileri arasından belirlenmiştir. Proje başvurusu esnasında sahaya çıkacak olan bursiyerlerin seçim kriterlerinin bu şekilde belirlenmesi, özellikle katılımcılara erişim sorunu karşısında çeşitli stratejilerin geliştirilmesinde etkili olmuştur.

Araştırma, Türkiye'nin üç farklı kentinde (Muğla, Gaziantep, Zonguldak) gerçekleştirilmiş ve araştırmada yurttaşlık bağlamında birbirinden farklılaşan yaşlı gruplarına odaklanılmıştır. Araştırma sahası olarak bu üç ilin seçilmesinde bazı temel belirleyiciler söz konusudur: Muğla, Türkiye'nin en önemli turizm kentlerinden biridir ve imtiyazlı göçmen olarak tanımlanan Britanyalıların yerleştiği kentlerin başında gelmektedir (Ertuğrul, 2016, s. 478-482). Gaziantep ise Türkiye geneline bakıldığında Suriyeli nüfusun yoğun olarak yaşadığı ikinci kent konumundadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Zonguldak ise, Türkiye'de COVID-19 pandemisi sürecinde virüsün yayılmasını önlemeye dönük yoğun tedbirlerin alındığı iller içerisinde büyükşehir olmayan tek il olarak öne çıkmış ve 30+1 olarak anılmıştır. Bunun temel sebebi, yaşlı nüfusun fazlalığı (Karakuş, 2018, s. 65; Deniz, 2014, s. 315) ve kentte hâkim olan maden endüstrisinden kaynaklı kronik solunum yolu hastalıklarının yaygınlığıdır (Tecer, 2007, s. 634).

Birbirinden farklı dinamiklere ve özelliklere sahip bu üç kentte yürütülen saha çalışmasında, araştırmacıların saha deneyimleri, katılımcılar karşısında aldıkları konum, karşılaştıkları sorunlar ve bunları aşmak yönünde başvurdukları stratejiler de farklılaşmıştır. Bu farklılaşmayı "içeriden olma" ve "dışarıdan olma" konumları üzerinden ele aldık. Araştırmacının "dışarıdan olma" konumu katılımcılardan farklı yurttaşlık statüsüne sahip olmasından kaynaklanırken "içeriden olma" konumu, katılımcılarla hem aynı yurttaşlık statüsünde olması hem de aynı kentte yaşamasından kaynaklanmaktadır. Buna göre Gaziantep sahasında Suriyelilerle görüşen araştırmacı, göçmenler karşısında onlar için "dışarıdan" birisidir. Muğla sahasında hem yerel kadınlarla hem de Britanyalı kadınlarla görüşen araştırmacı, hem "içeriden" hem de "dışarıdan" birisidir. Zonguldak sahasındaki yerel kadınlarla görüşen araştırmacı ise "içerden" birisidir.

Muğla ve Zonguldak sahaslarında "içeriden" olmak, araştırmacıların yerel katılımcılara ulaşmasını ve katılımcıların araştırmacı ile güven ilişkisi geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Muğla ve Gaziantep sahaslarında Britanyalı ve Suriyeli katılımcılara erişmekte ise "dışarıdan" olmak, daha sınırlayıcı bir konum olarak deneyimlenmiştir. Bununla birlikte, Gaziantep sahasında sosyal dışlanmadan sıyrılmak ve hâkim grup tarafından kabul görmek isteyen Suriyeli katılımcıların "dışarıdan" olan araştırmacıyla daha yakın ilişkiler kurmaya çalışması da söz konusu olmuştur. Bu noktada söz konusu konumları, a priori ve nesnel kategoriler olarak kullanmadığımızı ve Merton'ın (1972) da işaret ettiği gibi bunların sabit konumlar olmayıp kendi içerisinde çeşitli müzakere ve tartışmalara açık olan durumları anlattığımızı vurgulamalıyız. Dolayısıyla içeriden ve dışarıdan olmak sabit konumlar olmadığı gibi olanakları ve olanaksızlıkları hakkında kesin yargılarda bulunmak da doğru olmayacaktır. Bu nedenle araştırmacıların konumsallığının sadece katılımcılar karşısında bir konumsallığa işaret etmediğini de söyleyebiliriz. Sözü edilen bu konumlanışların araştırmacı, katılımcı ve aracı arasındaki çoklu güven ilişkisini de belirleyerek potansiyel katılımcılara ulaşımı zorlaştırması ya da kolaylaştırması söz konusu olmuştur.

Araştırma tasarımı aşamasında risk yönetimi çerçevesinde ele alacağımız bir diğer unsur, pandemi koşullarında yürütülecek saha çalışmasının öncelikle açılma dönemlerinde, özellikle yaşlı bireylerin sokağa çıkmasını kısıtlayan yasakların esnetildiği/kalktığı dönemde, yani yaz aylarında uygulanmaya konulmasının planlanmış olmasıdır. Nitekim katılımcıların sokağa çıkma yasağı esnasında çocukları dâhil eve kimseyi almama, dışarıya hiç çıkmama, dışarıya çıksa dahi kimseyle görüşmeme eğiliminde olduğunu gördük. Dolayısıyla yaşlılara dönük sokağa çıkma yasağının esnetildiği bir dönemde (Ağustos 2020-Ekim 2020) saha çalışmasını gerçekleştirmemiz, araştırmanın öngörülen sürede tamamlanmaması ya da daha az katılımcıyla tamamlanması riskini en aza indirmiştir.

Son olarak, kartopu tekniği ile ilerlenmesi planlanan saha araştırmasında anahtar katılımcılara İl Göç İdaresi, muhtarlık ve sağlık çalışanları gibi kurumsal araçlar üzerinden ulaşılması tasarlandı. Kurumsal araçların hem katılımcı grubun dar/spesifik niteliğinden dolayı onlara erişebilmek yönünde bize yol gösterici olacağı hem de katılımcıların yüz yüze görüşmeyi kabul etmeleri açısından araştırmacı ile güven ilişkisi kurulmasında kolaylaştırıcı bir rol oynayabilecekleri düşünülürdü.

2. KATILIMCILARA ERİŞİM SÜRECİ

Nitel saha araştırmalarında, özellikle ulaşılması zor topluluklarla yapılacak araştırmalarda, katılımcılara ulaşmak için sıklıkla başvurulan örnekleme modellerinden biri kartopu tekniğidir (Corbetta, 2003, s. 222). Söz konusu teknik, araştırma sahasımız özelinde, katılımcılara ulaşmada tek başına yeterli olmadı. Bazı sınırlı örneklerde bir katılımcının bizi bir başkasına yönlendirmesi söz konusu oldu, ancak bu bağlantı bir zincire dönüşmeyerek tek bir yönlendirmeyle sınırlı kaldı. Bu durumun başlıca iki nedenden kaynaklandığını düşünüyoruz. Birincisi, pandemi koşulları ulaşılan bir katılımcının araştırmacıyı bir başkasına yönlendirmede isteksiz olmasına, daha açık ifadeyle, potansiyel katılımcıyı riske atmak istememe hassasiyeti göstermesine neden oldu. İkinci olarak, potansiyel katılımcıların pandemi sürecinde çocuklarının ya da yakınlarının yanına gitmiş olması ulaşılan katılımcıların araştırmacıyı bir başkasına yönlendirmesini zorlaştırdı. Kısacası pandemi koşulları, zaten dar/spesifik bir katılımcı grubunu daha da daralttı.

Araştırmamız özelinde kartopu tekniğinin çalışmamasının yanı sıra aracılığına başvurduğumuz İl Göç İdaresi ve muhtarlar Gaziantep ve Muğla sahasında göçmen katılımcılara ulaşmada işlevsiz kalmıştır. Gaziantep sahasında İl Göç İdaresinden hiçbir yetkili, bilgi almak adına talep ettiğimiz görüşmeyi yoğunluklarından kaynaklı kabul etmemiştir. Kurumun pandemi sürecinde virüsün bulaşma riskine karşın aldıkları yoğun güvenlik önlemleri sebebiyle (kuruma girişler bu süreçte sınırlandırılmıştır) ilgili birimlerle görüşmek oldukça zorlaşmıştır. Bunun yanı sıra, geçici koruma kapsamı altındaki Suriyelilere ilişkin bilgileri edinmek, dilekçe ile başvuru gibi uzun zaman alan prosedürleri gerektirmektedir. Pandemi sürecinde gerçekleştirilen ve altı ay içinde tamamlanması beklenen bu proje için bahsi geçen zaman kaybı yaratacak işlemlerin gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Muhtarlar ise Suriyeli bir katılımcıyla görüşme gerçekleştirmek istediğimizi öğrendiğinde hiçbir şekilde yardımcı olmamış ve bilgi vermek istememiştir.

Muğla sahasında ise muhtarlar, Britanyalı katılımcılar özelinde, ya araştırmacıları yönlendirebilecekleri kişiler olduğu halde yönlendirmekten kaçınmış ya da görüşmenin kendisi olmadan gerçekleştirilemeyeceğini söylemiştir. Öte yandan, İl Göç İdaresi araştırmacıları katılımcılara yönlendirmek konusunda muhtarlara göre çok daha katı bir tutum sergilemiştir. Fakat bu tutum pandemiye özgü olmayıp, göçmenlerin kimlik bilgilerini korumaya/saklamaya dönük yasal çerçeveyi ihlal etmemek gibi daha nesnel bir nedene dayanmaktadır. Kurumsal aracı olarak muhtarların tutumunun pandemiye özgü olup olmadığı ise elbette tartışılabilir fakat muhtarların Suriyeli katılımcılara dönük dışlayıcı bir tutum sergilemelerine karşılık Britanyalı katılımcılara korumacı bir tutumla yaklaştıkları bir saha sezgisi olarak söylenebilir.

Bu iki sahanın aksine Zonguldak'ta mahalle muhtarları katılımcılara ulaşmak için başvurulan temel aracı kaynak olmuştur. Zonguldak sahasında pandemi sürecinde erzak dağıtımı, maske ve kolonya temini gibi konularda bazı muhtarların görece etkin olduğu ve özellikle yalnız yaşayan yaşlı kadınları bir ihtiyaçlarının olup olmadığı konusunda düzenli ziyaret ettikleri, katılımcıların ifadelerinden hareketle görülmüştür. Mahalle muhtarının refakatinde randevu almaya gittiğimiz bir katılımcının muhtar olmasaydı görüşmeyi kabul etmeyeceğini belirtmesi kurumsal aracıya duyulan güveni örneklemeyle birlikte, tüm saha düşünüldüğünde sınırlı bir örnek olarak kalmıştır.

Dolayısıyla yurttaşlık statüsünün katılımcılara erişimi belirleyen önemli bir faktör olduğunu ve katılımcıların araştırmacı ile kuracağı güven ilişkisinde kolaylaştırıcı olacağını öngördüğümüz kurumsal araçların çoğu örnekte işlevsiz kaldığını söyleyebiliriz. Bu noktada, mahalli araçlar olarak adlandırdığımız yeni yerel kaynaklara yönelme ihtiyacı duyduk. Mahalli araçlar dil bilen öğrenciler, tercüman, esnaf, komşular, taksici gibi daha geniş bir ağı kapsamaktadır. Araştırmacıların bu kentlerde daha önce yaptıkları araştırmalar sonucunda kurulu olan bağlantıları, araçların kurumsaldan mahalliye genişlemesinde işlevsel olmuştur: Zonguldak sahasında taksiciler ikincil önemli kaynak, Gaziantep

sahasında dil bilen öğrenciler ve Muğla sahasında özellikle Britanyalı katılımcılara ulaşmada yeminli tercüman birincil aracı kaynak olarak öne çıkmıştır.

Sonuç olarak kartopu örneklem tekniğinin çalışmadığı ve öncelikli olarak başvurulması planlanan aracı kaynakların yetersiz kalmasıyla kaynakların çeşitliliği artırılmış, fakat bu yapıırken araştırma tasarımında büyük ölçüde değişikliğe gidilmeyecek şekilde hareket edilmiştir.

3. YÜZ YÜZE GÖRÜŞME VE TEDBİR KOŞULLARI

Saha çalışmasının başında iki katılımcımız vefat etmesi nedeniyle saha araştırmasının geri kalanında görüşmeler tek seferlik buluşmalarla gerçekleştirmek üzere planlandı. Buna ek olarak, aynı katılımcı ile ikinci defa yüz yüze görüşme pandemi koşullarında, özellikle katılımcılar için, risk faktörünü artırmaktaydı. Ancak yaz aylarında gerçekleştirdiğimiz tek seferlik görüşmelerde sorulan soruların çokluğunun yaratabileceği yorgunluk ve bunalma hali de göz önüne alınmalıydı. Bu noktada görüşme süresini katılımcıların cevapları “soluklanarak” vermeleri sağlamak için uzun tutmayı destekleyici bir strateji olarak kullandığımızı belirtmeliyiz.

Saha çalışmasını yapan araştırmacılar olarak yüz yüze görüşme esnasında bulaş riskine karşı mümkün olduğunca tedbirli davrandık. Ancak yüz yüze gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler – büyük ölçüde hatırlama, anlama ve iletişim kurma becerisine dayandığı düşünüldüğünde– bilişsel sorunlar ve/ya iştirme problemi yaşayan katılımcılar için zahmetli veya sıkıntılı hale gelebilmektedir (Bundy vd., 2021, s. 875). Araştırmamız kapsamında bazı katılımcıların iştirme probleminin olması, araştırmacıların görüşmeyi maske ile gerçekleştirmesini zorlaştırmıştır. Bu durumda araştırmacılar olarak, katılımcıların kendilerine yöneltilen soruları net bir şekilde duyabilmesi için fiziksel mesafeyi artırma ve maskeyi çıkarma yoluna gittik. Katılımcıların maskelerini çıkarmamaları gerektiğini ve maske takmayan katılımcıların maskelerini takmaları gerektiğini vurgulayarak görüşmeleri gerçekleştirdik. Maske nedeniyle aldığımız ses kaydı kalitesinin düşmemesi için genellikle, biri katılımcının biri de araştırmacının yanında durmak koşuluyla iki ses kayıt aleti kullandık (bunlardan biri genellikle telefon oldu).

Araştırmacılar olarak gerekli tedbirleri alsak da katılımcıların tedbir konusundaki hassasiyeti araştırma sahalarına göre farklılık göstermiştir. Bu farklılaşma ekseninde Muğla sahasını tedbir seviyesi yüksek, Zonguldak sahasını tedbir seviyesi orta ve Gaziantep sahasını ise tedbir seviyesi düşük olarak sınıflandırdık.

Muğla sahasında katılımcılar çoğunlukla ev içinde değil dışarıda/açık havada görüşmeyi kabul etti. Bu sahadaki katılımcılar çoğunlukla bahçeli evlerde oturdukları için, görüşmeyi evlerinin bahçesinde gerçekleştirmek mümkün olabildi. Bu durum hem araştırmacıya hem katılımcıya görece kendiliğinden güvenli bir ortam sağladı. Muğla’da görüşülen katılımcıların pandemi konusunda daha hassas davrandıkları görülmüştür. Örneğin bir katılımcı, araştırmacının kullandığı maske çeşidinin (cerrahi maske) onu korumadığını iddia etmiş hatta açık havada görüşmelerine karşın görüşmeyi gerçekleştirdikleri mesafenin çok az olduğunu dile getirmiştir. Zonguldak ve Gaziantep sahalarında ise katılımcıların çoğunlukla apartman dairesinde ve çöküntü konutlarda ikamet etmesi söz konusuydu. Bu nedenle görüşmeler kapalı alanda gerçekleşti.

Zonguldak sahasında katılımcılardan bazıları görüşme boyunca maskelerini çıkarmazken bazıları hiç maske takmayıp fiziksel mesafe konusunda hassas davrandı. Çoğu katılımcıda, maske, mesafe ve temizlik konusunda ne kadar dikkatli davrandıklarına dönük aşırı bir vurgu söz konusuydu. Ancak gündelik hayatlarında tedbir konusunda daha esnek davrandıkları yönünde gözlemler de edindik. Zonguldak sahasında bazı katılımcılar pandemi koşullarından kaynaklı çocuklarının gün içinde arama sıklığının arttığını ya da komşularının/yakında oturan akrabalarının bir ihtiyacının olup olmadığını, sağlığının nasıl olduğunu daha sık kontrol ettiklerini çeşitli şekillerde ifade etmiştir. Görüşmeler esnasında da bu durumla sıkça karşılaşmıştır. Komşunun/yakında oturan akrabanın eve

gelerek her şeyin yolunda olup olmadığını -bazen birkaç defa- kontrol etmesi buna bir örnektir, fakat buna mukabil eve gelenlerden hiçbirinin maske takmadığı, fiziksel mesafeye dikkat etmediği görülmüştür. Dolayısıyla tedbir konusundaki hassasiyetlerine dönük aşırı vurgu, yaşlıların virüsü bulaştırdığına dair yaygın algı karşısında geliştirilmiş bir savunma stratejisi olarak yorumlanabilir.

Gaziantep sahasında ise Suriyeli katılımcıların gündelik hayatlarında sosyal dışlanmayla sık karşılaşan, eğitimsiz ve yoksul bir gruba oluşturuyor olmaları, araştırmacı ile kurdukları ilişkiyi diğer sahalardan farklılaştıran bir unsurdur. Pandemi döneminde eve kapanma ile birlikte sosyal destekten mahrum kalan ve daha da yoksullaşan Suriyeli katılımcılardan bazıları, elinde kâğıtla (il Valiliğinden alınan izin kâğıdı) gelen araştırmacıyı “yardım yapacak kişi” olarak görmüş ve somut bir yardım (maddi yardım, erzak gibi) beklentisi içine girmiştir. Burada izin kâğıdını göstermeme ve araştırmacının herhangi bir maddi ve/ya aynı yardım için yapılmadığını görüşmenin başında vurgulama bir strateji olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte bazı örneklerde, araştırmacının “yardım yapacak kişi” olarak görülmesi başkalarının da (genellikle yakın komşular) kalabalık bir grup olarak katılımcının evinde toplanmalarına neden olmuştur. Bu durumda, görüşmenin katılımcı ile yalnız yapılması gerektiği söylenmiş ve gelenlerin gitmesi beklenmiştir. Araştırmacı, katılımcıların öpmesi ve sarılması karşısında bunu engelleyecek bir strateji ise geliştirememiş ve bu durum görüşmeler esnasında bir stres kaynağı olarak kendini göstermiştir. Gaziantep örneği, pandemi koşullarında yüz yüze görüşmenin salt katılımcılar için değil araştırmacı için de ne denli risk taşıdığını görmemiz açısından önemlidir.

Suriyeli ve Britanyalı katılımcılarla yapılan görüşmelerde tercüman hizmetinden yararlanılmıştır. Muğla sahasında araştırmacının yanı sıra tercümanın varlığı bazı katılımcıların “kalabalık” görüşme ortamı konusunda kaygılanmalarına neden olurken Gaziantep sahasında tercümanın çekinceli davrandığı durumlarla karşılaşmıştır. Muğla sahasında katılımcılara ulaşmak konusunda yardımcı olan tercüman, pandemi olmasına karşın yüz yüze görüşme yapmayı kabul eden katılımcılarla iletişim kurarak araştırmacıyı zaman kaybindan kurtarmak için çaba göstermiştir. Gaziantep sahasında ise tercümanın bir dönem virüse yakalanması ve karantinaya girmesi söz konusu olmuş, bu durum saha çalışmasının aksamasına yol açmıştır. Yine Gaziantep sahasında tercümanın, alt gelir grubu mahallelerde tedbir seviyesinin düşük olmasını gerekçe göstererek, randevu alınan bir katılımcının evine girmekten çekindiği olmuştur. Bu gibi aksamalar karşısında Gaziantep sahasında, birden fazla tercümanla saha görüşmelerini planlama stratejisi geliştirilmiştir.

SONUÇ: ARAŞTIRMADAN GERİYE KALAN

Pandemi, tüm toplumsal grupları aynı şekilde etkilemediği gibi hâlihazırda mevcut eşitsizlikleri daha da derinleştirmiştir. Calderon-Larranaga vd. (2020, s. 3) bu tespiti yaşlı nüfus üzerinden ele alarak, COVID-19 pandemisinin yaşlı nüfustaki toplumsal eşitsizlikleri daha da büyüttüğünü ve bu nedenle “büyük eşitleyici” olmaktan uzak olduğunu vurgular. Nitekim yalnız yaşayan yaşlı kadınların pandemi deneyimlerini odağa alan araştırmamızda, derinleşen yoksulluk ve yoksunluklar kendini açıkça göstermiştir, dolayısıyla elde ettiğimiz veriler söz konusu tespiti desteklemektedir. Bununla birlikte, pandeminin “büyük eşitleyici” olmaktan uzak olduğunu salt elde edilen verilere baktığımızda değil bizzat bu verilerin elde edilme süreci üzerine düşündüğümüzde de görmekteyiz.

Pandemi sürecinde gerçekleştirilen ve nitel araştırma yöntemlerine dayanan araştırmalarda araştırmacılar, bilhassa araştırmaya konu olan gruba özgü özellikler sebebiyle, birtakım zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Ancak kırılgan gruplarla çalışırken bu zorlukların daha da arttığını söyleyebiliriz. Örneğin yaşam koşulları zorlu kişilerin (evsizler, yarı-resmi çalışan göçmen işçiler vs.) ve/ya yoğun stres altında olanların (sağlık çalışanları, öğretmenler vs.) görüşmeleri kabul etmemesi söz konusu olabilir; yüz yüze temasta hem araştırmacının hem katılımcının virüse yakalanma riski ve/ya zihinsel rahatsızlığı olanların yüz yüze görüşmelerde kaygı düzeyinin artma riski araştırmacıları “riskten kaçınmaya”, başka deyişle araştırmayı ertelemeye ya da araştırma yöntemini değiştirmeye itebilir (Surmiak vd., 2022, s. 218).

Saha araştırmamızı sokağa çıkma yasaklarının esnetildiği bir dönemde gerçekleştirdik; ancak saha çalışması boyunca her an yeni bir tam kapanma kararı alınabileceği ve görüşmelerin yarım kalabileceği endişesini ve baskısını saha çalışması boyunca hissettik. Araştırmamız özelinde, bir “riskten kaçış” yöntemi olarak örneğin araştırma yöntemini değiştirmek söz konusu değildi. Bunun en temel sebebi, düşük eğitim ve gelir düzeyi nedeniyle teknoloji kullanımının katılımcılar arasında son derece kısıtlı olması ve bu nedenle katılımcıların büyük çoğunluğuyla telefon ya da çevrimiçi yöntemlerle görüşmenin mümkün olmamasıydı. Yaşadığımız endişe salt teknik sorunlarla ilişkili değildi.

İlk defa yaşadığımız bu deneyimde virüse ilişkin hem kendi korkumuzla hem de katılımcıların korkusuyla baş etmeye çalıştık. Yaşları yüksek ve çoğu kronik hastalıktan mustarip katılımcıları düşünüp onlar için endişelendik, onları riske atmaktan çekindik. Araştırma sürerken, her ne kadar COVID-19’a bağlı olduğu bilgisine sahip olmasak da görüşme yaptığımız iki katılımcı vefat etti. Katılımcılar arasında eşini çok yakın bir zamanda kaybetmiş olanların, sosyo-ekonomik koşulları oldukça düşük olanların, yalnızlık, yaşlılık ve kadınlığın kesişiminde pandemi sürecini katmerli bir yoksunlukla yaşayanların hayatlarının bir kesitine sınırlı bir süreyle dahi olmanın, saha araştırmacıları olarak bizim için duygusal yükünün fazla ve yer yer yıpratıcı olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Üç farklı kentte farklı toplumsal konumdaki katılımcılarla yaptığımız yüz yüze görüşmeler bize sadece pandemiyi nasıl farklı şekillerde deneyimlendiğini göstermekle kalmadı, aynı zamanda araştırmacılar olarak deneyim ve endişelerimizin de nasıl farklılaştığını gösterdi. Örneğin dördüncü bölümde, üç sahada farklılaşan tedbir koşulları (Gaziantep sahasını tedbir seviyesi düşük, Zonguldak sahasını tedbir seviyesi orta, Muğla sahasını ise tedbir seviyesi yüksek olarak sınıflandırdık) karşısında araştırmacıların farklılaşan yüz yüze görüşme deneyimlerini ifade ettik. Pandemi döneminde yaşlı bireylerin “risk yoğunlaşması”na odaklanan bir araştırma, risklerin farkında olma ve hijyen ve fiziksel mesafe gibi önleyici tedbirleri benimsemede toplumsal eşitsizliklerin etkisine vurgu yapıyor. Virüse yakalanacağına inanmıyor olma ya da virüsün etkisinin farkında olmama durumu, düşük eğitim düzeyi, düşük dijital okuryazarlık, azınlıklar için dil problemi gibi nedenlerle yaşanan bilgi eksikliğinden bağımsız düşünülemez (Calderon-Larranaga vd., 2020, s. 3). Yaptığımız sınıflandırmaya göre tedbir seviyesi en düşük olan Gaziantep sahasındaki katılımcıların tüm katılımcılar arasında, eğitim ve gelir düzeyi ve dil problemi açısından en dezavantajlı grubu oluşturduğunu görmekteyiz. Toplumsal kriz dönemlerinde gerçekleştirilecek sosyal araştırmalarda, araştırma sürecini de etkileyebilecek kırılabilirlikleri ve riskleri daha da artıran unsurlar dikkate alınarak, benzer bir risk haritasının sahaya gitmeden önce hazırlanabileceğini düşünüyoruz. Kuşkusuz bu türden haritalandırma girişimleri daha da ayrıntılandırılarak çok boyutlu hale getirilmelidir.

Nitel araştırmanın, katılımcıların davranışlarına atfettikleri sosyal anlamları ve – özellikle kırılabilir gruplar açısından baktığımızda – sosyal damgaları açığa çıkarmak konusunda avantajlar sağladığı, saha deneyimlerinden elde edilen bir veridir. Bu da biz araştırmacılara gözlem sonucunda elde ettiğimiz verileri, sahaya çıktığımızda yaptığımız derinlemesine görüşmelerle birlikte doğrulama imkânı sunmaktadır (Teti vd., 2020, s. 1-2). Araştırmamız bağlamında baktığımızda görüşmeleri yüz yüze gerçekleştirmek, soruları derinleştirmemize imkân tanımış ve aldığımız cevapların tatmin edici olmasını sağlamıştır. Söz gelimi, katılımcının duygusallaştığı, gözlerinin dolduğu, ağladığı anlarda görüşmeyi devam ettirmek zorlaşmıştır. Bu gibi durumlarda katılımcının eğer isterse kendiliğinden hislerini anlatması, içini dökmeye beklenmiş ve bu aşamadan sonra sorulara devam edilmiştir. Anlık duygusal tepkilerin gözlenmesi, araştırmacı açısından buna uygun karşılıkların verilmesiyle birlikte görüşmelerin derinlik kazanmasına ve güven duygusunun artmasına imkân sağlamıştır.

Tüm bu deneyimler göz önüne alındığında, dijital araçlarla yapılacak görüşmelerin daima ehvenişer kalacağını, zorluklarına rağmen yüz yüze görüşmede mümkün olduğunca ısrar etmenin önemini vurgulamak isteriz. Elbette ki pandemi ile birlikte artık çevrimiçi platformlarda deneyim kazanmış geniş insan toplulukları söz konusu. Bir sene öncesini düşündüğümüzde pek çok grup (akademisyenler, öğretmenler, öğrenciler, beyaz yakalılar vs.) pandemi ile birlikte yeni bir deneyim

kazandı, dolayısıyla bu tekniğin kullanılabilceği insan gruplarında artış olduğu açıktır. Bu türden insan grupları üzerinde nitel araştırma yöntemlerinin çalıştırılmasına dönük araştırma gündemlerinin belirlenmesi ve çevrimiçi iletişimin nitel araştırmalarda yaygın bir teknik olarak kullanılması söz konusu olabilir.

Araştırma ekibi olarak kendi aramızdaki tüm süreci uzaktan etkileşimle/iletişimle yürüttük ve araştırma bulgularını paylaşmak üzere çeşitli kongrelerde çevrimiçi sunumlar gerçekleştirdik. Kısacası zorunlu olarak çevrimiçi deneyim kazandık. Çevrimiçi platformlar pandemi koşullarında araştırma ekibi olarak etkileşimimizi kolaylaştırırsa da gerekli alt yapıyı kendi sınırlı imkânlarımızla oluşturmamız söz konusu oldu. İnternet hızı, bilgisayarlardan kaynaklı sorunlar sebebiyle toplantılarda zaman zaman bağlantı güçlükleri yaşandı. Dolayısıyla hem araştırma ekibinin birbiriyle iletişiminin hem de görüşmelerin çevrimiçi tasarlandığı araştırmalarda katılımcı-araştırmacı arasındaki iletişimin sınırsız ve sorunsuz bir şekilde yürütülmesi için gerekli donanımın (sınırsız internet, lisanslı uygulamalar/programlar vb.) hem bir insan kaynağı ihtiyacı doğurduğunu hem de bir harcama kalemi haline geldiğini söyleyebiliriz.

Son olarak, pandemi sonrası sosyolojik araştırma gündemlerine dair iki noktaya vurgu yapmayı önemli buluyoruz. Birincisi, pandemi bize riskin değil kaynak ve kapasitelerin eşitsiz dağıldığını -bir kez daha- gösterdi. Daha fazla risk altında olmak kendiliğinden bir durumla ilgili değil, hangi sınıf ve toplulukların deneyimlerinde hangi tahakküm mekanizmalarının etkilerinin cisimleştiğiyle ilgilidir (toplumsal cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi, yurttaşlık statüsü mesela deneyimlerin farklılaşmasında belirleyici tahakküm mekanizmalarıdır). Dolayısıyla, sosyologların araştırma gündemlerini krizin tespitinden krizi üreten faktörlerin tespitine doğru genişletirken ilkin “risk” kavramının homojenleştirici tuzakından kaçınmaları gerekir.

İkinci olarak, Kohler bilimsel bir araştırmada sonuçlara hızlı ulaşmanın daha iyi olduğu inancının değil aksine “iyi şeyler zaman alır” düsturundan hareketle araştırmanın yeterli zamana yayılması gerektiği inancının araştırma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular (2020, s. 93). Bu doğrultuda, “yavaş bilim” (Stengers, 2018) çağrılarının da işaret ettiği üzere, hızlı çözüm odaklı proje tarzı araştırmacılık habitusunun, uzun vadede bilimsel araştırma gündemlerini yıkıma uğratma riski taşıdığına altı çizilmelidir. Gelgelelim, COVID-19 krizi, bu inancın aksine hızlı araştırma sonuçlarına olan talebi artırmıştır. Dolayısıyla söz konusu proje yürütme tarzıyla tüketilmemesi ve sonuçlara hızlı ulaşmanın salt “sorunları hızlı tespit etme” ile sınırlı kalmaması için hem bu hızlı araştırmalarda elde edilen ilk verilerin daha kapsamlı araştırmalara temel arz etmesi hem de araştırma sonrası sürecin, farklı aktörlerle (sivil toplum kuruluşları, merkezi ve yerel yönetimler, farklı disiplinlerden meslektaşlar vb.) diyalog halinde, toplumsal politika üretmeye dönük bir alt araştırma evresi olarak planlanması gerektiğini de söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Arun, Ö. (2020). *Antalya Yaşlılık Araştırması Üçüncü Dönem, 2019/2020 Temel Bulgular ve Yerel Yönetimlere Öneriler*. Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları.
- Arun, Ö., Karademir Arun, B. (2011). Türkiye’de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (4), 1515-1527.
- Bundy, H., Lee, H. M., Sturkey, K. N. ve Caprio, A. J. (2021). The Lived Experience of Already-Lonely Older Adults During COVID-19. *The Gerontologist*, 61 (6), 870-877.
- Calderon-Larranaga, A., Dekhtyar, S., Davide L. Vetrano, D. L., Tom Bellander, T. ve Fratiglioni, L. (2020). COVID-19: risk accumulation among biologically and socially vulnerable older populations. *Ageing Research Reviews*, 63, 1-5.
- Connell, R. (2020). COVID-19/Sociology. *Journal of Sociology*, 56, 745–751.
- Corbetta, P. (2003). *Social Research: Theory, Methods and Techniques*, London: Sage Publications.
- Deniz, T. (2014). Zonguldak İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19 (32), 299-320.
- Duben, A. (2018). *Türkiye ve Avrupa’da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet. Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*. A. Duben (Der.) içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ertuğrul, G. (2016). British Migrants in the Turkish Countryside: Lifestyle migration, Loss of Social Status and Finding ‘True Life’ in Difference. *METU Studies in Development*, 43, 475-496.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021). Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin İlk 10 İle Göre Dağılımı. 15 Aralık 2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- Karakuş, B. (2018). *Türkiye’de Yaşlılara Yönelik Hizmetler: Kurumsal Yaşlı Bakımı ve Kurumsal Yaşlı Bakımında İllerin Durumu*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Kohler, U. (2020). Editorial Survey Research Methods during the COVID-19 Crisis. *Survey Research Methods*, 14(2), 93-94.
- Kozinets, R. (2020). *Netnography: The Essential Guide to Qualitative Social Media Research*. London: Sage.
- Matthewman, S. ve Huppatz, K. (2020), A sociology of Covid-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675–683.
- Merton, Robert K. (1972). Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge. *American Journal of Sociology*, 78 (1), 9-47.
- Özmete, E. (2015). Yaşlılıkta Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Yansımaları: Bakım Veren ve Bakım Alanlar için Psiko-Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Kanıtlar. *Kimlik ve Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 28-29.
- Redshaw, T. (2020). What Is Digital Society? Reflections on the Aims and Purpose of Digital Sociology. *Sociology*, 54, 425–431.
- Selwyn, N. (2019). *What is Digital Sociology?* Cambridge: Polity Press.

- Stengers, I. (2018). *Another Science is Possible: A Manifesto for Slow Science*. Cambridge: Polity Press.
- Surmiak, A., Bielska, B. Ve Kalinowska, K. (2022). Social Researchers' Approaches to Research Ethics During the COVID-19 Pandemic: An Exploratory Study. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, 17 (1-2), 213-222.
- Tecer, L.H. (2007), Prediction of SO2 and PM Concentrations in a Coastal Mining Area (Zonguldak, Turkey) Using an Artificial Neural Network. *Polish J. of Environ*, 16 (4), 633-638.
- Teti, M., Schatz, E. & Liebenberg, L. (2020). Methods in the Time of COVID-19: Vital Role of Qualitative Inquiries. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1-5.
- Tremblay, S., Castiglione, S., Audet, L. A., Desmarais, M., Horace, M., Pelaez, S. (2021). Conducting Qualitative Research to Respond to COVID-19 Challenges: Reflections for the Present and Beyond. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1-8 <https://doi.org/10.1177/16094069211009679>. Erişim Tarihi: 25.10.2021.
- Ward, R. P. (2020). A sociology of the Covid-19 pandemic: A commentary and research agenda for sociologists. *Journal of Sociology*, 56(4), 726–735.
- Zinn, O. J. (2021). Conclusions: Towards a sociology of pandemics and beyond. *Current Sociology Monograph*, 69(4), 603–617.

GELMEKTE OLAN “YENİ” TOPLUMSALLIKLARIN İZİNİ SÜRMEK: PANDEMİDE GENÇLERİN DENEYİMLERİ, GÖZLEMLERİ VE ÖNGÖRÜLERİ ÜZERİNE

ÖZLEM AVCI AKSOY¹

Öz

COVID-19 pandemisi, dünya çapında toplumlara ve topluluklara etkileyen önemli bir eşik ve kırılma noktası olmuştur. Bu çalışmanın amacı küresel bir kriz olarak yaşanan pandeminin bireyin gündelik hayatına dair etkilerini anlamaktır. Özellikle gençler üzerine odaklanan araştırmanın genel çerçevesi yaşanan değişimin üç farklı dönemde boylamsal olarak incelenmesine dayanır. Bu makale ise araştırmanın ikinci dönemi olarak belirlenen Mayıs-Temmuz 2021 yılında sürdürülen ve nitel verilerin elde edilmesine dayanan dönemi kapsar. Pandeminin neden olduğu en belirgin etki olarak makine/araç etrafında yeniden kurgulanan “yeni” toplumsallıkların ve yaşam biçimlerinin varlığıdır. Bu durum insan sonrası yaklaşımlar çerçevesinde minör bilim ve yeni materyalizm kavramları ile tartışılmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Yaşanan pandemi krizi, makro sistemlerden gündelik hayat pratiklerine kadar birçok alanda kırılmalara neden olmuştur. Bir diğer önemli kırılma etkisi ise sosyal bilimsel çalışmalarda yaşanmıştır. Çalışmanın bir diğer tartışılan odak noktası ise kriz anlarında sosyal bilimsel çalışmaların nasıl sürdürüleceğine dair temel sorunsaldır. Bu nedenle sosyal bilimlerin pandemiye araştırma yapmanın zorlukları ve imkanları da deneyimlenen bir araştırma pratiği olarak sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Pandemi, Yeni Toplumsallıklar, Makine/Araç, Teknoloji, İnsan Sonrası, Yeni Materyalizm.

¹ Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozlem.avci@usak.edu.tr ORCID: 0000-0003-4563-9767

TRACKING THE “NEW” SOCIALITIES THAT ARE INCOMING: ON THE EXPERIENCES, OBSERVATIONS AND FORECASTS OF YOUTH IN THE PANDEMIC

Abstract

The COVID-19 pandemic has been an important threshold and breaking point affecting societies and communities around the world. The aim of this study is to understand the effects of the pandemic, which is a global crisis, on the everyday life of the individual. The general framework of the research, which focuses especially on young people, is based on the longitudinal analysis of the change experienced in three different periods. This article, on the other hand, covers the period between May-July 2021, which is determined as the second period of the research, and based on the acquisition of qualitative data. The most obvious effect caused by the pandemic is the existence of “new” socialities and lifestyles reconstructed around the machine/medium. This situation has been discussed and tried to be explained with the concepts of minor science and new materialism within the framework of post-human approaches. The pandemic crisis has caused fragilities in many areas from macro systems to daily life practices. Another important vulnerability effect has been experienced in social science studies. One of the important discussion points of the study is the basic problem of how to continue social scientific studies in times of crisis. For this reason, the difficulties and opportunities of social sciences doing research in the pandemic are presented as an experienced research practice.

Keywords: Pandemic, New Societies, Machine/Medium, Technology, Posthuman, New Materialism.

GİRİŞ

“... pandemi, toplumsalın yeniden tahayyül edilmesini zorlar;

virüs bir portaldır, bir dünya ile diğeri arasında bir geçittir.” (Roy, 2020)

Teknoloji dolayimli bir toplumsal yaşam, alışılmış ilişki ve iletişim biçimlerini değiştirmekte ve “araç”a bağlı/bağımlı bir yapıya bürünmektedir. Burada bahsedilen “araç”, kişinin temel iletişimini, toplumsallaşmasını gerçekleştirmek için gerekli olan bilgisayar, internet, akıllı makineler ve bunların içeriğinde yer alan uygulamalar ve sosyal mecralar olarak tanımlanır. Özellikle COVID-19 pandemisi döneminde açıkça görülen teknoloji dolayimli yaşam biçimlerinin örnek olarak incelenmesi, bu durumun ve değişimin yönünün nasıl anlaşılacağına ipuçlarını verebilir. COVID-19 sürecinde (zorunlu bir gönüllülük olarak eve kapanma ve araca bağımlılık konusunda) değişen iletişim biçimleri ve yeni toplumsallıkların hangi yöne doğru evrildiği ve bu evrilen yapının nasıl anlaşılacağı sorunu bu çalışmanın odak noktasında yer alır. Çalışmanın amacı yaşanan bu süreçte, insanların bireysel tavır ve davranışlarını, aile içi ilişkilerini ve yakın sosyal çevre ile olan bağlarını ve iletişim biçimlerini, dışsal çevre koşullarını nasıl gözlemleyip algıladıklarını anlama ve açıklanma çabasına dayanır. Bu anlama çabası, geleceğe ilişkin tahayyülleri de ortaya koyabilme potansiyeline sahiptir. Özellikle pandemiyle birlikte hızla artan “teknoloji yoğun” bir gündelik yaşamın gelecekte ne gibi yaşam biçimlerine ve toplumsallıklara doğru evirildiğinin de izlerini ortaya koyar. Böylece pandemi sürecinde hızlı bir biçimde adapte olunan ve sürdürülen ev içi yaşamın, toplumsallıkların ve iletişim biçimlerinin, pandemi öncesi dönemle karşılaştırıldığında neyi ifade ettiği, değişimin hızı ve etkisiyle birlikte nasıl bir geleceğin kapısını araladığı düşüncesi çalışmanın ana güzergahını belirlemiştir.

Ayrıca bu çalışma, böylesine bir toplumsal yapının ve ilişkilerin, yeni iletişim biçimlerinin sürdürülebilirliğine dair gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerle toplanan yorum ve değerlendirmeleri de göz önünde bulundurur. Pandemi sürecinde belirli aralıklarla yapılan görüşmelerle nelerin değiştiği, nelerin sürdürülebilir, nelerin asla sürdürülemez olduğunun altı çizilmeye çalışılmıştır. Etnografik bir yaklaşımla, bu sürecin nasıl sürdürüldüğünün kişilerin kendi deneyimleri ve gözlemlerine dayanarak ifade edilmesiyle, yaşanan değişimin ortak noktaları üzerine odaklanılarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla kişisel deneyimlerin nasıl ortak deneyimlere dönüştüğü sonucuyla yaşanan süreç anlaşılmaya çalışılmıştır. Boylamsal bir yaklaşımla kurgulanan saha çalışmasında nicel ve nitel veri toplama teknikleri bir arada kullanılmıştır: Anketler, derinlemesine görüşmeler, gözlemler, örnek vaka analizleri ve günlükler temel veri toplama kaynaklarıdır. Çalışmanın teorik dayanağı ise eleştirel insan sonrası açılımlar, minör yaklaşımlar ve yeni materyalizm tartışmaları çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu çerçevede tekilliğin gittikçe belirginleştiği, gündelik olan içinde çoğulluğun anlamının tekil düşünce ve davranışlar etrafında şekillendiği anlayışı yorumlayıcı bakışla tartışılmıştır. Var olan ve değişmekte olanın betimlemesi yapılarak gelmekte olan değişimin tasavvuru ve tahayyülü tartışmaların ana çerçevesini oluşturmuştur. Öngörülen gelmekte olan şey ise her şeyden önce gittikçe artan teknoloji dolayimli ve bir “araç”a bağlı/bağımlı yaşamlardır. Yaşanan pandeminin işaret ettiği değişimin yönü, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve çevrimiçi mecraların toplumsal alanlarımızı etkilemesi ve değiştiriyor olmasıdır. Makine olmadan toplumsallaşamayan insanın makineye olan bu bağıllığı, bağımlılığı ve ihtiyacı, bu süreçte üzerine düşünülmesi gereken önemli bir tartışma noktasıdır.

Gündelik yaşamın medya araçları üzerinden sürdürülmesi ve bu durumun normalleşmesi (yeni normal olarak tanımlanan), bu araçlara atfedilen anlam ve değer yeniden sorgulanması ve kurgulanmasını gerektirir. Bu durum ise beraberinde sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel birçok sorunu ve çıkmazı görünür kılacaktır. Değişen bu yapıyla birlikte toplumsal alanın tüm unsurlarına dair anlama amaçlı sorgulama ve değerlendirmelerin yapılması önemlidir. Bu durumun sadece mikro düzeydeki

bireysel yaşamları ve gündelik yaşamın işleyişini etkilemesinin tartışılması ve anlaşılmasının yanı sıra; siyasal, ekonomik, kültürel etkilerini de (dini yaşam tarzları, hukukun güncellenmesi, eğitimin işleyişi, eğlence ve kültürel yaşam, aile kurumu ve evlilik, temel sağlık hizmetleri gibi) tartışmak, gelmekte olan yeni toplumsallığa hazır olmanın/olabilmenin bir gereğidir. Bu durum bir fırsata, güce dönüşebileceği gibi bir tehdit olarak gündelik yaşamın içine yerleşebilir. Dolayısıyla bu mecraların yaygınlaşması ve kullanımının daha bilinçli ve daha doğru bir biçimde yapılması, bireylerin ve toplumların yapısında anlamlı bir etkiye sahip olacaktır. İletişim araçlarının kendisi, özellikle yeni medya araçları ve dijital alanlar, toplumsal bir varlık olan insan için yaşamın temel sağlayıcısı ve toplumsallığımızın asıl mecrası haline gelmektedir. Pandemi sürecinde ilişkiler, çalışma hayatı, alışveriş, kültürel faaliyetler (sinema, konser, tiyatro gibi), eğitim, akademik faaliyetler (konferans, toplantı, dersler vs.), sağlık hizmetleri (muayene vs.), adli hizmetler,² bankacılık hizmetleri gibi birçok ihtiyaçlar, hiç alışık olunmadığı bir biçimde ve yoğunlukta, yeni medya araçları ve akıllı teknolojiler üzerinden sürdürülme eğilimi ve davranışı hızla artmıştır. Bu durum, pandeminin neden olduğu kriz ortamında yaşamı sürdürmenin bir gereği olarak artış göstermiş, sonrasında ise (krizin kısmen de azalması ve olsa ortadan kalmasıyla) özellikle tercih edilen bir duruma dönüşmektedir. Elbette bu dönüşümde kişiye sağladığı zaman kazandırma, daha uygun fiyatlar, risklerin az olması gibi kolaylıklar ve fırsatlar belirleyici olmuştur. Dolayısıyla toplumsallığımızı ve ilişkilerimizi bir araç üzerinden sürdürmeye başladığımız bu dönem, bazı davranışlarımızın hangi yöne doğru değiştiğinin önemli göstergeleri olmuştur.

1. ÇALIŞMANIN GÜZERGAHI

Metodolojik güzergâh tek başına teorinin dışında sadece verilerin elde edilmesine dayanan bir yöntem ve teknikler bütünü olmanın ötesinde, bir bilimsel çalışmada tüm aşamaları kapsayan ve teorik, kavramsal tartışmaları da içeren kapsayıcı bir kurgudur. Bu nedenle bir çalışmadaki metodolojik yapı, teorik çerçeveden kavramsal tartışmalara, hipotezlerin kurgulanmasından sınanmasına kadar bilimsel bir çalışmanın tüm güzergahının uğrak noktalarını ifade eder. Bu güzergahta özellikle hipotezlerin doğru teorilere dayandırılması ve örneklemin doğru kavramlarla tartışılıp açıklanması, yapılan çalışmayı bilimsel değerlere yaklaştıran oldukça önemli bir çabadır.

Bu çalışma kapsamında yaşanan pandemi sürecinde, insanların hayat eve sığar söylemiyle eve kapanmalarının ve izolasyon süreçlerinin gündelik yaşamlarında ne gibi değişikliklere neden olduğu sorgulanmış ve öncelikle değişen alışkanlıkları betimlenmeye çalışılmıştır. Ana sorunsal olarak ise bilgi ve iletişim teknoloji ve araçlarının merkezinde gündelik yaşamın nasıl bir değişim geçirdiği/geçirmekte olduğu düşüncesi yatmaktadır. Özellikle gençler arasında iletişim araçlarının (geleneksel medya, internet ve yeni medya gibi) kullanımı üzerinde yoğunlaşmış ve bireyin gündelik yaşamında oynadığı role atıfta bulunarak, pandemi döneminde bu rolün nasıl derinleştiği ve bireyin yaşamında nasıl vazgeçilmez bir araca dönüştüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bireyin kendi gündelik yaşamı, toplumsallığı, bireysel bir varlık olarak duygu durumu ve sosyalliği de sorgulanmış ayrıca bu süreçte kendi çevresine dair düşünce, değerlendirme ve gözlemlerine de yer verilmiştir. "Her vaka, her örnek kendine özgüdür ve tekil bir deneyime sahiptir" anlayışı ile hareket edilerek, kişinin bu süreci nasıl deneyimlediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu deneyimin "bireyleri farklılaştırdığı mı yoksa aynılaştırdığı mı?" sorusu da örnekler üzerinden tartışılmıştır. Gençler ve özellikle de üniversite gençleri üzerine yoğunlaşan bu çalışmada, yaş değişkeni göz önünde bulundurularak kontrol grupları da oluşturulmuştur. Bunun nedeni ise farklı yaş grupları arasındaki deneyim farklılıklarını ortaya koymaktır. Bir toplumsal kategori olarak gençlik üzerine odaklanılmasının önemli bir gerekçesi ise gençlerin toplumsal yapıda değişimin önemli bir göstergesi, taşıyıcısı ve aktaranı olmasıdır. Gençlerin

² Adalet Bakanlığı yargı reformu kapsamında Üçüncü Yargı Paketi'nde e-mahkemelerle ilgili karar alınmış ve paket kapsamında 15 Eylül 2020 tarihinden itibaren e-duruşma uygulamalarına başlamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için SETAV'ın şu raporuna bakılabilir: Konca Kurt, N. (2020). Güven Veren ve Erişilebilir Adalet Vizyonunda Üçüncü Yargı Paketi. Ankara:SETA 10 Nisan 2021 tarihinde <https://setav.org/assets/uploads/2020/10/R173.pdf> adresinden erişilmiştir.

bugünkü eğilim, tutum ve değerleri toplumsal yapının değişim yönü işaret eder. Bu nedenle gelmekte olanın ve geleceğin önemli bir gösterenidir.

Tüm bu öngörülere dayanarak değişmekte olanı anlama çabasıyla ortaya çıkan bu çalışma, boylamsal bir araştırma güzergahına sahiptir. Pandemi sürecinde yaşanan üç dönemin incelenmesine dayanan çalışma, belirli aralıklarla değişimin yönünü ve sürdürülebilirliğini anlama ve açıklama çabasıdır. Boylamsal olarak planlanan araştırmanın alan araştırması üç dönemi kapsar:

1- Birinci Dönem: Pandeminin başlangıcında ilk vakanın görülmesiyle birlikte yasakların ve kısıtlamaların başladığı Mart 2020’den ilk normalleşme olarak tanımlanan, yasakların ve kısıtlamaların aşamalı olarak kaldırıldığı 1 Haziran 2020 tarihine kadar olan dönem. Bu dönem kısıtlamaların, sokağa çıkma yasakların sürdürüldüğü ve pandeminin en yoğun olarak hissedildiği dönemdir. Bu nedenle bu dönem de fiziki mesafe önlemleri ve sokağa çıkma yasakları nedeniyle araştırma verileri çevrimiçi tekniklerle (anketlerle) elde edilmiştir.³

2- İkinci Dönem: Pandeminin başlangıcından bir yıl sonra normalleşmelerin başladığı ve insanların artık alıştığı ve pandemiye kısmen de olsa normalleştiği (hatta pandemiye karşı duyarsızlaşmaya başlanılan) Nisan-Temmuz 2021 arası dönem. Bu dönemde nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. 38 katılımcı ile yapılan derinlemesine ve odak grup görüşmeleri çevrimiçi ve yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış sorularla gerçekleştirilen görüşmeler, araştırmanın birinci döneminde elde edilen ve en dikkat çekici olan konular olan “yeni toplumsallıklar”, uzaktan yaşam alışkanlıkları, zaman ve mekân algısının değişmesi, değişmekte olan alışkanlıkların sürdürülebilirliği gibi konular üzerinde odaklanmıştır. Bu makale kapsamında ise araştırmanın bu dönemine ait veriler analiz edilmiştir.

3- Üçüncü Dönem: Pandeminin hala devam ettiği, buna karşın aşılmalara başladığı, nüfusun büyük bir kısmının ve 14 yaş üstü tüm yaş gruplarının büyük bir oranının aşılandığı ve normalleşmeye geçildiği Ekim-Aralık 2021 arası dönem. Bu dönem özellikle eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yüz yüze eğitime geçtiği dönem olmasından dolayı oldukça önemlidir. Bu dönem çevrimiçi ve yüze yüze eğitimi deneyimleyen gençlerin bu durumu karşılaştırmalarına da fırsat vermektedir. Çalışmanın bu kısmına ait saha çalışması halen devam etmektedir.

Tüm dünyada yaşamsal bir tehdit unsuru olan ve sınır tanımadan yayılan COVID-19 pandemisi, siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatı yeniden kurgulayan, değiştiren ve dönüştüren bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca bu etkinin daha köklü bir şekilde devam etmesi de beklenmektedir. Bu nedenle çalışma, tek bir dönem üzerine odaklanmak yerine yaşanan etkiyi ve değişimin yönünü ortaya koyabilmek için “boylamsal” bir yöntemle, yukarıda da bahsedildiği gibi belirli aralıklarla elde edilen verilerin analizine dayanmaktadır. Bu yazının odaklandığı dönem ise “kısmen” normalleşmeye geçildiği, kısıtlamaların “görece” azaldığı Mayıs-Temmuz 2021 arası dönemdir. Bu süreçte 38 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler birebir ve odak grup görüşmeleri olarak tamamlanmıştır. Pandeminin bu dönemde imkân verdiği ölçüde görüşmeler yüz yüze yapılmış, fakat kısıtlamaların olduğu durumlarda ise çevrimiçi olarak tamamlanmıştır. 29’u üniversite öğrencisi, 9’u ise lise öğrencisi olan 18 erkek ve 20 kadınla görüşülmüştür. Görüşülen öğrenciler eğitim gördükleri şehirlerden ziyade pandemiye ailelerinin yanında başka bir şehirde geçirmişlerdir. Sadece lise öğrencileri pandemi sürecini eğitim gördükleri şehirlerde geçirmişlerdir. Görüşmelerde yaş, cinsiyet ya da ekonomik durumu tercihi olmaksızın katılımcılara birbirlerinin yönlendirmesiyle (kartopu tekniği ile) ulaşılmıştır. Fakat çalışmanın bu kısmında, pandeminin ilk kapanma sürecinde uzaktan eğitim imkanına

³ Araştırmanın birinci dönemine ait verilerin yer aldığı araştırma makalesi “Bir Salgının Getirdikleri: Gençlerde Değişen İletişim Biçimleri ve Yeni Toplumsallıklar” başlığı ile yayınlanmıştır. Avcı Aksoy, Ö. (2021). Bir Salgının Getirdikleri: Gençlerde Değişen İletişim Biçimleri ve Yeni Toplumsallıklar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2), 574-596.

doğrudan ulaşamayan kişilere özellikle ulaşılmaya çalışılmış ve yaşanan zorluklar ve imkansızlıkları, neden ve sonuçlarıyla tartışma imkânı elde edilmiştir.

Araştırmanın birinci döneminde verilerin uzaktan, çevrimiçi olarak elde edilmesi, kısa sürede daha fazla kişiye ulaşma, verileri daha çabuk işleme gibi teknik kolaylıkları sunarken bir yandan da verilerin güvenilirliği konusunda zorlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle görüşmelerde verileri nitel olarak işleme imkânı sunan gözlem gibi teknikleri kullanmanın imkansızlığı veriyi salt ifadeye sabitleyen bir duruma neden olmakta ve araştırmacıyı reel sahadan uzaklaştırmaktadır. Ayrıca bir araştırmadaki önemli bir veri kaynağı olarak araştırmacının gözlem ve deneyimlerini de dışarda bırakmaktadır. Bu durum, çevrimiçi çalışmaların güvenilirliğinin sınanması ve doğrulanması için aynı örneklem üzerinde belirli aralıklarla benzer sorgulamaların yapılması ihtiyacını da ortaya çıkarmıştır. İkinci dönemde nitel veri toplama teknikleriyle yapılan görüşmeler hem yüz yüze hem de çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiş ve birinci dönemde karşılaşılan zorlukların ve kısıtlılıkların giderilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle bu çalışma kapsamında ve çalışmanın ikinci kısmı olarak, pandeminin başlangıcından yaklaşık bir yıl sonra benzer sorulara odaklanan yeni bir çalışmanın yapılması planlanmıştır. Bu amaçla Mayıs – Temmuz 2021 tarihleri arasında yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulardan oluşan ve katılımcıların kendi deneyimlerini ve çevrelerine dair gözlemlerini paylaştıkları bir saha çalışması sürdürülmüştür. Böylece her iki dönem karşılaştırılarak hem değişim odaklarının neler olduğu ve değişimin yönünün saptanması hem de iki dönemde elde edilen verilerin karşılaştırmalı olarak sağlamlasının/doğrulanması yapılarak güvenilirlik düzeyinin artırılması amaçlanmıştır.⁴

Araştırmanın birinci döneminin en önemli kısıtlılıklardan biri de katılımcıların anket uygulamasına katılabilmeleri için en azından bir akıllı araca ve internet erişimine sahip olması zorunluluğu olmuştur. Bu durum araca ve erişime sahip olamayan büyük bir kesimi dışarda bırakmaktadır. Bu kısıtlılık ve engel araştırmanın ikinci döneminde giderilmeye çalışılmış ve özellikle ilk kapanma döneminde internet erişimi ve bir akıllı araca sahip olmayan (ya da sorunlu ve zayıf olan) katılımcılar da çalışmaya dahil edilmeye çalışılmıştır. Görüşmelere katılan 38 katılımcıdan 12'si ilk kapanma sürecinde akıllı aracı olmadığı için ya da internet erişim sıkıntısı olduğu için uzaktan öğrenim faaliyetinden yeteri kadar faydalanamamış kişilerdir. Bu kişiler ikincil kişiler üzerinden öğrenim sürecine dahil olmaya çalışmışlardır. Ayrıca uzaktan belli bir araç yardımıyla gerçekleştirilen sosyalleşme imkanlarına erişimde de sınırlılıklar söz konusudur. Bu nedenle çalışmanın ikinci boyunu, araştırmanın ilk döneminde (zorunlu olarak) dışarda bırakılan ve araştırma kapsamında temsil edilmeyen bir kesime söz vererek temsil edilme imkânı sunma çabasıdır.

Ülkemizde yaşanan pandemi süreci herkesin yaşamını doğrudan etkilemiş ve gündelik yaşam alışkanlıklarında kalıcı değişikliklere neden olmuştur. Bu dönem, ev içi yaşamdan dışarı ile kurulan ilişkilere, çalışma hayatının uzaktan sürdürülmesinden temel yaşamsal ihtiyaçların giderilmesine kadar herkesin deneyimlediği bir süreç olmuştur. Bu süreç araştırma boyunca araştırmacının gündelik hayatını da etkilemiş, değiştirmiş ve yeni alışkanlıkları kalıcı kılmıştır. Bu nedenle çalışmanın her üç dönemi de katılımcıların deneyimlerine dayanmasının yanı sıra araştırmacının kendisinin de deneyimlediği bir süreç olmuştur. Böylece bu çalışma boyunca oto-etnografik bir yaklaşımla araştırmacının deneyim ve gözlemlerine de yer verilmiştir. Ayrıca pandeminin başlangıcından itibaren tutulan günlükler de bir veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmanın bir diğer ve önemli bir odağı da pandemi süreci boyunca araştırmacının saha ile kurduğu ilişki ve sahaya bakma biçimlerinden belirginleşen farklılıklar ve zorluklar olmuştur. Dinamik bir özelliğe sahip olan toplumsal yapının değiştiği gibi ona bakma biçimlerinin de değişmesi zaruridir. Pandemi gibi kriz dönemlerinde ise bu değişim oldukça hızlanmaktadır. Bu nedenle çalışmanın

⁴ Her iki dönemin genel bir karşılaştırılmasının yapıldığı bir çalışma, 14-15-16 Ekim 2021 tarihlerinde düzenlenen "Uluslararası Sistemin Yeni Krizi: Covid 19 Pandemisi" ana temalı Mülkiye V. Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde "Pandemi Sürecinde Gündelik Hayatı Yeniden Düşünmek" başlıklı bildiriye sunulmuştur.

sürdürüldüğü her üç dönem boyunca sahaya fiziki olarak mesafe koymanın, verilerin elde edilmesi ve işlenmesi noktasında ne gibi zorlukları ortaya çıkardığı ve araştırmacının bu zorluklarla nasıl baş ettiği de önemli bir tartışma noktasıdır. Araştırmacıların bu konudaki deneyimlerini paylaşmaları ise yeni dünyada sosyal bilimlerin daha etkin çalışabilmesinin bir imkanını sunarken bir yandan da yeni metodolojik güzergahların ve çalışma biçimlerinin ortaya konulma imkanını yaratır.

2. METODOLOJİK KIRILGANLIKLAR

Yaşanan pandemi süreci bir yandan toplumsal alanda etkili, köklü bir değişime neden olurken bir yandan da alanı anlamaya dair sosyal bilimcinin sahaya yönelik bakma biçimlerini de etkilemekte, yaşanan döneme özgü yeni metodolojik güzergahları ve teknikleri de zaruri kılmaktadır. Özellikle de “sosyal bilimlerin geleceğinin ne olacağı?” (Gulbenkian Komisyonu, 1996; Wallerstein, 2016; Terranova, 2004; Braidotti, 2018) sorusu bu dönemde daha sık dile getirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte sosyal bilimcinin sahaya mesafe koyma zorunluluğu, sahaya bakma biçimlerinin alternatif yollarını sorgulatmış ve böylesi kriz anlarında alan araştırması yapmanın/yapabilmenin imkanları da tartışılmıştır. Dolayısıyla bir yandan değişen toplumsallıkların görünümü ortaya konulurken bir yandan da toplumsallıkları anlama ve açıklamaya dair verilerin nasıl elde edileceğine ilişkin yeni tekniklerin kullanılması ihtiyacı da belirginleşmeye başlamıştır. Bu yeni yollar araştırmacı tarafından deneyimlenen araştırma süreçlerinde deneme-yanılma yoluyla keşfedilmeye çalışılmıştır ve keşfetme çabası hala devam etmektedir. Yapı değiştikçe, ona bakma biçimlerinin de değişmesi zaruridir. Yani yeni toplumsallıklar yeni metodolojileri gerektirir.

Zaman ve mekâna dair algılarımızın değiştiği, teknoloji dolayımı yaşamların gittikçe arttığı ve toplumsallıkların yeni bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden sağlandığı bir dönemde sosyal bilimsel araştırmalar nasıl sürdürülebilir? Klasik yöntem ve teknikler kullanılabilir fakat bunlar yetersiz kaldığında ve mevcut durumun anlaşılmasında tam olarak açıklayıcı olmadığında nasıl bir yol izlenmelidir? Bu yolun başlangıç noktası neresidir? Burada Braidotti'nin Terranova'dan ödünç alarak sorduğu soruyu da ekleyerek; temel ilke olarak zaman ve mekân birliğine dayanmayan küreselleşmiş ağ kültüründe sosyal bilimlerin yeri nedir? (Terranova, 2004 akt. Braidotti, 2018, s.173). Bu ve benzeri sorular kaçınılmaz olarak sosyal bilimlerin ve disiplinlerarası çalışmalarda yeni tartışmalara, yeni yöntem ve tekniklere olan zarurete işaret eder. “Sosyal bilimlerin geleceğinin ne olduğu?” sorusunun kendisini yenilemesi ve ortaya çıkan disiplinlerin kayboluşu, disiplinlerüstü bir anlayışla tek bir merkezi bakış açısı üzerinden ele alınmaya çalışılması, bu soruyu daha ciddi bir biçimde ve yeni bağlantılarla düşünmeyi gerektirir. Braidotti'ye göre “bu bağlantılarda yeni insan, insan-olmayan bağlantıların, biyolojik beyin gücüne dayanan makine montajların ve biyolojik olmayan donanımın da dahil olduğu karmaşık arayüzlerdir” (2018, s.173). Bilimsel bir araştırmada şimdiye kadar göz önünde bulundurulmayan bu bağlantıların da anlaşılma gereği ve çabası söz konusudur. Çünkü içinde bulunduğumuz dünyada bunlar paradigmayı etkileyen önemli etkenler olarak artık hem öznenin hem nesnenin belirleyici özellikleridir. Böylesine bir değişim ise kaçınılmaz olarak bir yenilenmeyi, yeni metodolojik yaklaşımları, sosyal bilimlerin çalışma biçimlerinin değişimini de gerektirir. Böylece sosyal bilimlerde pozitivistle başlayan ve yorumlayıcı yaklaşımla devam eden metodolojik güzergahın yeni bir uğrağı olarak, teknoloji dolayımı yaşamların belirleyici olduğu dönemde İnsan Sonrası bir bakışla şekillenen “eleştirel disiplinler” ya da disiplinlerüstü bir eleştirel bakış yerini alır. İnsan sonrası çalışmalar, bu dönemi “eleştirel beşerî bilimler sonrası dönem” olarak adlandırır.

Oluş, tekillik, yeni materyalizm, minör bilim, insan ve insan-olmayanın bir aradılığı ve aralarındaki zorunlu bağlantılar gibi yaklaşımlara odaklanan insan sonrası düşünce, bu kavramlarla pozitivistin ve geleneksel metodolojik yaklaşımların ikiliklere dayanan, bütüncü, indirgemeci, determinist ve normatif olan anlayışını eleştirerek yeni teorik ve kavramsal tartışmalarla yeni metodolojik yaklaşım biçimleri önerir. Bilimler açısından pozitivist düşünce ve eğilimlere dair önemli bir kırılma özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelir. Savaşın yarattığı kriz hali, dünyaya bakma ve anlama biçimlerine dair önemli değişimleri ortaya koymuştur. Bilimler alanındaki ve özellikle

de sosyal bilimler alanında yaşanan bir diğer önemli kırılma anı ise pandeminin neden olduğu krizle iyice belirginleşmeye başlamıştır. Bu değişim süreci insan sonrası teori içinde “eleştirel beşerî bilimler sonrası dönem” (Braidotti, 2018) ya da “post-kalitatif (nitel) dönem” (Le Grange, 2018; Ulmer, 2017) olarak tanımlanır. Bu süreç sistemlere, toplumlara, gündelik hayata ve bireyin kendine bakma, anlama biçimlerine dair önemli ve derinlikli değişimlerin gözlemlendiği bir dönemdir. İnsan sonrası olarak tanımlanan dönem ise insanın olmadığı bir dönem değil, insanın merkezi olan konumuna dair eleştirilerin yapıldığı bir dönemdir. Bu dönem sosyal bilimler açısından da önemli bir eşik noktasıdır.

Sosyal bilimlerde belirgin bir yere oturmaya başlayan insan sonrası çalışmalar, geleneksel çalışmalarda daha bütünsel bakılan alanlara daha mikro ve parçalı seviyede bakmayı önermektedir. Hatta insan merkezli bakış açısı yerine insan dışı varlıkları da dahil eden monist⁵ bir anlayışla hareket eder. Böyle bir anlayış, insan ve insan-olmayan tüm varlık alanını bir birbirine bağlar. Bu bağların varlığı ise her bir tekil olan varlık, bütün varlığa dahil olan, bütünü tanımlayan ve bütünün ayrılmaz bir parçası olan bir varlık olarak varoluşunu güvence altına alır. İnsanın yaşamsal teminatı, insan dışı varlıkların göz ardı edilmemesini hatta onlarla güçlü bir dayanışma içinde olmayı gerektirir. Popper’a göre “her hayvan türünün, her bitki türünün, her bakteri türünün, bütün diğer türlerin ortamı üzerinde etkisi vardır. Belki insanın etkisi daha büyüktür. Ama yeni bir virüsün, yeni bir virüs salgının veya yeni bir bakteriyel salgının insanlığı kısa zaman içinde yok etmesi de her zaman mümkündür” (Popper, 2006, s.199). Benzer bir biçimde insan ve insan-dışı varlıklar arasındaki yaşamsal bağın vurgulanması insan sonrası konumun anlaşılmasının imkanlarını da ortaya koyan “Tek Sağlık İnisiyatifi”nin vurguladığı yaşamsal birlikteliğin gerekliliği üzerinden açıklanabilir. Buna göre Tek Sağlık İnisiyatifi’nin amacı;

İnsan sağlığı (insan-hayvan bağı olgusu aracılığıyla zihin sağlığı da dahil olmak üzere), hayvan sağlığı ve ekosistemin sağlığının birbirinden ayrı tutulamaz biçimde bağlı olduğunu dikkate alan Tek Sağlık, doktorlar, veterinerler, diğer bilimsel sağlık ve çevre uzmanlarıyla iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek, ayrıca bu amaçlara ulaşmak üzere önderlik ve idare mukavemeti düzenleyerek bütün türlerin sağlığını ve refahını teşvik etme, geliştirme ve savunmaktır (akt. Braidotti, 2018, s.178).

Bu ise bilgi ve varlık alanını yeniden tanımlayan minör bilim ve yeni materyalizm tartışmaları insana, dünyaya ve varlıklar alanına bakışımızı kökten değiştirecek anlamlar dünyasıyla ve metodolojik eğilimlerle farklı bakabilmeyi önermektedir. Bu durum önce minör bilim etrafında toplumsal alandaki farklılıkları anlamaya dönük bir yaklaşım olarak şekillenirken sonrasında ise yeni materyalist anlayışla insan ve insan-olmayan tüm varlık alanını anlamaya dönük bir yaklaşım biçimi halini alır. Matthewman’a göre “insanlar, insan dışı yaşam formları, bilgi ve metalar hep bir aradadırlar ve hareket/oluşum halindedirler. Bizi ayakta tutan ekosistemler ve dünya sistemleri de sürekli değişim, oluşum halindedir” (Matthewman & Huppertz, 2020, s.677). Oluş halinde olan ve kendi tekilliğine sahip olanın anlaşılma çabası kaçınılmaz olarak yeni bir bakış açısına, farklı bir yöntem ve tekniğe ihtiyaç duyar. Resmin bütünü görmek mi yoksa ayrıntılara odaklanmak mı? Ya da her ikisi bir arada mümkün olabilir mi? Monist bir anlayışla, bütünü tam olarak anlamak için bütün içindeki her bir parçanın anlaşılması ve açıklaması oldukça önemlidir. Her tikel çalışma, bütünü bir parçasını tanımlar ve böylece analogik bir akıl yürütme biçimi ile bütünü anlama çabasını gerçekleştirir. Sosyolojik açıdan bu bakış, hem bireyin gündelik hayatının mikroorganizmasına hem de toplumun mikroorganizmalarını (farklılıklarını) anlamak için önemli ve kullanışlı bir yöntem, bir yaklaşım biçimidir. Her farklılık kendi deneyimini gerektirir. Dolayısıyla farklılığın hem nedeni hem de sonucu, bu yaşamsal ve düşünsel olan deneyimdir.

⁵ Bu noktada monist anlayışı Spinoza’nın “Varlığın Tekilliği” kavramı ile açıklamak istiyorum.

3. YAŞAMSAL DENEYİMİ ANLAMA İMKÂNI SUNAN TEORİ VE KAVRAMLAR

Yaşamın korunması ve varlığın sürdürülmesi yönündeki önlemler ve alınan tedbirler makro düzeyde ülkelerin ekonomik ve siyasal yapılarını etkilerken, mikro düzeyde ise bireyin gündelik yaşamını, toplumsallık biçimlerini, ilişkilerini temelden değiştirme yönündedir. Makro düzeyde ülkeler sınırlarını kapatarak, ulaşım ağlarını sınırlandırarak hatta durdurarak, ithalat ve ihracat süreçlerinde içe dönerek küreselleşme karşısında küçülmeye gitmişlerdir. COVID-19 pandemisi, devletlerin kendi iç yapılarını güçlendirme ihtiyaçlarını ortaya çıkarırken, gündelik yaşamı içinde bireyin yaşamına olan etkisi ise tamamen dışarıya kapanma ve izole olma şeklinde gerçekleşmiştir. İnsanın hayatta kalma dürtüsü, fiziki mesafe, izolasyon, karantina gibi tedbirlerle ilişkilerini, fiziksel bir aradalıklarını olabildiğince sınırlandırmasına ve içeriye kapanmasına neden olmuştur. Bu kapanma haliyle birlikte sanal sosyalleşme mecralarının kullanım yoğunluğu artmıştır. Bu durumun ise pandemi sonrası dönemde de yaşamın merkezinde yer alacak olan “araca/makineye”, hatta “akıllı araçlara” (smart machine) bağlı/bağımlı bir toplumsallaşma ve iletişim biçimlerine neden olacağı öngörülebilir. Bu durum ise post yapısalcı teorinin ve eleştirel feminizmin sık sık tartıştığı, son dönemlerde de “insan sonrası” (post-human) çalışmaların gündeminde olan “insan-makine-oluş” (human-machine-becoming/devenir) kavramını yeniden düşünmeyi gerektiriyor. Elbette bu tartışmanın, yaşanan pandemi ile yeniden dikkatleri üzerine çeken “ekolojik söylem”le de doğrudan bir bağlantısı olduğu da unutulmamalıdır. Braidotti, “makine-oluş” ekseninde, insanlar ve teknolojik devreler arasındaki ayrımı aşarak özneleşme sürecinde temel olanın biyo-teknoloji dolayımında ilişkiler olduğunu iddia eder (Braidotti, 2018, s.85). Buradaki biyo-teknoloji olarak ifade edilen teknolojinin beden yapabilirlik sınırlarını artıran unsurlar olarak düşünmek gerekir. Elbette ilk olarak Syborg Manifestosu’nda⁶ Haraway’in tartıştığı “protezler, implantlar, kontakt lensler” gibi teknik unsurlar akla geliyor. Fakat bu çalışmada vurgulanan, yaşanan pandemi sürecinde insanı yaşadığı toplumsal hayata dahil eden, iletişim olanaklarını sürdürmesine fırsat veren makineler olarak “internet, akıllı cep telefonları, tablet ve bilgisayarlar”dır (Haraway, 2010). Çünkü pandemiyle birlikte yaşanan süreç göstermektedir ki, gerçekleşmekte olan toplumsal dönüşümde eşik noktası olan ve bunu hızlandıran şey iletişim araçları ve internet mecraları olmuştur. Bu araçların sadece tek yönlü bilgi akışının sağlandığı araçlar olmasının ötesinde (klasik medya araçları olarak gazete, radyo, televizyonda tek yönlü bir iletişim söz konusudur), bireyin aktif olarak yer aldığı çevrimiçi mecralar, bu yeni toplumsallaşma biçimlerinin sanal mekanları olarak belirlemekte ve bireyin gündelik yaşamının sosyal zemini olarak yerini almaktadır. Böylece insan-makine (insan-makine oluş/melez yani ne tam makine ne de tam insan oluş) ilişkisi, bu dönemin toplumsal varoluşu olarak ifade edilebilir. Makine-araç (bilgisayar, cep telefonu, tablet, internet vb.), insanın bir uzantısı hatta bu yeni toplumsallık sürecinde, insanın bir parçası haline geliyor. Bu değişimi Haraway biraz da tedirgin bir düşünce ile şöyle açıklar:

Yirminci yüzyılın sonlarına ait makineler, doğa ile yapay, zihin ile beden, kendi kendini geliştiren ile haricen tasarlanmış arasındaki farkı, organizmalar ve makineler arasındaki pek çok başka ayrımla beraber baştan aşağı muğlak hale getirdi. Makinelerimiz rahatsız edici bir biçimde hayat doluyken biz korkutucu ölçüde atılg (Haraway, 2010, s.50).

Makine artık bireyin toplumsal var oluşunu gerçekleştiren önemli bir araç haline gelmiştir. Pandemi öncesi dönemde başlayan makinenin toplumsal yapıdaki konumu, bu dönemde iyice belirginleşmiştir. Pandemi öncesi dönemde de gündelik yaşamda güçlü etkiye sahip olan makine mantığı, hizmet sektörü çalışanlarını (kapıcıları, zabıtalı, otoyol görevlilerini, bazı süpermarket kasiyerlerini vs) çoktan ortadan kaldırmış ve toplumsal yaşamı devasa bir otomatik makineye dönüştürme temayülü sergilemektedir. Bu da yapay zekayı çok daha uç noktalara taşıyacaktır (Morin,

⁶ Donna Haraway’in A Cyborg Manifesto adlı makalesi ilk olarak Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature (1991) adlı makaleler derlemesi içinde, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century" başlığıyla yayınlanmıştır.

2021, s.70). Bu durum elbette çok önemli fırsatlar yarattığı gibi çok önemli tehditleri de beraberinde getirecektir. Makinenin bu konumu pandemi sürecinde daha da hızlanmış ve toplumsal yapının neredeyse tamamında etkili olmaya başlamıştır. Fiziki yakınlık ve bir aradalık bireyin sosyalleşmesinde belirleyici bir etken olması nedeniyle pandemiyle birlikte yaşamsal bir zorunlulukla yaşanan kapanmalar, izolasyon ve karantina gibi önlemler, bireylerin mekâna dair algılarını değiştirmiştir. Pandeminin bir tehdit unsuru olarak neden olduğu tüm belirsizlikler ve tedirginliklerle akıllı mecraların ve internet alanının, pandemi öncesine göre daha yoğun bir biçimde bireyin karşılaşma ve sosyalleşme mekânı haline geldiği söylenebilir. Her kriz gibi pandemi de neden olduğu sorunların yanı sıra kendi imkân ve fırsatlarını yaratarak krizden çıkış yollarını da ortaya koyuyor. Hölderlin'e referansla Edgar Morin'e göre "tehlikenin büyüdüğü yerde, kurtarıcı da büyür". En büyük fırsat en büyük riskle kol koladır (Morin, 2021, s.91).

Makinenin bireyin gündelik yaşamında toplumsallıklarını sürdürmesinde merkezi bir öneme sahip olması, makinenin insan davranışları ve toplumsallığı üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koyar. Makineye atfedilen anlam ve etki, eylemin (failliğin) sadece insana ait olmadığı düşünsel temeline dayanan yeni materyalist bakış açısının anlamını ortaya koyar. Bu "nesne yönelimli ontoloji" (Harman, 2020) tartışmaları ile aynı paralel çizgiye sahiptir. Bu yeni materyalist anlayışa göre artık faillik/eylemek sadece insana ait bir özellik değil insan-olmayana da atfedilen bir özelliktir. Bu nedenle birbiri üzerinde etkisi olan tüm varlıklar/maddeler (insan ve insan-olmayan), bağlantılar ve eylemlerle birbirleri arasında bir (b)ağ kurarlar.

Bruno Latour'a göre toplumsal olanı tanımlayan ve var eden bu (b)ağlardır (Latour, 2021). Buna göre insanın eylemlerini etkileyen insan olmayan bir sürü etken de vardır. Bu nedenle insan eylemi, insan olmayan birçok şeyin bir aradalığı ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla faillik tüm bu etkenleri de ifade eden bir durumdur. İnsan-olmayanın da fail olması, özneyi de nesne konumuna indirger. Artık faillik/eyleme yetisi hem öznelere hem de yapılara atfedilen bir özelliktir (Barad, 2019, s.63). Yeni materyalist düşünce failliği sadece insan davranışı için değil, bir sonucu olan eylemde bulunan her şey için kullanır. Latour'a göre "bir harekette bulunan, şeylere neden olan ve sonuçlar ortaya çıkaran her şey birer 'aktant'dır (hareket edicidir) ve bu bir hayvan, bitki, mineral veya kimyevi bir madde de olabilir. Önemli olan bu nesnelere hepsinin birer fail olmasının ötesinde, failliğin kendisinin bu karşılıklı "iç-eylemlerin" (intra-action) sonucunda oluşmasıdır" (akt. Yalvaç, Erçandırılı, 2020, s.269). Yeni materyalist düşüncedeki varlık anlayışı dışsal olana değil varlığının içkinliğe odaklanmaktadır. De Landa'ya göre tüm nesnel varlıklar tarihsel bir sürecin ve oluşun ürünüdür; yani, toplumsal, siyasal, ekonomik, coğrafi, kültürel ya da biyolojik tarihin bir parçası olarak oluşmuştur. Böylece yeni materyalizme göre maddenin kendine ait içsel bir işleyiş kapasitesi vardır ve biçim alması için herhangi bir yönlendirilmeye ihtiyacı yoktur (DeLanda, 2019, s.50-55). Buna göre madde kendi içkinliğine sahip, karar veren, düşünen ve fail olan bir varlıktır. Her varlık kendine özgüdür ve kendine ait olan bir tekilliğe sahiptir. Etrafında var olan şeyleri, bu tekillikle deneyimler ve kendi varoluşunu dinamik bir süreçte gerçekleştirir. Bu, insanın ve insan-olmayanın sahip olduğu farka neden olan içkinliğidir.

4. SAHANIN KIRILGANLIKLARI

Saha Neyi, Nasıl Söyler ya da Neden Söyle(ye)mez?

Ulrich Beck risk toplumunu "istisna halinin yeni normal haline geldiği yeni bir sosyal durum" (2019) olarak tanımlarken, endüstriyel modernitenin istenmeyen sonuçlarıyla karşı karşıya olduğumuzu ileri sürer; artık ortaya çıkan tehditler ne tahmin ne de kontrol edilebilir. Bu nedenle sosyal bilimciler tarafından kriz anlarında yaşanan kırılğanlıkların nedenlerinin ortaya konulması gerekir (akt. Matthewman & Huppertz, 2020, s. 676). Pandeminin yarattığı önemli kırılğanlıklar, ekonomik eşitsizliklere dayanan işten çıkarılma, güvencesiz işlerde çalışma, akıllı araca sahip olamama, internet erişiminin eksikliği gibi mağduriyetlerle belirginleşmiş, görünür olmuştur. Matthewman, Durkheim'in (1897) "mağduriyetin toplumsal olarak kalıplaştığı ve yeniden üretildiği" iddiasına referans vererek

tecrit edilmiş, ekonomik ve siyasal olarak zayıf/güçsüz olanlar, azınlıklar ve daha az varlıklı olanlar afet durumlarında sürekli olarak daha kötü durumlara düştüklerini” (Matthewman & Huppertz, 2020, s.679) ifade eder. Dolayısıyla bu süreçte pandemi, ekonomik, etnik, dini, coğrafi ve cinsiyete dayalı eşitsizlikleri iyice arttıran ve belirginleştiren bir etkiye sahip olmuştur. Göçmen ve mültecilerin sosyal yardım desteklerinden, sağlık hizmetlerinden yararlanamamaları, çalışan kadınların ev içi sorumluluklarının artması, üretimde dışa bağımlı olan gelişmekte olan ülkelerin temel ihtiyaç ürünlerine ulaşamaması ya da ulaşmakta zorlanması, pandeminin neden olduğu bazı yaşamsal sorunlar ve kırılma noktalarıdır. Diğer yandan ekonomik olarak yoksul olan sınıfların bu süreçte ilk yoksun kaldıkları şey eğitime ve bilgiye erişim olmuştur. Her şeyden önce bu yoksunluğa neden olan şey ise iletişim araçlarının (akıllı telefon, bilgisayar, tablet gibi) ve internet erişiminin yoksunluğudur. Bu durum mülkiyet ilişkileri ve ekonomik yoksunluklarla doğrudan ilişkilidir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşanan krizin ilk etkisi eğitim sürecinde yaşanmıştır. Çok kısa bir sürede tüm seviyelerde eğitimin çevrimiçi olarak sürdürülmesine karar verilmiş ve bu hala (belli oranlarda) sürdürülmeye de devam etmektedir. Bu nedenle çalışmanın odağında eğitim sürecini uzaktan sürdürmek zorunda olan gençler yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmının kapsamında kısmen lise seviyesindeki öğrencilerin yanı sıra yoğun olarak üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleşen derinlemesine ve odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler genellikle kısıtlamalar ve mesafe kuralları çerçevesinde yüz yüze, bazen de belirli kısıtlama ve yasakların uygulanmasıyla çevrimiçi olarak yapılmıştır. Yüz yüze görüşmelerin daha samimi olmalarına ve katılımcının kendisi ve çevresi ile ilgili daha ayrıntılı bilgilerin paylaşılmasına imkân vermelerine karşın, görüşmeler boyunca “dışarı”nın tekinsizliğinin neden olduğu bir tedirginlik hali de gözlemlenmiştir. Çevrimiçi görüşmelerde ise aradaki fiziki mesafenin ve “araç”ın varlığı, görüşmelerin daha yüzeysel ve kısa geçmesine neden olmuştur. Bazen katılımcılar tarafından kayıt almanın kabul edilmemesi, bazen de görüntülü görüşmelerin reddedilmesi araştırmanın önemli kısıtlılıklarındandır. Bu durum ise verilerin daha sınırlı bir çerçevede elde edilmesine ve dolayısıyla analizde zorluklara neden oldu. Hatta bazı görüşmeler sadece yazılı olarak soru-cevap şeklinde gerçekleşti. Elde edilen verilerin yanı sıra, tüm bu sürecin kendisi toplumsallıkların ne kadar derinden değiştiğinin izlerini ortaya koyabilir. Böylesine bir kriz anında tekinsizliklerin ve belirsizliklerin neden olduğu tedirginliklerin varlığı, dönüştürücü çözümler için fırsatlar sunabilir. “Yeni normal” kavramı toplumsal alana bakışımızı ve toplumsallaşma biçimlerimizi tamamen değiştirebilir. Bu değişim tehditkâr olabileceği gibi fırsatlar da sunabilir. Yeni normal kavramı artık yeni medya araçları ve bu araçların sunduğu sanal mekanlarla birlikte tanımlanmaktadır.

Bireyin geleneksel medya üzerinden sağladığı bilgiye erişimi ve iletişim biçimi tek yönlü bir akış temeline dayanırken, yeni medya araçları ile birey bu iletişim sürecinde aktif ve merkezi bir konuma sahip olabilmektedir. Türkiye’de pandeminin ilk dönemlerinde (ilk üç aylık süreç olan Mart-Haziran 2020) bireyin gerek geleneksel gerekse yeni medya araçları içindeki konumu da değişmiş ve birey daha merkezi ve aktif konuma yerleşmiştir (Avcı-Aksoy, 2021). Elbette bunun nedeni genel olarak izolasyon, karantina, fiziki mesafe gibi pandemi sürecinde alınan zorunlu tedbirlerin bir sonucu olan kapatılma/kapanma halidir. Bu kapanma haliyle insanların var olan yeni sosyalleşme mecralarına olan ilgisi ve yönelimi artmıştır. Yaşamsal bir ihtiyacın sonucu olarak alınan ve gönüllü olarak uygulan bu tedbirler, kaçınılmaz olarak bireyin gündelik yaşamının merkezine, özellikle yeni medya mecraları üzerinden kurulan ve sürdürülen yeni toplumsallık biçimlerini ortaya çıkarmıştır. İnsanların gündelik yaşamlarını etkileyen “evde kal” ve “sokağa çıkma yasakları”, “sosyal mesafe” kuralları gibi farmakolojik olmayan müdahale ve önlemler, bireylerin sadece davranışlarını değil, tutumlarını ve değerlerini de etkilemeye başlamıştır (Kohler, 2020, s.93).

Çalışmanın ikinci dönemi boyunca yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, tekillik anlayışı çerçevesinde katılımcıların pandemi sürecindeki deneyimlerinin aktarılmasına dayanır. Burada vurgulanan “tekillik/minör” bakış açısı hem sahaya, araştırmanın metodolojisine hem de katılımcıların/görüşmecilerin deneyimlerine atfedilen bir yaklaşımdır. Katılımcıların içinde buldukları koşullar, aile içi ortamları ve paylaşılan mekân, özel alanın varlığı ya da yokluğu, yaşanan alan, çalışma

ve ekonomik durum gibi farklılıklar pandeminin de farklı farklı deneyimlenmesine neden olmuştur. Koşullar değiştikçe yaşanan kısıtlamaların etkisi de değişmektedir. Bu süreç kimi zaman yarattığı imkanlarla fırsata dönüşürken, kimi zaman imkansızlıklar nedeniyle yaşamsal alana ve toplumsallığa dair bir tehdit unsuru olabilmektedir. Sahip olunan ekonomik imkanlar bir yandan araca sahip olmayı sağlarken bir yandan da kapandığı dünyaya sınırsız bir erişimin kapılarını da aralamaktadır. Bu süreçte bireyler, hiç olmadıkları kadar küresel yapının bir parçası haline gelmişler, gerçek/dışsal dünyaya kapanmış ve bireysellik duvarlarını iyice yükseltmişlerdir. Katılımcıların bu süreçte deneyimledikleri sanal tatil turları, müze gezileri, uluslararası kongrelere katılmaları bunun önemli bir göstergesidir. Sınırsız bir dünyaya açılan birey, kendi arkasındaki gerçek dünyaya, mekâna, içinde olduğu eve ve odaya dair gerçeklik algısını geçici olarak yitirmektedir. Mekânı sonsuz bir biçimde genişleten bu mecralar, zaman algısını da tahrip etmekte ve bireyin hissettiği zaman ise iyice daraltmaktadır. Harvey'in de post modern durumu tanımlarken bahsettiği gibi "mekânın genişlediği zamanın sıkıştığı" (1997) bir süreç olmuştur.

Pandeminin ekonomik gücün sağladığı imkanlarla bilgiye erişimde fırsat eşitliğini arttırdığı söylenebilir. Fakat araca sahip olan ve olmayan kesim arasındaki eşitsizliği ise hiç olmadığı kadar arttırmaktadır. Dolayısıyla bir araca sahip olma durumu, bireyin toplumsal alandaki varlığını, davranış ve alışkanlıklarını, değer ve tutumlarını belirgin bir biçimde etkilemekte ve dönüştürmektedir. Ayrıca her vakanın etrafında onu etkileyen koşullar da sürekli olarak değişmektedir. Bu değişen koşullar içinde bir taraftan birey bir taraftan da ait olunan toplumsal yapı, sahip olunan tüm bilgi ve deneyimlerle değişmekte ve bu koşullar birey tarafından sürekli yeniden deneyimlenmektedir. Bu durum ise benzerliklerden ziyade farklılıkları vurgulayan bir metodolojik bakışı gerektirir. Ayrıca insan sonrası duruma dair güncel tartışmalar ise bu çeşitliğe insan-olmayanın da eklenmesinin zorunluluğunun önemi iyice gözler önüne serer. Bu değişimde insan olmayan varlıkların da etkisinin kaçınılmaz olduğu "makine/araç" örneği üzerinden görülmektedir.

Pandeminin ilk döneminde yaşamsal bir zorunlulukla sürdürülen davranışlar, ikinci dönemde tercih edilen ve gündelik yaşamın içine yerleşen alışkanlıklara dönüşmeye başlamıştır. Bu alışkanlıklar, katılımcıların kendini daha kolay ifade ettikleri sosyal medya mecralarındaki sosyalleşme biçimleridir. Ayrıca bir diğer sosyalleşme aracı olarak çevrimiçi "bilgisayar oyunlara katılma" eğiliminde oldukça hızlı artışlar gözlemlenmiştir. Kişiler buralarda kendi ilgileri doğrultusunda oyun alanlarına dahil olmakta, diğer oyuncularla oyun dışı konularda da iletişim kurmaktadır. Bireyler için sosyalleşme alanı olarak işlev gören bu mecralarda sosyal uyum ve kabulün yanı sıra dışlanma ve ayrımcılıkla da karşılaşmaktadır. Bir katılımcı,⁷ oyuncusu olduğu bir savaş oyununda kadın olduğu için nasıl bir dışlanma ve ayrımcılıkla karşılaştığını ifade eder. Bu dışlanmanın kadının zayıflığı ve duygusallığı üzerinden gerçekleştiği görülür. Bu dışlanmaya rağmen kişi, bu mecralardan ve oyunlardan uzaklaşmaz. Aksine kendisine bir alan açmak için ve kabul görmek için oyunda kalmak için ısrar ettiğini ifade eder. Hatta bazen olmadığı bir şeyi taklit ederek (erkek rolü yaparak) kabul görmeye çalışır. Bir diğer katılımcı⁸ ise bilgisayar oyunları ile pandemi sürecinde tanıştığını ifade ederken aynı anda birbirinden farklı üç oyunu sürdürdüğünü ifade eder. Bu oyunlar ise sadece kazanma üzerine oyunlar değildir ve farklı yaşam biçimlerinin deneyimlendiği oyunlarda gençler arasında hızla yayılmaktadır. Bu oyunlardan en popüler olanlarından biri, bir çölde düşünme ve tefekkür etme üzerine tek başına oynanan bir yolculuk oyunu olan "Journey" adlı oyundur. Pandemi sürecinde bu oyunlara ilginin artmasının bir nedeni de firmaların pandeminin başında bu oyunlara erişimi ücretsiz olarak açmalarıdır.

Bu konuda yine benzer bir örnek ise "sanal arkadaşlıklar" üzerinedir. Birçok katılımcı bu süreçte sanal olarak birçok arkadaş edindiğini ve bu kişilerle reel alandaki kişilerle olduğundan daha iyi ve samimi bir iletişim kurduğunu ifade eder. Bunu ifade eden katılımcılar arasında lise gençleri oldukça

⁷ Kadın, 22 yaşında, üniversite öğrencisi

⁸ Erkek, 19 yaşında, üniversite öğrencisi

dikkat çekicidir. Liseli bir genç katılımcı,⁹ “sanal” olarak tanımladığı arkadaşlarıyla telefonla da görüşmeye başladığını ifade ederken yüz yüze görüşmeyi, tanışmayı şimdilik düşünmediğini ifade etmiştir. Benzer bir biçimde “çevrimiçi kafeteryalar”da ders çalışma, kitap okuma, yeni insanlarla tanışma gibi karşılaşma ve sosyalleşme davranışlarının ortaya çıktığı görülüyor. Pandeminin ilk döneminde kapanmayla zaruri olarak ortaya çıkan bu davranışlar, kapanmanın kısmen azaldığı ikinci dönemde tercih edilen bir davranış haline gelmiştir. Burada davranışları anlamaya ve açıklamaya çalışırken bu sanal mecraları ve bu mecralara kapı aralayan akıllı araçları göz ardı etmek artık mümkün değildir. Artık “makine” toplumsallaşmanın önemi bir parçasıdır.

Bu örnekleri doğrulayan bir başka örnek ise “çevrimiçi dersler”de (sadece sesli ve yazılı katılım olarak) daha aktif ve katılımcı olan öğrencilerin, yüz yüze derslerde aynı katılımı sağlamamasıdır. Yine benzer bir biçimde yüz yüze derslerde aktif, konuşkan olan öğrencilerin çevrimiçi derslerde pasif (elbette çevrimiçi derslerde öğrencinin ekran karşısında olduğu varsayıldığında) olmaları da oldukça dikkat çekicidir. Tüm örnekler pandeminin de etkisiyle, gençlerin kendilerini daha kolay ifade ettikleri ve daha rahat oldukları “sanal mecralarda sosyalleşme biçimlerini” tercih etme yönünde hızlı bir eğilim içinde olduklarını göstermektedir. Bu durum bilgisayar, tablet ya da ekranın varlığının, birey davranış ve tutumlarını nasıl etkilediğine dair oldukça açık bir örnektir.

Bu süreçte Youtube ve Instagram canlı yayıncılığı, podcast programcılığı, blog yazarlığı gibi internet üzerinden gerçekleştirilen etkinliklerin de yoğun bir biçimde arttığı görülür. Görüşme yapılan katılımcılardan bazıları belli aralıklarla internet üzerinden canlı yayın programları yapmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum ise bireyin bu mecralarda sadece kullanıcı, tüketici olmadığına aynı zamanda içerik üreten, aktif bir varlık olarak bu süreçteki etkisine işaret eder. Bir grup katılımcı pandeminin insanlar üzerine etkisini tartıştıkları bir canlı Instagram programı yaptıklarını ve bu haftalık programı sekiz bölüm sürdürdüklerini anlatmışlardır.

Elbette pandeminin bireyler üzerindeki etkisini tartışırken özellikle içinde bulunulan çevreye ve ev içi (aile) ortamına göre de farklılaştığını da unutmamak gerekir. Bu durum mekânın bir araç olarak bireyin davranış, tutum ve değerleri üzerindeki belirleyici etkisini doğrular. Örneğin ev içinde kendisine ait özel bir alanı (çalışma ve dinlenme odası gibi) olan bireyler pandeminin imkanlarından ve fırsatlarından bahsederken, bu imkana sahip olmayanlar, bu süreci sosyalliklerini ve uzaktan eğitim süreçlerini kısıtlayan bir tehdit olarak görmekteydiler. Yine benzer bir biçimde kent merkezleri bireyler için kısıtlayıcı iken daha kırsal alanlar, pandeminin olumsuz etkilerini azaltan fırsatlar sunabilmektedir.

Pandeminin yoğun olduğu ilk dönemde bireyler kendi çıkarları için toplumun ortak çıkarını ve bütünleşmeyi öncelerken, bu dönemde bireylerin toplumsal bütünlükten koparak daha bireyselleştikleri görülmektedir. Özellikle sanal mecralarda yeni toplumsallıklar kurmaları, sanal mekanlarda sosyalleşmeleri, bireyleri reel toplumsal alandan uzaklaştırırken toplumla olan bağlarını zayıflatmakta ve başka bir toplumsal alanda kendilerine yer bulmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca ilk dönem pandeminin neden olduğu krizler nedeniyle artan yardımlaşma ve dayanışma davranışlarının bu süreçte azaldığı görülmektedir. Benzer bir biçimde ilk dönemdeki birlik, beraberlik ve bütünlük söylemleri bu dönemde yerini toplumsal alanda belirgin bir biçimde farklılaşmalara, ayrışma ve kutuplaşmalara bırakmıştır. Farklı olanın tekinsiz olduğu düşüncesinin neden olduğu tedirginlikler (önce virüsten korunma amacıyla kendiliğinden oluşan bir koruma refleksi olarak), farklı olana dışarıda bırakan ve benzerliklerin bir arada olduğu gruplaşmalara neden olmuştur. “Yankı odaları”¹⁰ (echo chamber) olarak işlev görev bu sanal mecralar, bilginin üretildiği, paylaşıldığı ve yaygınlaştırıldığı alanlardır.

⁹ Kadın, 14 yaşında, lise 2 öğrencisi

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı tartışmalar için bakınız; Erdoğan, E. & Semerci, P. U. (2018). Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Tüm bu örnekler, bireyin pandeminin getirdiklerini ve neden olduğu durumları deneyimleme biçimidir ve tekil bir eğilimdir. Fakat bir yandan benzer davranış ve eğilimleri, tekil bir deneyimle gerçekleştirdiğini düşünen bireyleri aynı düzeneğin içine dahil ederek aynılaştırırken, bir yandan da özel ve benzemez olduğu düşüncesini yaratan bir simülasyon alanı yaratır. Birey farklı ve tekil bir deneyime sahip olduğunu düşünürken herkesin birbirine benzediği homojen bir yapının bir parçası haline gelir. Bu süreçte, birey daha fazla özgürleştiğini düşünürken aracın sunduğu alternatifler arasından seçim yapmaktadır. Elbette bu seçimler, kendisine sunulan algoritmalar arasından yapılır. Yani seçenekler belirlenmiştir. Bu seçim sonrası kurulan bağlantılar ise var olan ağlar üzerinden kendiliğinden oluşmaktadır. Özgürleşme simülasyonu içinde birey kendilik hakikatinden uzaklaşmakta, kendisini aynılaştıran sanal öbekler içinde yer almaktadır. Böylece Weber'in tözel rasyonalite olarak tanımladığı gerçekçi olan, gerçekçi seçimlerin sonucu olan rasyonalite (akt. Wallerstein, 2016, s.261) kaybolmuş olur. Bunun yerini virtüel olarak kurgulanmış gerçeklikler alır. Hatta bu noktada bireylerin ve toplumların gündemine yavaş yavaş girmeye başlayan "metaverse" deneyimleri ve tartışmaları da buraya eklenebilir. Bu tartışmaya girmeksizin, bu çalışma boyunca pandeminin etkisiyle makinenin toplumsal yaşamı sağlayan bir araca dönüşmesi tartışılırken "metaverse"ün bir makinenin içinde yaşama deneyimi sunması ve toplumsal yaşamın kendisine dönüşmesine dair öngörüler oldukça dikkat çekicidir.

Ders anlatırken ya da ders dinlerken, sanal bir kafede sohbet ederken ya da sanal bir marketten alışveriş yaparken tek iletişim halinde olduğumuz şey makinedir. Sadece karşımızda birilerinin var olduğunu var sayarız ya da umut ederiz.

SONUÇ

Gelmekte Olanın İzini Sür(ebil)menin İmkani ve İmkansızlığı Üzerine

Guggenheim'e göre afetler, kriz anları doğası gereği politik olaylardır. Çünkü dünyanın nasıl ve kim tarafından yeniden düzenlenmesi gerektiğine dair soruları ortaya koyarlar. Bu kriz anları, toplumsal olarak değişimin sıfır noktasıdır (Guggenheim, 2016, s.4). Dolayısıyla değişim bu sıfır noktasından başlar. 2019 yıl sonunda başlayan tüm dünyanın yaşamsal olarak mücadele ettiği COVID-19 pandemisi, özellikle hayvan-oluş, doğa-oluş ve makine-oluş süreçlerinin anlamlı bir biçimde karşılık bulduğu somut bir örnektir. Küresel bir salgın olarak COVID-19 pandemisi, insanın hem kendisine hem de kendi dışındaki varlık alanına bakışına dair güçlü bir dönüştürücü anlayışın gereğini hatırlatmıştır.

Öncelikle insanın kendi yaşam alanlarına dair anlayışını yerinden etmiş, yeni anlam ve pratikler getirmiştir. Bütünsel bir oluşun bir parçası olan bu süreç, insanın teknoloji dolayimli yaşam anlayışını öne çıkarmış ve "insan-makine-oluş" kavramını yeniden düşünmemizi sağlamıştır. Bu süreçte, araç/makine (medya araçları, internet mecraları ve akıllı araçlar), toplumsal ilişkileri, iletişim biçimlerini yeniden tanımlayan ve belirleyen bir güce sahip olmuştur. Yaşanan yeni toplumsallıklar ve değişen iletişim biçimleri, insanın bir uzantısı haline gelen araçlar üzerinden tanımlanmakta ve bu araçlar üzerinden sürdürülmesi eğilimi hızla artmaktadır. Bu, insan ve insan-olmayanı birbirine bağlayan ve bu yeni bağlantıları, varoluşun önemli parçası haline getiren insan sonrası duruma işaret eder. Çevrimiçi bir toplumsal yaşamın varlığı ve bunun bir araca bağlı olarak sürdürülmesi, toplumsal yapıları ve kurumları da etkilemiş ve değişimin yönünü ortaya koymuştur. Elbette yaşamsal olarak sunduğu kolaylıklar ise bunun daha kalıcı (öncelikle kısa süreli de olsa) olmasını sağlamış ve daha çok insan için tercih edilir bir hale getirmiştir. Bu süreç daha öncesinde farklı biçimde deneyimlenebile (sosyal medyanın ve iletişim ağlarının kullanılması, bilgi paylaşımı gibi) daha önce eşi benzeri görülmemiş yeni bir yaşamsal form olarak (zorunlu olarak) deneyimlenmesiyle farklı epistemik ilişkileri ve bilgi üretimini ve paylaşımını görünür kılmış ve önce bir zorunluluk olarak sonrasında ise tercih edilen, gönüllü bir edime dönüşmeye başlamıştır.

Aynı zamanda varlığın ontolojisini de kökten sarsan bir etkiye de sahip olduğu/olacağı öngörülebilir. Bu öngörü, temelde belirginleşen bir teknoloji dolayımı bir yaşam vurgusuna dayanan bir makine-insan oluş sürecidir. Yani insanın bir uzantısı olan makineden ve makinenin bir uzantısı olan insana doğru yaşanan bir değişim vurgusu: Başlangıçta (sanayi devrimi ile başlayan süreçte) insanın bir uzantısı olan makine iken sürecin gelinen noktasında ise insan makinenin bir uzantısı olarak yer değiştirmiştir. Bu durum maddeye olan bakışı da etkilemiş, dışsal bir varlık olmaktan öte öznenin davranış ve düşüncelerini etkileyen, yönlendiren, kendi failliği olan bir varlık olarak tanımlanmasına neden olmuştur ve bu durum “yeni materyalizm” ve “nesne yönelimli ontoloji” tartışmalarını sosyal bilimlerin gündemine taşımıştır. Maddenin bu kadar etkin olması (canlı olması), madde ile kurulan her ilişki maddeyi “oluş” üzerinde etkin ve “fark”a neden olan bir araca dönüştürmüştür. Yeni materyalist anlayışa göre artık faillik/eyleme durumu sadece insana ait bir özellik değil insan-olmayana da atfedilen bir özelliktir. Bu nedenle birbiri üzerinde etkisi olan tüm varlıklar/maddeler (insan ve insan-olmayan), bağlantılar ve eylemlerle birbirleri arasında bir ağ kurarlar. Bu bağlantılar ve eylemler Latour’a göre (2020) bir birlik yaratma yönünde bir işleve sahiptir.

İşte insan sonrası çalışmaların merkezinde olan teknoloji dolayımı gündelik yaşamın tekilliği öncelendiği anlayışı iyice belirginleşir. Fakat tekilliği önceleyen bu anlayış, tekilliği sürdürmez ve kullanılan teknoloji araçları ve mecraları etrafında oluşan bir aynılığa, homojenleşmeye neden olur. Sanal olan mecralarda bir toplumsal alana dönüşür ve dahil olan birey üzerinde belirleyici ve yönlendirici bir etki kurmaya başlar. Böylece birey dönüşmeye ve ağdaki diğer bireylerle benzer eğilim, davranış ve tutumlar sergilemeye başlar. Bu ağın içinde aktif olan birey, burada sanal toplumsal alanları yönlendirme etkisine de sahiptir. Böylece sanal mecralardaki yaşam alanları gittikçe birbirine benzemeye başlarken, bir yandan da farklılıklara yeni alanlar açma, yeni fırsatlar verme potansiyeline ve eğilimine sahiptir. Dolayısıyla birey, bu araçlara göre konum alan ve konumunu belirlemeyen bir varlık olma durumundadır. Bu, farklılıkların iç içe olduğu ve farklılıkları değiştiren ve birbirine dönüştüren döngüsel bir süreçtir. Bu süreç sanal olan ve makine etrafında oluşan “yeni” öbekleşmeler yaratır.

Bu farklılıklar üzerinden kurulan ortaklık anlayışı kaçınılmaz olarak dijital mecraların eleştirel bir okuması ile mümkün olabilir. Çünkü her olgu, her nesne ya da her vaka kendi içinde bütünsel, farklı ve anlamlı bir yapıya sahiptir. Bu çalışmanın önerisi farklılıklar üzerine odaklanırken, insanın konumuna ve diğer varlıklara karşı konumuna dair yeni bir sorgulama ve anlamlandırmaya dayanır. Bu konumlandırmanın, insanın kendine ve kendi dışındaki varlık alanlarına dair yeni bakma ve anlama biçimlerine dair yeni metodolojik yaklaşımlar arayışına girilmesine neden olması beklenir. Bu nedenle yaşanan ve yaşanmaya devam eden pandemi süreci toplumsal yapıyı, gündelik yaşamı, ilişki ve iletişim biçimlerini önemli ölçüde değiştirirken bu değişimin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde sosyal bilimcinin paradigmasının, temel yaklaşım ve algılarının değişiminde de önemli bir eşik noktası olmuştur.

KAYNAKÇA

- Avcı-Aksoy, Ö. (2021). Bir Salgının Getirdikleri: Gençlerde Değişen İletişim Biçimleri ve Yeni Toplumsalılıklar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2), 574-596.
- Barad K. (2019). Meşakkatli Zaman/lar ve Hiçlik Ekolojileri: Tekrar-Dönme, Tekrar-Hatırlama ve Hesaplanamazla Yüzleşme. Çev. B. Doğan, *Cogito İnsan Sonrası Özel Sayısı*, (95-96), 161-202.
- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev. B. Doğan. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Braidotti R. (2018). *İnsan Sonrası*. Çev. Ö. Karakaş, 2. Baskı, İstanbul: Kolektif Kitap.
- DeLanda, M. (2019). DeLanda ile Söyleşi. R. Dolphijn ve I. Tuin (Der.) içinde, *Yeni Materyalizm: Görüşmeler ve Kartografiler* (ss. 49-62),. Çev. E. Erdoğan, Eskişehir: Yort Kitap.
- Durkheim, E. (1897). *Le Suicide: Etude de Sociologie*. Paris: Felix Alcan.
- Erdoğan, E. & Semerci, P. U. (2018), *Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Guggenheim, M. (2016). “Organising Disaster: Civil Protection and the Population” Final Report (A European Research Council funded project, number 263731). 7 Ekim 2021 tarihinde <http://organizingdisaster.net/wp-content/uploads/2016/10/Organising-Disaster-Final-Report.pdf> adresinden erişildi.
- Gulbenkian Komisyonu, (1996). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması Üzerine Rapor*. Çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Haraway, D. (2010). *Başka Yer: Danna Haraway’dan Seçme Yazılar*. Çev. G. Pular, İstanbul: Metis Yayınları.
- Harman, G. (2020). *Nesne Yönelimli Ontoloji: Her Şeyin Yeni Bir Teorisi*. Çev. O. Karayemiş, İstanbul: Tellekt.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. Çev. S. Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kohler, U. (2020). “Survey Research Methods during the COVID-19 Crisis”, 14 (2), pp. 93-94.
- Konca Kurt, N. (2020). *Güven Veren ve Erişilebilir Adalet Vizyonunda Üçüncü Yargı Paketi*. Ankara: SETA. 10 Nisan 2021 tarihinde <https://setav.org/assets/uploads/2020/10/R173.pdf> adresinden erişildi.
- Latour, B. (2021). *Toplumsalı Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Bir Giriş*. Çev. N. Bingöl, İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Latour, B. (2020). *Biz Hiç Modern Olmadık: Simetrik Antropoloji Denemesi*. Çev. İ. Uysal, İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Le Grange, L. (2018). What is (post)quantitative research? *South African Journal of Higher Education*, 32(5), 1-14, doi:10.20853/32-5-3161.
- Matthewman, S. Huppatz, K. (2020). “A sociology of Covid-19”, *Journal of Sociology* 2020, 56 (4), 675–683.

- Morin, E. (2021). *Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri*. Çev. M. Erşen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Popper, K. R. (2006). *Hayat Problem Çözmektir: Bilgi, Tarih ve Politika Üzerine*. Çev. A. Nalbant, İstanbul: YKY.
- Roy, A. (2020). “The Pandemic is a Portal”. *Financial Times*, 03.04.2020. 13 Eylül 2021 tarihinde <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca> adresinden erişildi.
- Wallerstein, I. (2016). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim*. Çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Terranova, T. (2004). *Network Culture*. London: Pluto Press.
- Ulmer, Jasmine B. (2017). Posthumanism as research methodology: inquiry in the Anthropocene, *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 30 (9), 832-848, DOI: 10.1080/09518398.2017.1336806.
- Yalvaç F. ve Erçandırılı Y. (2020). Geç Kapitalizmin İdeolojik Söylemi Olarak Yeni Materyalizm: Metalaşmış ‘Şeylerin’ Egemenliği. *Mülkiye Dergisi*, 44 (2), 261-285.

PANDEMI SÜRECİNDE ARAŞTIRMA ETİĞİ VE DİJİTAL BÖLÜNME EKSENİNDE BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ: ENGELLİ BİREYLER VE ANNELERİNİN YAŞAM KALİTELERİ

N. Beril Özer Tekin¹, Büşra Süngü², Aynur Akıncı Aydoğan³, Dilara Özer⁴

Öz

Bu çalışmada Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) 1001 COVID-19 özel çağrılı programı doğrultusunda gerçekleştirilen bir proje “araştırmanın ve veri toplamanın yeni yolları; araştırma etiği ve dijital bölünme” bakış açısından incelenmiştir. Araştırma problemi doğrultusunda “Pandemi sürecinde engelli bireylerle yapılan çevrimiçi araştırmalarda araştırma etiğinin ve kapsayıcılığın yeni kuralları neler olmalıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Bu araştırmada TÜBİTAK tarafından desteklenen proje kapsamında görev alan üç araştırmacı, iki klinik psikolog ve bir beden eğitimi öğretmeni ile yarı-yapılandırılmış soru formu doğrultusunda görüşmeler yapılmıştır. Pandemi sürecinde gerçekleştirilen proje; araştırmacılar, uygulayıcılar ve katılımcılar açısından yeni ve farklı deneyimlerin yanı sıra zorlukları da beraberinde getirmiş, proje süreci içinde katılımcıların ihtiyaçlarına ve araştırma etiğine uygun olarak çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Çevrimiçi destek eğitim hizmetleri; internet erişimi, akıllı cihazı/bilgisayarı ve yeterli internet paketi olan kesimler (evde bulunma zorunluluğu olan, yaşlı/hasta/ağır engeli olan bireyler ve bu bireylere bakım veren kişiler) için elverişli olurken, bu olanaklara sahip olmayan kesimlerin ise bu hizmetlerden dışlanma riskini oluşturmaktadır. Eğitime erişimden dışlanma engelli bireylerin dezavantajlarını daha da derinleştirmekte ve fırsat eşitliğini güçleştirmektedir. “Dijital bölünme” ve “kesişimsellik” bu sınırlılıkların ve fırsat eşitsizliğinin anlaşılması açısından önemli kavram setleridir. Sonuç olarak, internet erişimi olmayan engelli bireylerin ve ailelerinin mevcut durumlarında sahip oldukları kırılganlıkların derinleşmesini önlemek için ekonomik yönden dezavantajlı kişilere teknolojik araç ve internet desteğinin sağlanması oldukça büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: COVID-19 pandemisi, Araştırma etiği, Dijital bölünme, Engelli bireyler, Anneler, Çevrimiçi destek hizmetleri.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Doğuş Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul Türkiye, btekin@dogus.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-1402-7891

² Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Balıkesir, Türkiye, busrasungu@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-0277-7441

³ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, İstanbul, Türkiye, aynur.aydogan@kent.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8340-0477

⁴ Prof. Dr., İstanbul Kent Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, İstanbul, Türkiye, dilara.ozerkent.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5753-3332

A CASE STUDY WITH THE SCOPE OF RESEARCH ETHICS AND DIGITAL DIVISION DURING THE PANDEMIC PROCESS: QUALITY OF LIFE OF DISABLED INDIVIDUALS AND THEIR MOTHERS

Abstract

In this study “new ways of research and data collection; research ethics and digital divide” point of view adopted evaluating the project, carried out in line with the 1001 COVID-19 special call program of the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK). In the direction of the research problem, “What should be the new rules of research ethics and inclusivity in online research with people with disabilities during the pandemic process?” searched for an answer. In this study, interviews were conducted with 3 researchers, 2 clinical psychologists, and 1 physical education teacher, who took part in the project with the number 120K496, in accordance with the semi-structured questionnaire. This process brought along new and different experiences as well as challenges for researchers, practitioners, and participants. During the process, the project team developed various strategies in accordance with the needs of the participants and research ethics. While online support education services are convenient for people who have internet access, smart devices/computers, and who have sufficient internet package (they have to be at home, elderly/ill/severely disabled individuals, and those who care for these individuals), it also carries a risk to exclude those who do not have these opportunities. Exclusion from access to education deepens the disadvantages of individuals with disabilities and makes equality of opportunity more difficult. “Digital divide” and “intersectionality” offer important sets of concepts in illuminating these disadvantages and inequality of opportunity. Finally it is crucial to provide digital devices and internet Access to economically disadvantaged persons in order to prevent the risk of further marginalization of those without internet access.

Keywords: Pandemic, Research ethics, Digital divide, Persons with disability, Mothers, Online support services.

1. GİRİŞ

Pandemi süreci toplumun çeşitli kesimleri üzerinde çok yönlü etkileri beraberinde getirmiştir. Bu etkiler toplumda yeni gerçeklikleri inşa ederken, ulus devletlerin pandemiyi kontrolü doğrultusunda aldığı kısıtlama kararları engelliler, yaşlılar gibi farklı ihtiyaçları olan kesimlerin gündelik hayatlarında büyük değişimlere neden olmuştur. Eğitim kademelerinde uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte gündelik yaşamın her alanında internet kullanımı ve dijitalleşme giderek etkisini yoğunlaştırmıştır. Eğitim faaliyetleri ve araştırmaların yanı sıra alışveriş, bankacılık faaliyetleri ve sağlık hizmetlerine erişim için de internet ve dijital uygulamalar yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak dijital araçlar ve internet erişimi konusunda bireyler eşit olanaklara sahip değildir.

Pandemi özellikle belirli kırılmalara sahip toplumsal kesimlerin yaşadığı sorunları şiddetlendirmiştir (Bourquin vd., 2020; Mind, 2020). Söz gelimi, engelli bireylerin yoksulluk, düşük gelir, işsizlik, internet ve iletişim teknolojilerine ulaşamama gibi mevcut sorunlarına dayalı yaşadıkları eşitsizlikler bu dönemde derinleşmiştir. Toplumsal eşitsizliklerin sistematik olarak birbirine eklenerek karmaşıklaşması kesişimselliği odağa alan bir yaklaşım gerektirmektedir. Pandemiye karşı uygulanan karantina önlemlerinin zorunlu kıldığı dijitalleşme mevcut eşitsizliklerin bu yeni alanda yeniden üretilmesini de beraberinde getirdi. Bu sürecin kesişimsel bir çerçeveden anlaşılması açısından “dijital bölünme” kavramı öne çıktı. Dijital bölünme internet, bilgisayar veya diğer teknolojik araçlar gibi bilgiye ulaşmada kullanılan araçlara erişimdeki farklılıkları, eşitsizlikleri vurgulayan bir kavramdır. Araştırmacıların da dikkat çektiği gibi daha çok yaşlı bireyler, kadınlar, engelli bireyler ve düşük gelirli bireyler gibi toplumun çeşitli kesimlerini etkileyen dijital bölünme dijital dışlanmayla sonuçlanmaktadır (Crenshaw ve Robison, 2006; Cruz-Jesus vd., 2012; Vicente ve Lopez, 2010). Örneğin, dijitalleşen dünyaya erişim sağlamak konusunda daha ağır engeli olan ve/veya bu alana erişim açısından zorunlu olan internet ve teknolojik araçları kullanamayan kesimlere ulaşılması normal şartlar altında olduğundan çok daha güçleşti (Lake vd., 2021). Erişimdeki bu farklılıklar konu engellilik olduğunda daha dikkat çekici bir nitelik kazanmaktadır. Bazı çalışmaların işaret ettiği üzere engelli bireyler internet ve çeşitli teknolojik araçlardan en öncelikli yararlanması gereken kesim olmasına karşın bu olanaklardan en düşük düzeyde faydalanmaktadır (Dobransky ve Hargittai, 2006; Kaye, 2000; Lenhart vd., 2003; Scalan, 2021). Narvekar'ın (2020) da belirttiği üzere bu durum pandemi sürecinde ağırlaşmış, engelli bireylerin eğitim başta olmak üzere diğer alanlarda da yaşadıkları eşitsizlik derinleşmiştir.

Pandemi süreci araştırma yöntem ve tekniklerinin uygulanmasında da önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bu araştırmanın kesişim noktasında yer alan sosyal bilimler ve sağlık bilimleri gibi alanlar da bu değişimden etkilenmiştir. Bu süreçte araştırma yürütmek ve araştırma öznesi katılımcılara ulaşmak için önceki dönemden daha farklı stratejilerin izlenmesi gerekmiştir. Bu araştırmaya konu olan proje⁵ pandemi sürecinde çevrimiçi destek eğitim programlarının zihinsel yetersizliği (ZY) olan bireylerin ve annelerinin yaşam kaliteleri üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Projenin araştırma aşaması 2020 yılının Temmuz ayında nicel verilerin ön test aşamasında toplanmasıyla başlamış ve üç aylık bir dönem içinde annelere yönelik psikolojik destek programının, ZY olan bireylere yönelik ise müzik ve fiziksel aktivite programının uygulanması ile devam etmiştir. Proje Aralık ayında (2020) son testlerin uygulanmasıyla tamamlanmıştır. Deneysel bir tasarım ile gerçekleştirilen araştırmada, sonuçlar karşılaştırılarak deney ve kontrol gruplarının yaşam kalitesi ve fiziksel aktivite düzeyleri değerlendirilmiştir. Çevrimiçi destek programı bitiminde uygulama grubundan annelerle odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma kapsamında yukarıda sözü edilen projenin araştırma süreci, pandemide araştırma deneyimi ve dijital bölünme araştırma etiği

⁵ Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumunun (TÜBİTAK) 1001 COVID-19 özel çağrılı programı kapsamında desteklenen 120K496 no'lu Proje

bağlamında değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, proje kapsamında araştırmanın ve veri toplamanın yeni yolları değerlendirilmiş ve alandaki benzer araştırmalarla desteklenerek tartışılmıştır.

1.1. Problem ve Amaç

Bu araştırmanın amacı, pandemi sürecinde ZY olan bireylerle yapılan bir çalışmada geliştirilen uzaktan veri toplama tekniklerinin ve çevrimiçi destek hizmetlerinin işlevliliğini imkânlar ve sınırlılıklar yönünden araştırmacılar, uygulayıcılar (eğitimciler) ve katılımcılar (ZY olan bireyler ve anneleri) açısından incelemektir. Araştırmanın problemi doğrultusunda “Pandemi sürecinde engelli bireylerle yapılan çevrimiçi araştırmalarda araştırma etiğinin ve kapsayıcılığın yeni kuralları neler olmalıdır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

1.2. Metodoloji

Gerçekleştirilen proje kapsamında karma metodolojik bir desen kullanılmıştır. Nicel bir araştırma deseni olarak deneysel araştırma süreci yürütülmüş, ön testler ve son testler kapsamında ZY olan bireyler ve annelere “Kişisel Bilgi Formu” ve “Fiziksel Aktivite Anketi”; yaşam kalitelerinin belirlenmesi amacıyla ZY olan bireyler için “WHOQOL-BREF & Engellilik Modülü Türkçe Sürüm Zihinsel Engelli Bireylerin Yaşam Kalitesi Ölçüm Aracı”, anneler için “WHOQOL-BREF Türkçe sürüm” uygulanmıştır. Araştırmanın nitel aşamasında ise odak grup tekniği kullanılarak veri toplanmıştır.

İlk aşamada ZY olan bireyler ve annelerinden oluşan katılımcılar rastlantısal yöntemle 100 (50 ZY olan birey ve 50 anne) kişilik deney (uygulama) ve 124 (62 ZY olan birey ve 62 anne) kişilik kontrol grubu olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Araştırmanın sonunda uygulama grubundan 80 kişi (40 ZY olan birey ve 40 anne), kontrol grubundan ise 104 kişi (52 ZY olan birey ve 52 anne) çalışmayı tamamlamışlardır. Araştırmada kontrol grubuna herhangi bir müdahale/uygulamada bulunulmazken; uygulama grubuna çevrimiçi destek programları uygulanmıştır. Proje kapsamında on iki haftalık dönem boyunca ZY olan bireylere yönelik haftada iki kez, günde 60 dakika fiziksel aktivite ve haftada bir gün günde 60 dakika ritim ve müzik seansı; annelere yönelik olarak ise haftada bir gün günde 80 dakikalık psikolojik danışmanlık seansı sunulmuştur. Çevrimiçi hizmetler (seanslar) konusunda iki klinik psikolog, bir müzik öğretmeni, bir beden eğitimi ve spor öğretmeni destek vermiştir.

Nitel aşamada, uygulamalara çocuklarıyla birlikte düzenli katılım gösteren 20 anne ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Odak grup görüşmeleri annelerle üç grup halinde Zoom üzerinden çevrimiçi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, yorumlayıcı fenomenolojik analiz (YFA) doğrultusunda ekolojik model kuramsal çerçevesince analiz edilmiştir. YFA yaklaşımında bir fenomeni deneyimleyen tüm katılımcıların ortak özelliklerinin tanımlanmasına odaklanılmaktadır (Creswell, 2018, s.77, 81). Sembolik etkileşimci yaklaşımdan etkilenen ekolojik modele göre engellilik, işlevler ve çevre ile etkileşim içinde olup, engelliliğin nedenleri ve çözümleri bireyde değil sosyal çevrede aranmaktadır (Smart ve Smart, 2006). Bu bağlamda ekolojik model, toplum ve sosyal çevrenin engelleri yarattığını tartışmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda üç ana tema ve bu temalarla ilişkili alt temalar belirlenmiştir. Sonuç olarak, seansların anne ve bireyin yaşam kalitesini olumlu yönde etkilediği ve katılımcıları topluma dahil hissettirdiği ortaya konulmuştur. Bu araştırmada yukarıda açıklanan projeyi araştırma etiği ve dijital bölünme bakış açısından incelemek amacıyla proje kapsamında görev alan üç araştırmacı ve uygulayıcı olarak yer alan iki klinik psikolog ve bir beden eğitimi öğretmeni ile yarı-yapılandırılmış soru formu doğrultusunda telefon yoluyla görüşmeler yapılmıştır.

1.3. Katılımcıların Özellikleri

Gerçekleştirilen proje kapsamında katılımcılar İstanbul, Ankara, Antalya, Isparta, Bursa illerinde bulunan STK'lardan (dernekler, kuruluşlar, vb.) alınan bilgiler ışığında aşağıdaki kriterlere uygun olarak, anne tarafından bakım verilen kişiler arasından seçilmiştir. Katılımcıların belirlenmesinde, kurum ve kuruluş temsilcilerinden edinilen iletişim bilgilerini içeren listeler kullanılmıştır. Kuruluşlar ayrıca, kişilere çalışmanın duyurulmasını sağlamıştır. Araştırmacılar, görüşme listeleri üzerinden anneleri telefon ile arayarak gerekli bilgileri paylaşmış ve araştırmaya katılım konusunda onaylarına başvurmuşlardır. Araştırmada etik kurul onayı alınmış olup katılımcılar onam formunu imzalamışlardır. Projeye aşağıdaki özellikleri taşıyan katılımcılar ve anneleri dahil edilmiştir:

- Zihinsel yetersizliği bulunan 25-50 yaş aralığındaki,
- İletişim kurabilen (sözel ya da sözel olmayan),
- İşitme ve/veya görme engeli olmayan,
- İnternet olanağı bulunan,
- Spora katılımda sağlık yönünden bir problemi bulunmayan bireyler.

Katılımcıların sosyo-ekonomik verileri incelendiğinde, çoğunluğunun büyük şehirlerde yaşadığı, anne ve babaların önemli bir kısmının ilkökul mezunu olduğu, düşük gelir ve eğitim düzeyine sahip olduğu ve annelerin ev hanımı olduğu görülmektedir. Çekirdek aile yapısının hakim olduğu ailelerde annelerin engelli çocuklarının bakımını üstlenirken diğer aile üyelerinden herhangi bir destek görmedikleri de gözlemlenmiştir. ZY olan bireylerin ise büyük bir çoğunluğunun hafif ve orta derecede zihinsel yetersizliğe sahip oldukları, ilkökul eğitimlerini tamamlamadıkları, çeşitli sağlık problemleri nedeniyle ilaç kullandıkları, pandemi öncesinde belediye ve rehabilitasyon merkezlerinin çeşitli programlarına devam ettikleri bulgularına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen projenin pandemide araştırma etiği ve dijital bölünme bakımından değerlendirilebilmesi için proje kapsamında görev alan üç araştırmacı ve uygulayıcı olarak yer alan iki klinik psikolog ve bir beden eğitimi öğretmeni mevcut araştırmanın katılımcıları olarak yer almıştır.

2. DİJİTAL BÖLÜNME VE KESİŞİMSELLİK

20'nci yüzyıl sonlarından itibaren küreselleşme, internet ve bilgi-iletişim teknolojilerinin gelişmesi gibi süreçlerle toplumların öncekinden farklı bir aşamaya geçtiği sosyal bilimciler tarafından tartışılmaktadır. Buna bağlı olarak, toplumların daha önce görülmedik risklere gebe olan bir aşamaya geçtikleri ileri sürülmektedir (Beck, 1992, 2005, 2009). Beck'in (1992) içinde bulunduğumuz yüzyılda yeni tehlikelerin daha önceki dönemlerden daha farklı ve daha tehdit edici nitelikte olduğu "risk toplumu" tezi, pandemi ile birlikte tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreç "ötekenden korkma hali"nin artması, "sosyal bağların zayıflaması" ve "bireyselliğin artışı" gibi sonuçları beraberinde getirmektedir. Pandemi süreci ile birlikte toplumdaki ayrımların daha da derinleştiği, mevcut eşitsizliklerin daha da arttığı çeşitli çalışmalarda da ortaya konulmaktadır (Bourquin vd., 2020; Mind, 2020; Narvekar, 2020).

Farklı alanlardaki eşitsizlikler temelinde şekillenen ayrımcılıkların birbirini güçlendirerek bireylerin kırılganlıklarını nasıl derinleştirdiğinin anlaşılması yönünde kesişimsel bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu belirtilmektedir (Kalaç vd., 2020, s. 171). Örneğin, engelli bir bireyin; kadın, düşük gelirli, düşük eğitim düzeyine sahip ve farklı cinsel kimliğe sahip olması bu kimliklere dair farklı eşitsizliklerin derinleşmesine neden olacaktır. Engellilik; istihdam, gelir ve sosyal güvence gibi konularda toplumsal

eşitsizliğe maruz kalma ihtimalini arttırırken (Burcu, 2014), internet erişimi konusunda da özel zorlukları beraberinde getirdiği tartışılmaktadır (Scalan, 2021; Vicente ve Lopez, 2010). ZY olan bireyler internet bağlantısını sağlamak ve bunun için gerekli araç gerecin sağlanması gerektiğini anlama konusunda sorun yaşarken, fiziksel engeli bulunan kişiler standart bir klavye veya fare (mouse) kullanmada güçlük yaşamaktadır. Bazı sitelerin ekran okuyucu gibi uygulamaları başarılı bir şekilde çalıştıramaması diğer zorluklardandır (Scalan, 2021).

İnternet; e-posta, mesajlaşma/anlık mesajlaşma, alışveriş, işe alma hizmetleri ve bankacılık/finans gibi birçok konuda engeli olmayan bireyler tarafından kullanılırken, engelli bireylerin bu araçların pek çoğunu kullanabilmesi önünde önemli güçlükler bulunmaktadır (Scalan, 2021). 21. yüzyılda, dünya genelinde internet ve teknolojik araçlara sahip olma oranları halen oldukça düşüktür. Oysa bilgiye erişmek, yönetmek, bütünleştirmek, değerlendirmek ve yaratmak üzere dijital teknolojileri, iletişim araçlarını veya ağlarını uygun kullanmak “bilgi ve iletişim teknolojileri” (information and communication technologies-ICT) okuryazarlığı başlığı altında en önemli 21. yüzyıl becerilerinden biridir.

“Dijital bölünme” kavramının da işaret ettiği üzere bu konudaki eşitsizlikler küresel bir olgudur. Çalışmalar, eğitim düzeyi ve gelir ile bilgisayar sahipliği ve internete erişim arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Scalan, 2021). 7,9 milyarlık dünya nüfusu içinde 4,9 milyar kişi (%62) internet kullanıcısıdır (Datareportal, 2022). Türkiye’de de 2021 yılı verilerine göre hanelerin %92’sinin evden internete erişim olanağı bulunmaktadır (TÜİK, 2021). Türkiye Engelsiz Bilişim Platformu (2019) birçok engelli bireyin sosyo-ekonomik statüsü ve bölgesel farklılıklar nedeniyle internet ve teknolojik araçlara erişim konusunda dezavantajlı konumda olduklarını ve bu durumun özellikle eğitim alanında fırsat eşitliğini olumsuz olarak etkilediğini vurgulamaktadır. Diğer çalışmalarda da gözlemlendiği üzere cep telefonu veya bilgisayara erişimin sınırlı olması, internet yetersizlikleri gibi nedenler çevrimici hizmetlerin sunulmasında en önemli engellerin başında gelmektedir (Narvekar, 2020; Rasmitadila, 2020).

Dijital bölünmenin nedenlerine ilişkin tartışmalar ele alındığında “sosyo-ekonomik” faktörlerin (Iqbal, Twamley ve Faircloth, 2021) yanı sıra “kişisel bilgilerin gizliliği”, “güvenlik endişesi” ve “siber-zorbalık” (Scalan, 2021) gibi faktörlerin de belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğumuz yeni dönem özellikle 21. yüzyılın başından itibaren “dijital risk toplumu” olarak ifade edilmektedir (Lupton, 2016). Van Deursen ve Helsper (2015) ve Scheerder, Van Deursen ve Van Dijk (2017) dijital bölünmenin üç düzeyini şöyle tanımlar:

1. Bilgi-iletişim teknolojilerine erişimdeki eşitsizlikler,
2. Becerilerde ve teknoloji kullanımlarındaki farklılıklar,
3. İnternet ve teknolojiye erişimin insanların yaşamlarına etkisi.

ABD örneğinde, engelli bireylerin uygun düzeyde bilgisayar, tablet, akıllı telefon gibi teknolojik araçları edinme ve kurulum konusunda daha temel aşamada sorunlar yaşadığı ortaya konulmaktadır. Diğer taraftan farklı engel grubundaki, farklı gereksinimleri olan veya çoklu engeli olan kişiler için internet gibi uzaktan teknikleri kullanmak daha güçleşebilmektedir (Scalan, 2021). Harris (2010) tarafından yapılan bir çalışmaya göre, engelli bireylerin satın alım güçleri olsa dahi teknolojik araçların kullanımını karmaşık bulabilmekte ve etkin bir kullanıcıya dönüşemedikleri için bu araçlar gündelik yaşamlarının bir parçası haline gelememektedir. Engelli bireylerin eğitim ve sosyal yönden yaşadıkları eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında devlete, öğretmenlere ve ailelere önemli görevler düşmektedir (Narvekar, 2020).

3. PANDEMİDE ARAŞTIRMA DENEYİMİ: ÇEVİRİMİÇİ VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİNDE KULLANILAN STRATEJİLER VE ARAŞTIRMA ETİĞİNE BİR BAKIŞ

Pandemi koşulları doğrultusunda planlanan proje kapsamında uygulamalar (destek hizmetleri) çevrimiçi ortamda gerçekleştirilirken, veriler telefon görüşmeleri ve çevrimiçi görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Proje süreci araştırmacılar, uygulayıcılar ve katılımcılar açısından yeni ve farklı deneyimleri beraberinde getirmiştir. Araştırma ve uygulama süreçlerinde proje kapsamındaki tüm paydaşların yaşadıkları deneyimler imkânlar, sınırlılıklar ve alternatif stratejiler temelinde özdüşünümsel bir perspektifle sunulmuştur. Projenin araştırmacı, uygulayıcılar ve katılımcılar açısından etkilerini değerlendirebilmek için gerçekleştirilen bu araştırma da telefon görüşmeleri üzerinden tamamlanmıştır.

3.1. Araştırmacı Perspektifi

Araştırmacılar, proje süresince değerlendirme ve izleme yapmış, haftada bir gün uygulayıcılarla bir araya gelerek programları katılımcıların ve uygulayıcıların ihtiyaçları doğrultusunda gözden geçirmişlerdir. Süreç içinde gelişen ihtiyaçlara araştırma ekibi bir araya gelerek çözüm üretmiştir. Örneğin, ön test ve son test formlarının doldurulması esnasında katılımcıların bir kısmının formu önlerinde görme ihtiyacı hissetmesi üzerine katılımcılara formlar aracı kuruluşlar aracılığıyla çıktı olarak veya e-posta yoluyla iletilmiştir. Araştırmacılar proje kapsamında ilk kez çevrimiçi platformda veri toplamış ve yüz yüze ortamda bir araya gelinmemiştir.

Proje süresince internet ve telefon görüşmeleri yoluyla uzaktan veri toplamak araştırmacılar açısından pek çok imkân sağlamıştır. Kentlerde zamanın hızlı aktığı, hayatın temposunun yüksek olduğu dikkate alındığında katılımcılara ulaşmak, randevuları düzenlemek, görüşme yapmak gibi süreçler çevrimiçi uygulamalar sayesinde kolaylıkla tamamlanmıştır. Görüşmelerin kayıt altına alınması, verilerin deşifre edilmesi ve analizi aşamalarında çevrimiçi uygulamalardan yardım alınması sonucunda, veri toplama aşamasına ayrılan zamanının önemli ölçüde kısaldığı söylenebilir.

Katılımcılar ile görüşmelerde hep aynı araştırmacının görev alması araştırmacı ve katılımcılar arasında güven inşası oluşması açısından faydalı olmuştur. Araştırmanın başlangıcında araştırmacılar tarafından katılımcılarla araştırmanın etik boyutu ve katılımcı gizliliğiyle ilgili bilgiler paylaşılmış ve katılımcılara çalışmadan diledikleri zaman ayrılacakları bilgisi aktarılmıştır. Proje ekibi katılımcılarla proje başlangıcında çevrimiçi ortamda bir tanışma toplantısı da gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar, hem katılımcı annelerle hem de ZY olan bireylerle altı aylık süreç içinde yakın iletişim içinde olmuş ve böylece eğitimlerle ilgili görüş ve beklentileri düzenli olarak takip edebilmişlerdir. Nitel aşamada, katılımcıların önemli bir kısmı oldukça samimi yanıtlar vererek odak grup görüşmelerine katılım sağlamışlardır. Katılımcılar internet üzerinden çevrimiçi mülakat veriyor olmaları ve/veya görüşmelerin kayıt altına alınıyor olması konusunda olumsuz bir görüş ya da özel bir güçlük belirtmemiştir.

Araştırma sonuçları TÜBİTAK'ın gerçekleştirdiği çevrimiçi bir toplantıda sunulmuş, proje ve çıktıları çeşitli üniversite panellerinde ve konferanslarda paylaşılmıştır. Gerçekleştirilen bu dijital etkinliklerde fiziksel olarak ulaşmanın mümkün olamayacağı sayıda kişiye ulaşılmıştır ve böylece farklı şehir ve ülkelerden katılımcıların da bu içerikleri takip edebilmesi mümkün olmuştur. Müzik ve fiziksel aktivite uygulamalarına ilişkin videolar proje web sitesinde (<https://www.onlinesupportmodule.com>) paylaşılmış, kayıtların internet ortamında ulaşılabilir olması ve sonradan da izlenebilme olanağı çalışmanın tanınırlığını arttırmıştır.

3.2. Uygulayıcı Perspektifi

Proje kapsamında beden eğitimi ve müzik öğretmenleri engelli bireylere çevrimiçi eğitim verirken, klinik psikologlar ise annelerle çevrimiçi psikoterapi seansları gerçekleştirmiştir. Çevrimiçi yöntemin getirdiği bazı zorlukların ders içeriklerinin değişmesine de neden olduğu görülmüştür. Örneğin; uzaktan eğitim süreci, geniş mekânda koşup, hareket edebileceği, işbirliğine dayalı veya temaslı eğitsel oyunlar oynamayı, bir spor branşına özgü becerilerin öğretimini mümkün kılmıyordu. Dolayısıyla uygulayıcılar ders içeriklerini uzaktan eğitim yöntemine uygun olarak hazırlamışlardır.

Fiziksel aktivite seanslarında hareketleri yaptırmakta zaman zaman güçlükler yaşandığını belirten öğretmen, hareketi sözel ifadelerle ya da ekranda göstererek açıklamaya çalışmanın yetersiz kaldığını ve hareketi temasa düzeltme ihtiyacını karşılayamadığını belirtmiştir. Çevrimiçi eğitimlerde hareketler basitleştirilerek yanlış yapılan bir hareketin düzeltilmesi için annelerin desteğine başvurulmuştur. Rasmitadila ve diğerlerinin (2020) çalışması bu araştırma kapsamında değerlendirilen projenin bulgularını destekler niteliktedir. Uzaktan eğitime yönelik öğretmen algılarının incelendiği çalışmada *Whatsapp* ve *Zoom* gibi programların kullanıldığı belirtilirken, ebeveynlerden gelen desteğin önemi vurgulanmıştır.

Engeli olan bireylerle birlikte annelerin derse katılmaları ile bir yandan öğretmen açısından uygulama süreci kolaylaşırken, diğer yandan da anne ve çocuklar kaliteli zaman geçirme olanağına sahip olmuşlardır. Ayrıca öğretmenler çevrimiçi dersler öncesinde ve sonrasında katılımcıların pratik yapabilecekleri ve derse hazırlanabilecekleri hareketleri videolar halinde katılımcılarla paylaşmışlardır. Böylece katılımcılar çevrimiçi derslerde uygulanan hareketlere aşina olmuş, dersler kolaylaşmıştır. Karaca ve diğerlerinin (2021) öğretmenlerin uzaktan eğitime ilişkin algılarını incelediği çalışmalarında; uzaktan eğitimin mekân esnekliği sağlaması, zamandan tasarruf sağlaması, bağımsız öğrenme becerilerini geliştirmesi, çok yönlü öğrenme olanakları sunması, öğreticiye zaman kazandırması ve etkili öğrenme sağlaması konularında öğretmenlerin olumlu düşünceye sahip oldukları belirtilmiştir.

Çevrimiçi derste hareketin gösterildiği sırada, mikrofonların kapalı olmasına özen gösterilmesi, aynı anda konuşulması sonucu ortaya çıkan ses karmaşasının önüne geçilmesini sağlamış, söz almak için “el kaldırma” gibi ikonların kullanılması çevrimiçi dersin işlenişini kolaylaştırmıştır. Derslerde karşılıklı konuşmak için belirli zaman dilimleri ayrılmıştır.

Engeli olan farklı gruplarla yapılan bazı çalışmalarda çevrimiçi eğitimin olumsuz yönleri vurgulanmaktadır. Ünay, Erdem ve Çakıroğlu'nun (2021) özel eğitim öğretmenleri ile yaptıkları çalışmada öğretmenler; canlı derslere katılım, öğrenci-öğretmen iletişimi, öğrencilerin motivasyonu, dikkat toplama, uzaktan eğitim araçlarını algılama gibi konularda güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Çetin ve Ercan (2021) otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların pandemi sürecindeki uzaktan eğitim deneyimlerini inceledikleri çalışmalarında, çevrimiçi eğitimin olumlu yönleri olarak daha esnek olması ve ebeveynlerin katılımına olanak tanınması ve böylece aile içinde kaliteli vakit geçirilmesini sağlamasını tartışmaktadır. Diğer yandan, OSB olan çocukların göz temasının az olması ve buna bağlı olarak ekrandaki dersleri izlemede sorunlarla karşılaştıklarını; sosyalleşmenin azalması, eğitim materyal, yöntem ve tekniklerdeki değişimlerin öfke ve saldırganlık gibi davranış problemlerinin artmasına yol açtığını belirtmektedir. Kuşkusuz çevrimiçi uygulamaların olumlu ve olumsuz yönleri katılımcı grubun engel tipi, derecesi ve yaşlarına göre farklılaşabilir. Bu çalışmaya konu olan çalışmada, katılımcılar engel düzeyleri ve yaşları itibarıyla çevrimiçi uygulamalara kolaylıkla uyum sağlamış ve davranış problemi olan birkaç katılımcının dışında motivasyon ve dikkat toplama sorunu yaşanmamıştır.

Annelere yönelik geliştirilen psikoterapi seanslarının pandemi sürecinde çevrimiçi ortama taşınmasıyla birlikte kimi etik sorunların da tartışılması gerekli olmuştur. Yeni koşullar ve kısıtlılıklar sonucu evde diğer aile bireylerinin de olması seanslarda annelerin kendilerini rahat bir şekilde ifade

edememelerine neden olmakta, seansların başarı oranını düşürmektedir. Psikologların önceden de çevrimiçi seans yürütme deneyimleri olması yeni süreçteki olası zorluklarla baş etme kabiliyetlerini artırmıştır. İlk seansta psikologlar tarafından uygulanacak format ve uygulamalarda dikkat edilmesi gereken konularla ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu ilk seanslar aynı zamanda anneler ve psikoterapist arasında güven ilişkisi inşa edilmesi açısından da önemli olmuştur. Psikologlar güven ilişkisinin oluşması veya annelerin kendilerini kamera karşısında ifade etmede zorlanmadıklarını belirtmişlerdir. Annelerin seanslara bireysel olarak katılabilmeleri için evde bulunan babaların, ZY olan bireylerle birlikte vakit geçirebilecekleri aktiviteler önerilmiştir. Böylece annenin bireysel olarak seansa girmesi sağlanırken, ZY olan bireylerin de babalarıyla ilişkilerinin gelişmesi sağlanmıştır. Anneler ev veya çocukları ile ilgili rol ve sorumluklarını seanslardan önce tamamlamaya çalışarak, seanslara daha rahat odaklanabilmiştir. Psikologlar seans öncesinde odaların düzenlendiğini, annelerin giyinip hazırlandığını ve bazı annelerin ortamı güzelleştirmek için çiçek kullandıklarını da belirtmişlerdir. Bu süreçte annelerin özsaygı ve özgüvenlerinin arttığı değerlendirilmiştir. Annelerin psikolojik danışmanlık seansları ile kendilerine vakit ayırmaları, bakış açılarının değişmesi, karşılaştıkları sorunları nasıl çözeceklerini öğrenmeleri, panik atak gibi psikolojik problemleri yenmeleri ve bu gibi olumsuzluklara karşı yeni teknikler öğrenmeleri mümkün olmuştur.

3.3. Katılımcı Perspektifi

Pandemi anne ve çocuklarının birçok destek hizmetine ve bunları sağlayan eğitim kurumlarına erişimini büyük ölçüde sınırlamıştır. ZY olan birey ve annelerinin evde hareketsiz bir şekilde uzun saatleri oturarak geçirmeleri sağlık risklerini artırarak yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Katılımcılar oturomlara akıllı telefon, tablet veya bilgisayarlar aracılığıyla katılmışlardır. Sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı katılımcılara tablet desteği proje kapsamında sağlanmıştır. Gönderilen tabletlerin ekranının küçük olması ve internet paketinin yetersiz kalması bazı aileler açısından çevrimiçi uygulamalara katılımı zorlaştıran etkenler olmuştur. Katılımcılara oturomlara nasıl katılacakları hakkında bilgi verilmiş ve gerekli yönlendirmeler proje ekibi tarafından devamlı olarak sağlanmıştır. Bu süreçte katılımcılar dijital araçları daha yakından tanıma ve kullanma olanağı bulmuşlardır. Proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarla farklı şehirlerden birbirini daha önce tanımayan kişiler bir araya gelerek tanışma ve dostluk geliştirme olanağı bulmuşlardır. İnternet yoluyla kullanılan *Zoom* ve *Whatsapp* gibi programlar proje sürecinde gerçekleştirilen uygulamalarda faydalı olmuştur. Katılımcıların özellikle annelerin halen bu ortamlardan birbirleriyle görüşmelerine devam ettikleri, bu iletişimin bir dayanışma ve güçlenme olanağı oluşturduğu bilinmektedir.

Gerek içinde bulunulan dönemin sıkıntılı doğası gerekse buna eşlik eden psikolojik sorunlar neticesinde nadiren de olsa çalışmaya katılmak istemeyen kişiler de olmuştur. Katılmak istenmemesinin nedenleri “internet problemleri”, “dolandırılma-kandırılma endişesi”, “hastalık-sağlık problemleri”, “dijital teknolojiyi kullanmakla ilgili zorluklar” olarak sıralanabilir. Geri kalan pek çok katılımcı için ise çalışmaya katılmak değerli görülmüştür. Katılımcıları motive etmek ve bu süreçteki psikolojik yıpranmayla baş etmek için katılımcılara destek olmak araştırmacı ve uygulayıcıların rollerine eklenmiştir. Proje kapsamında yer alan psikolojik destek hizmetlerinin de bu konuda önemli bir işlevi olmuştur.

Seansların başlangıcındaki ilk haftalarda anneler, “internet bağlantısı”, “*Zoom* uygulamasını kullanmak”, “elektrik kesintisi” gibi konularda zorluklar yaşamıştır. Gerek araştırma ekibi gerekse uygulayıcılar bu konularda annelere destek sağlayarak sorunlara çözüm geliştirmeye çalışmıştır. Annelerin bu çalışmalara katılabilmek için güçlü bir motivasyona sahip olduğu ve “karşıdaki okuldan öğrenci çağırmak”, “komşulardan yardım istemek”, “bağlantı için komşuya gitmek”, “bağlantı için telefon veya bilgisayarı dönüşümlü kullanmak” gibi farklı yöntemlerle çözüm geliştirmeye çalıştıkları

görülmüştür. İnterneti sonradan tanıyan bir kuşak olarak, dijital göçmen olarak da ifade edilebilecek olan engelli anneleri ilk haftalardan sonra sürece uyum sağlayarak sorunları aşmışlardır.

Proje kapsamında çocukları için düzenlenen çevrimiçi derslere çoğu zaman anneler de eşlik etmişlerdir. ZY olan bireyler çevrimiçi müzik ve ritim dersleri ile yeni müzik aletleri yapmayı öğrenirken, fiziksel aktivite dersleri ile esneklik, kuvvet yönünden kendilerini geliştirmişlerdir. Anneler çevrimiçi derslerinin olmadığı günlerde de öğretmenlerin çektikleri videoları çocuklarıyla birlikte uygulamayı sürdürmüşlerdir. Annelerin ZY olan çocuklarının her gün okula gider gibi özenle hazırlanıp ekran karşısına geçmek için heyecan duyduklarını belirtmeleri, projedeki çevrimiçi eğitimlerin onlar için önemini göstermektedir.

SONUÇ

Karantina döneminin başta uzaktan eğitim konusunda olmak üzere aileler açısından imkânlar ve sınırlılıklar bakımından çeşitli etkileri alandaki çalışmalarda da ortaya konmuştur (Brown vd., 2020; Rogers vd., 2021; Szabo vd., 2020; Woodruff, 2020). Iqbal, Twamley, ve Faircloth'nin (2021) çalışmalarında belirttiği gibi belirsizlik ve stresin getirdiği zorluklar aileler ve bireylerin de hayatlarında bu dönem etkili olmuştur. Pandemi sürecinde hastalık endişesiyle dışarı çıkmaktan kaçınan bireylerin çevrimiçi olarak çalışmalara katılımı güvenli bir ortam sağlamış, risk yönetimi açısından da daha uygun olmuştur. Pandemi döneminde çevrimiçi eğitimle özel eğitim hizmeti alan bireylere yönelik Kizir (2021) tarafından yapılan bir araştırmada zaman esnekliği sağlanması, ulaşım kolaylığı, maliyetin yüz yüze eğitime kıyasla daha düşük olması ve günlük rutinler içerisinde uygulanabilmesi açısından internet temelli özel eğitim hizmetinin katılımcılar tarafından yararlı bulunduğu aktarılmıştır.

Oldukça özel bir küme olarak ZY olan birey ve ailelerine odaklanılan bu çalışma 50 ZY olan birey ve 50 anne ile pandeminin ilk aylarında Temmuz 2020'de başlayıp altı ay devam eden bir araştırmaya dayanmaktadır. Pandemi döneminde bu özel kümenin ihtiyaç duyduğu hizmetlere erişimi uzaktan yöntemlerle sağlanırken, bireyler ve aileleri bu yeni imkânlarla tanışmış, bilgisayar ve internet kullanımı ile ilgili yeni beceriler elde etmişlerdir. 21. yüzyıl becerileri kapsamında değerlendirildiğinde, bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) okuryazarlığı olarak da ele alınan bu beceriler ailelere dijital teknolojileri, iletişim araçları veya ağlarını uygun kullanmaları konusunda yetkinlik kazandırmıştır. Bu yetkinliklerin ZY olan bireylerin ve annelerinin gelecekte bilgiye erişmek, bilgiyi yönetmek, bütünleştirmek, değerlendirmek adına birçok fırsattan yararlanmaları için temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Uzaktan yöntemler sadece bu özel kümenin hizmetlere erişimini sağlamakla kalmamış, araştırmancının kendisini de bu araçlarla gerçekleştirmek durumunda kalınmıştır. Böylece hedef kitle ve bu kitlenin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak araştırma tasarımı gerçekleştirilmiş ve araştırmacılar çevrimiçi ortamda hem deneysel araştırma hem de nitel araştırma deneyimine sahip olmuşlardır. Bu deneyim, araştırmacıların pandemi sonrasında araştırma alanını genişleten, araştırmancılara ulaşma ve veri toplama aşamalarına ayrılan zamanı önemli ölçüde kısaltan bir yaklaşım olarak gelecekte çevrimiçi ortamların tercih edilmesini sağlayacaktır.

Araştırmada, uzaktan yöntemlerin katılımcılar açısından sunduğu en önemli imkânların evden katılım, uygulamaları tekrar edebilme, sosyalleşme, çevrimiçi eğitime katılarak becerilerini geliştirebilme ve böylece öğrenmeye devam edebilme iken en önemli sınırlılıkların ise internet erişimi, akıllı cihaz/bilgisayar, internet paketi gibi konularda yaşandığı, bu olanaklara sahip olmayan kesimlerin dışlanma riski ile karşı karşıya kaldığı deneyimlenmiştir.

İnternet erişimi olmayanların daha da marjinalleşmesi riskini önlemek için ekonomik yönden dezavantajlı kişilere internet ve teknolojik araç desteği sağlanması ve bu teknolojileri kullanabilmeleri için gerekli becerilerin kazandırılması oldukça önemlidir. İnternet ve akıllı cihaz sahipliği 21. yüzyılın "bilgi toplumu" aşamasında temel vatandaşlık hakkının gereği olarak görülmeli ve tüm vatandaşlara sağlanmalıdır. Engeller bilgi, iletişim ve teknolojinin yardımıyla pek çok konuda aşılabılır. Özellikle başta

engelliler olmak üzere dezavantaja sahip kesimlere bu temel teknoloji ve araçlar sağlamalıdır. Bu sayede eğitim, sağlık, kültürel politikalar gibi alanlarda daha güçlü adımlar atılabilir. Kamu ve sivil toplum alanındaki kuruluşların iş birliği içinde bu konuları gündeme alarak kampanyalar başlatması ve ortak çalışmalar yapması verimli sonuçlar ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2005). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Brown, S. M., Doom, J. R., Lechuga-Peña, S., Watamura, S. E., & Koppels, T. (2020). Stress and Parenting During the Global COVID-19 Pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 110(2), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104699>.
- Bourquin, P. Delestre, I., & Waters, T. (2020). The Effects of Coronavirus on Household Finances and Financial Distress, Institute for Fiscal Studies: IFS Briefing Note BN298. Doi: 10.1920/BN.IFS.2020.BN0298.
- Burcu, E. (2014). Yaşa ve Engelliliğe Bağlı Toplumsal Eşitsizlikler. *Sosyoloji* içinde, Erzurum: Atatürk Üniversitesi AÖF Yayınları.
- Creswell, J.W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (4. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crenshaw, E.M., & Robison, K.K. (2006). Globalization and the Digital divide: The Roles of Structural Conduciveness and Global Connection in Internet Diffusion. *Social Science Quarterly*, 87(1), 190-207.
- Cruz-Jesus, F., Oliveira, T., & Bacao, F. (2012). Digital divide across the European Union. *Information and Management*, 49(6), 278-291.
- Çetin, Ş., & Ercan, T. (2021). Otizme Sahip Ergen Öğrencilerin Uzaktan Eğitim Deneyimlerinin Ebeveyn Aracılığı ile İncelenmesi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 105–121.
- Datareportal, *Digital Around the World*. (2022). 13 Kasım 2021 tarihinde <https://datareportal.com/global-digital-overview> adresinden erişildi.
- Dobransky, K., & Hargittai, E. (2006). The Disability Divide in Internet Access and Use. *Information Communication & Society*, 9(3), 313–334. <https://doi.org/10.1080/13691180600751298>.
- Harris, J. (2010). The Use, Role and Application of Advanced Technology in the Lives of Disabled People in the UK. *Disability & Society*, 25(4), 427-439.
- İqbal, H., Twamley, K., & Faircloth, C. (2021). Researching Youth: New Methods in Changing Times. 1 Kasım 2021 tarihinde https://pjpeu.coe.int/documents/42128013/61020757/Researching+Youth+New+Methods+i+n+Changing+Times_+YKF+Paper_Humera+İqbal_Nov+2020.pdf/d2b61504-0326-18f7-a910-0baa7ba17f18 adresinden erişildi.

- Kalaç, M.Ö., Telli, G., & Erönel Y. (2020). Covid-19 Mücadelesi Kapsamında Uzaktan Eğitim Sürecinde Engelli Öğrencilerin Durumu Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları. 1 Ocak 201 tarihinde <https://www.tbd.org.tr/covid-19-mucadelesi-kapsaminda-uzaktan-egitim-surecinde-engelli-ogrencilerin-durumu-sorunlar-ve-cozum-onerileri-kitabi-yayinlandi/> adresinden erişildi.
- Karaca, İ., Karaca, N., Karamustafaoğlu, N., & Özcan, M. (2021). Öğretmenlerin Uzaktan Eğitimin Yararına İlişkin Algılarının İncelenmesi. *Humanistic Perspective*, 3(1), 209-224. <https://doi.org/10.47793/hp.844113>.
- Kaye, H.S. (2000). Computer and Internet Use Among People with Disabilities. *Disability Statistics Report (13)*. Washington DC: U.S. Department of Education, National Institute on Disability and Rehabilitation Research. 1 Kasım 2021 tarihinde <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED439579.pdf> adresinden erişildi.
- Kızır, M. (2021). İnternet Temelli Özel Eğitim Hizmeti Alan Bireylerin Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 175-179.
- Lake, J.K., Jachyra, P. & Hamdani, Y. (2021). The Wellbeing and Mental Health Care Experiences of Adults with Intellectual and Developmental Disabilities During COVID-19. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 1(16). doi: 10.1080/19315864.2021.1892890.
- Lenhart, A., Horrigan, J., Rainie, L., Allen, K., Nasrulhaq-Boyce, A., Madden, M., O’Grady, K., & Lenhart, S.W. (2003). The Ever-Shifting Internet Population—A New Look at Internet Access and the Digital Divide. Pew Internet & American Life Project Report.
- Lupton, D. (2016). Digital Risk Society. A. Burgess, A. Alemanno & J. Zinn (Ed.) içinde, *Routledge Handbook of Risk Studies*. London: Routledge.
- Mind (2020). The Mental Health Emergency: How Has the coronavirus emergency impacted our mental health?, Mind, London, 1 Kasım 2021 tarihinde https://www.mind.org.uk/media-a/5929/the-mental-health-emergency_a4_final.pdf adresinden erişildi.
- Narvekar, H. N. (2020). Educational Concerns of Children with Disabilities During COVID-19 Pandemic. *Indian Journal of Psychiatry*, 62(5), 603-604. doi:10.4103/psychiatry.IndianJPsychiatry_585_20.
- Rasmitadila, R., Aliyyah, R. R., Rachmadtullah, R., Samsudin, A., Syaodih, E., Nurtanto, M., & Tambunan A. R. S. (2020). The Perceptions of Primary School Teachers of Online Learning During the COVID-19 Pandemic Period: A Case Study in Indonesia. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 7(2), 90-109. <http://dx.doi.org/10.29333/ejecs/388>.
- Rogers, G., Perez-Olivas, G., Stenfert Kroese, B., Patel, V., Murphy, G., Rose, J., Cooper, V., Langdon, P.E., Hiles, S., Clifford, C., & Willner, P. (2021). The Experiences of Mothers of Children and Young People with Intellectual Disabilities During the First COVID-19 Lockdown Period. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 34: 1421-1430. <https://doi.org/10.1111/jar.12884>.
- Scanlan, M. (2021). Reassessing the Disability Divide: Unequal Access as the World is Pushed Online. *Universal Access in the Information Society*. <https://doi.org/10.1007/s10209-021-00803-5>.

- Scheerder, A., Van Deursen, A., & Van Dijk, J. (2017). Determinants of Internet Skills, Uses and Outcomes. A Systematic Review of the Second-and Third-Level Digital Divide. *Telematics Inform*, 34(8), 1607–1624.
- Szabo, T. G., Richling, S., Embry, D. D., Biglan, A., & Wilson, K. G. (2020). From Helpless to Hero: Promoting Values-Based Behavior and Positive Family Interaction in the Midst of COVID-19. *Behavior Analysis in Practice*, 13(3), 1–9. <https://doi.org/10.1007/s40617-020-00431-0>.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2021) *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması*. 13 Kasım 2021 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-\(ICT\)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2021-37437) adresinden erişildi.
- Ünay, E., Erdem, R., & Çakıroğlu, O. (2021). Covid-19 Sürecinde Özel Eğitimde Uzaktan Eğitim Uygulamaları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(Özel Sayı), 158-184.
- Van Deursen, A. J., & Helsper, E. J. (2015). The Third-Level Digital Divide: Who Benefits Most from Being Online? *Communication and Information Technologies Annual (Studies in Media and Communications)*, 10, 29–52.
- Vicente, M.R., & Lopez, A.J. (2010). A Multidimensional Analysis of the Disability Digital Divide: Some Evidence for Internet Use, *The Information Society*, 26(1), 48-64.
- Woodruff, A. (2020). Keeping the family in family medicine. *American Journal of Hospice and Palliative Medicine*. 38(3), 313-314. <https://doi.org/10.1177/1049909120933273>.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmaya konu olan proje TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir (Proje no: 120K496). Proje kapsamında başta araştırma katılımcıları olmak üzere uygulayıcılar olarak görev alan öğretmenlere, klinik psikologlara, araştırmacı ve bursiyer olarak destek veren tüm proje ekibine, TÜBİTAK'a, ve İstanbul Kent Üniversitesi'ne projeye verdikleri desteklerden dolayı teşekkür ederiz.

COVID-19 TANISININ HASTALAR ÜZERİNDEKİ SOSYAL ETKİLERİNİ ARAŞTIRMAK: KÜRESEL SALGINDA YENİ ARAŞTIRMA OLANAKLARI¹

Göksel Altınışik Ergur², Enes Kabakcı³

Öz

COVID-19 küresel salgını söz konusu olduğunda, *sosyali* bu denli etkileyen bir süreci incelemek için gereksinim duyulan araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesi şarttır. Alışlagelen pratiklerin – hastalığın bulaşma riski açısından– güvenli olmadığı ya da çeşitli kısıtlamalar nedeniyle sürdürülmesinin olanaksızlaştığı mevcut durumda iki olasılık gündeme gelmektedir: (a) süregelen pratiklere belirsiz bir süre için ara vermek ya da (b) bulaşıcı hastalıkla ilişkili riskler olmaksızın araştırma yapmanın temel ilkelerinden ödün verilmeden uyarlanan yeni teknik ve yöntemlere başvurmak. Böylece iletişimi hastalık bulaşma risklerini ortadan kaldırarak sürdürmeye olanak tanıyan sanal ortamlar, sosyal bilim araştırmalarında geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Nitel araştırma süreçlerine çevrimiçi anket ve mülakat uygulamaları çok daha yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Belirli durumlarda çevrimiçi – görüntülü– görüşmelerin, söylem analizine dayanan nitel araştırma yöntemleri açısından bazı yararları olduğu düşünülebilir. Bu şekilde derinlemesine görüşme yapılarak COVID-19 küresel salgınının toplumsal etkileri üzerine gerçekleştirdiğimiz ve sosyoloji yüksek lisans tezi olarak sunduğumuz araştırmamızın evreni, küresel salgının ilk üç ayında Türkiye genelinde hastanede yatarak tedavi gören COVID-19 hastalarından oluşturmaktadır. Bu makalede, araştırma bulgularından ziyade değişen saha kavramı ve veri toplama teknikleri, yeni araçların sunduğu imkânlar ve kısıtlılıklar, araştırmacı ve katılımcıya güven, etik kodların gözden geçirilme gerekliliği gibi konuların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Deneyim birikimi aktarılırken aynı zamanda ilişkili kavramların bilimsel yayınlar eşliğinde tartışılması, nitel araştırma tasarlayacak bilim insanlarına katkı sunmaya yöneliktir. Küresel salgın sürecindeki bu araştırma deneyimimiz, çevrimiçi derinlemesine görüşme tekniğinin; sahaya erişme ve yüz yüze görüşme yapmak için maliyeti azaltan, seyahat gerekliliğini ortadan kaldıran, etik ve araçsal açılarından geleneksel yöntemlerin yerini almaya aday bir seçenek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Nitel araştırma, Yüz yüze görüşme, Derinlemesine görüşme, Çevrimiçi, İnternet temelli iletişim, COVID-19, Medikal sosyoloji.

¹ Bu makale, yüksek lisans tezinin araştırma yöntemleri odağından hareketle üretilmiştir: (2021). COVID-19'un Sosyal Etkileri: Tanı, Tedavi ve Taburculuk Süreçlerine İlişkin Toplumbilimsel Değerlendirme (Tez no: 692234).

² Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi, Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Denizli, Türkiye, gaergur@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6869-1301

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, ekabakci@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6083-8460

RESEARCHING THE SOCIAL IMPACTS OF COVID-19 DIAGNOSIS ON PATIENTS: NEW RESEARCH OPPORTUNITIES IN THE PANDEMIC

Abstract

When it comes to the COVID-19 Pandemic, an extraordinary event that has such social impacts, it is not surprising that the research methods needed to be reviewed with diversifying approach. In the current situation where the usual practices are not safe –due to the risk of disease transmission– or it is impossible to continue due to various restrictions, two possibilities come to the fore: to suspend the ongoing practices for an indefinite period or to resort to new techniques and methods that can be applied free from the risks but by continuing to follow the basic principles of the previous ones. A wide area has been opened to virtual environments where it is possible to maintain communication by eliminating risks. With the pandemic, online survey and interview applications have been more intensely involved in qualitative research processes carried out in different disciplines. In certain situations, online –face-to-face/video– interviews may be considered to have some benefits in terms of qualitative research methods based on discourse analysis. The universe of our research, which we studied the social effects of the COVID-19 Pandemic by making in-depth interviews via using that method and presented as a sociology master's thesis, consists of COVID-19 patients who received inpatient treatment throughout Turkey in the first three months of the pandemic. In this article, it is aimed to evaluate issues such as the changing field concept and data collection techniques, the possibilities and limitations of new tools, trust in the researcher and the participant, the necessity of reviewing ethical codes, rather than research findings. While the accumulation of experience is transferred, the discussion of related concepts with the scientific articles might contribute to the scientists who will design qualitative research. The use of online in-depth interview technique that our research experience in the pandemic times has mainly based on seems to be a good candidate to replace traditional methods in terms of ethics and instrumentality, reducing the cost of accessing the field and conducting face-to-face interviews, eliminating the need for travel.

Keywords: Qualitative research, Face-to-face interview, Deep interview, Online, Internet-based communication, COVID-19, Medical sociology.

1. GİRİŞ

COVID-19 salgınının küresel karakteri, hastalığın gerek tıp alanındaki yaklaşımlar gerekse toplumsal pratikler üzerine değişen yoğunluktaki etkilerinin çok geniş bir yelpazede hissedilmesine yol açmıştır. Hastalığın biyolojik yönleriyle ilişkili olarak bilimsel kanıtlara gereksinim duyulması, özellikle tedavi konusunda farklı Coronavirus türlerinin neden olduğu SARS ve MERS salgınlarından edinilen bilgilere dayalı tedavi etkililik çalışmalarının (kimi zaman güvenlik kısmı daha arka planda bırakılarak) hızlı bir şekilde yayımlanmasını beraberinde getirmiştir. Oysa Kohler'in de belirttiği gibi bilim insanları gerçeğe ulaşmak adına bulgularına ilişkin güvenilirliği ve geçerliliği yüksek kanıtları, geçersiz hipotezleri dışlamak için ek kontroller yapmayı ve uzun zaman alan değerlendirme süreçlerinde karşılaşılan sorunlara sabırla dayanmayı yeğler. Kohler ayrıca başta tıbbi ve epidemiyolojik alanlarda olmak üzere alınacak önlemlerin, atılacak adımların kanıta dayalı olabilmesi için çok miktarda bilgiye acil olarak ulaşmak yönünde beklentiler ortaya çıktığı belirtilmektedir (2020, s. 93). Nicel ve alışlageldiği gibi çok sayıda hasta üzerinde belirli deney ilkelerine bağlı kalınmadan yapılmış araştırmalara ilişkin, standart hakem değerlendirmesi sürecinin sonuçlanması dahi beklenmeden bilim insanlarının ilgisine sunulmuş makaleler saygın dergilerde yer almıştır. Anket araştırması yöntemleri açısından standart sürecin değiştiğine işaret etmek üzere, bir derginin makaleler için çağrı yapması ile derginin o sayısının yayımlanması arasındaki sürenin iki aydan kısa olduğu, genelde de makalelerin hakem yorumları ya da yazarların yanıtlarıyla birlikte yayımlandığı belirtilmektedir (Kohler, 2020, s. 93). Kısacası, nicel araştırmaların temelini oluşturan pozitivist, ampirik yaklaşımın katı bilimsel kurallarını gevşetmek suretiyle küresel acil durumun gereksinimlerini karşılayacak yeni yollara bir yöneliş söz konusu olmuştur.

İnternet temelli araştırma yöntemleri ilk olarak küresel salgın sürecinde gündeme gelmemiştir. Öncesinde de yüz yüze yöntemlerin sahaya uzaktan ulaşmak için uyarlanması ve internetteki etkileşimlerin araştırılması hakkında yayımlanan yöntemsel çalışmalar bulunmaktadır (Benfield ve Szlemko, 2006; Dodds ve Hess, 2021, s. 7). Ayrıca söz konusu salgının hemen başında, daha sonra benzer olağanüstü durumlara özgü yaşanması muhtemel tehditler bakımından çevrimiçi araştırmaların değerine işaret edilmiş, yaşanmakta olan küresel olağanüstü durumun doğurduğu gereksinimleri karşılamak üzere sosyal bilimsel araştırmaları en hızlı biçimde gerçekleştirmenin önemi vurgulanmıştır (Bavel ve ark., 2020, s. 467). Matthewman ve Huppertz'in ifadesiyle bu salgında "imkânsız denen pek çok şey gerçekleşmiş ve kendimizi benzeri görülmemiş bir deney ortamında buluvermemizin ardından bu canlı laboratuvar sosyolojik analiz için uygun bir ortam sağlamıştır" (2020, s. 675). Ayrıca Howlett, fiziksel mesafenin korunması gerektiğinde daha fazla kullanım alanı bulan çevrimiçi araştırma yöntemlerine ilişkin metodolojik ve epistemolojik sorulara yanıt aradığı makalesinde küresel salgında yaşam pratiklerinin birçoğunun çevrimiçi ortamlara taşınması nedeniyle daha önce olduğundan daha kolay bir uyarlama gerçekleştirileceği görüşünü ileri sürmektedir (2021).

Sosyali bu denli etkileyen küresel bir süreci incelemek için gereksinim duyulan araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesi şartıdır. Alışlagelen pratiklerin –hastalığın bulaşma riski açısından– güvenli olmadığı ya da çeşitli kısıtlamalar nedeniyle sürdürülmesinin olanaksızlaştığı mevcut durumda iki olasılık gündeme gelmektedir: (a) süregelen pratiklere belirsiz bir süre için ara vermek ya da (b) söz konusu risklerin en aza indirildiği ancak öncekilerin temel ilkelerinin korunduğu yeni teknik ve yöntemlere başvurmak. Bu noktada, riskleri ortadan kaldırarak iletişimi sürdürmenin mümkün olduğu sanal ortamlara geniş bir alan açılmıştır. Küresel salgınla, farklı bilim dallarında gerçekleştirilen araştırma süreçlerine çevrimiçi anket ve mülakat uygulamaları çok daha yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Bu istisnai dönemde internet temelli iletişim, haberleşmeden tele-tıbbı, eğitimden alışverişe kadar gerek gündelik gerekse mesleki kullanım bakımından hiç olmadığı ölçüde yaygınlaşmıştır.

İnternet temelli iletişimin bu araştırmada video aracılı görüşme biçimde olması, bir yandan fiziksel mesafeyi olabilecek en güvenli biçimde koruyabilmeyi sağlarken diğer yandan da maske olmaksızın yüz yüze iletişim avantajı sunmaktadır. Collins, herkes maske kullandığında insanların ne

söylediğini duymanın güçleştiğini, karşımızdakinin dudaklarını ve mimiklerini görmediğimiz zaman kaçırduğumuz sözcükleri tamamlamada kullandığımız ipuçlarından mahrum kaldığımızı, ayrıca dinleyen yüz ifadeleriyle verdiği geribildirim sayesinde söyleneni düzeltme olanağının ortadan kalktığını, böylece de gündelik sıradan karşılaşmalarda bile maskeli etkileşimin yanlış anlamaları artırdığını, seslerin yükseltilmesine, bazen de sinirli ifadelere yol açabildiğini belirtmektedir (2020, s. 486). Küresel salgın başından beri uygulanması önerilen kurallar çerçevesinde, fiziksel olarak bir arada iken konuşmayı sürdüren kişiler, aralarındaki mesafeyi koruyup ayrıca birlikte geçirdikleri süreyi kısıtlı tutma zorunluluğu yanında maskelerini de uygun biçimde takma yükümlülüğü taşımaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurularak, belirli durumlarda çevrimiçi –yüz yüze/görüntülü– görüşmelerin, söylem analizine dayanan nitel araştırma yöntemleri açısından bazı yararları haiz olduğu düşünülebilir.

Söz konusu süreçte COVID-19 salgınının toplumsal etkileri üzerine gerçekleştirdiğimiz ve sosyoloji yüksek lisans tezi olarak sunduğumuz araştırmamızın evreni, hastanede yatarak tedavi görmüş COVID-19 hastalarından oluşturmaktadır. Özellikle küresel salgının ilk üç aylık döneminde Türkiye’deki farklı hastanelerde tedavileri tamamlanarak taburcu olan kişilere ulaşılması amaçlanmıştır. Bu konunun seçilmesindeki temel etken, araştırmacının aynı zamanda göğüs hastalıkları uzmanı olup hekimlik pratiğinin COVID-19 hastalarının tedavisini de içermesiydi. Yüksek lisans tez konusunu belirlemeye hazırlanan araştırmacı, bir yandan hastalığın biyolojik yönüyle yoğun biçimde ilgilenirken diğer yandan da hastalarının maruz kaldığı toplumsal etkilerin ancak sosyal bilimsel araştırma yöntemleriyle sistematik bir şekilde değerlendirilebileceğini fark etmiştir. Tez konusunun netleşmesinin ardından araştırmanın evreni, örnekleme ve katılımcılara yöneltilen mülakat soruları belirlenmiş, İ.Ü. Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan ‘onay’ alınmıştır (Tarih ve Sayı: 23/07/2020-83423).

Araştırmada, Türkiye genelinde erişilebilen COVID-19 hastalarıyla çevrimiçi derinlemesine görüşmeler yapılarak tanı almaya ilişkin mediko-sosyal hususlar, yalıtım koşulları, mahremiyet, damgalama/dışlama, sosyal ilişkiler ve mesleki etkilenmeler ele alınmıştır. Yüksek lisans tezi, tez jürisi tarafından kabul edilmesinin ardından “Cam Duvar Ardındaki COVID Hastaları” adıyla kitaplaştırılmıştır (Altınışık Ergur, 2021). Bu makalede, araştırma bulgularından ziyade değişen saha kavramı ve veri toplama teknikleri, yeni araçların sunduğu imkânlar ve kısıtlılıklar, araştırmacı ve katılımcıya güven, etik kodların gözden geçirilme gerekliliği gibi konuların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Küresel salgına karşı uygulanan kısıtlamaların geniş bir sosyokültürel yelpazede ve tedaviye erişilen merkez çeşitliliğini de içerecek bir örnekleme ulaşmanın zorluğu bu araştırma bağlamından bakıldığında nitel araştırmalarda değişen saha kavramına dair söylenebileceklerin başında gelmektedir. Bu zorluk, araştırmacının sosyal bir sermaye olarak görülebilecek mesleki ilişki ağı sayesinde aşılabılmıştır. Ülkenin farklı kliniklerinde COVID-19 hastalarını tedavi eden göğüs hastalıkları uzmanlarıyla bilgi ve deneyim paylaşımı konusunda yakın bir iş birliği içinde olmanın sağladığı avantajla araştırmacı hekim, tanımlandığı niteliklere uygun COVID-19 tanısına yönelik tedavi sonrası taburcu olmuş hastalarına daveti ulaştırmalarını talep ederek araştırmanın içeriğine dair bilgilendirme metnini meslektaşlarına mesleki ilişki ağı üzerinden göndermiştir. Daveti kabul eden hastaların iletişim bilgileri edinilip bu katılımcılara ulaşıldığında, tedavi aldıkları hekimlerin bir meslektaşıyla deneyimlerini paylaşmak konusunda oldukça hevesli oldukları görülmüştür. Araştırmacının mesleki konumu katılımcılarla bir güven ilişkisi sağlanması ve görüşmelerin sorunsuz bir şekilde ayarlanması konusunda özel bir kolaylık sağlamıştır.

Katılımcıların tedavi süreci deneyimlerine odaklanan araştırma kaçınılmaz olarak kişisel sağlık verilerine temas edeceği için gerek sosyal bilimler gerekse de tıbbi açıdan özel etik bir sorun da

barındırmaktadır.⁴ Bu araştırmada çevrimiçi yüz yüze görüşme tekniği kullanılacağından bilgilendirilmiş gönüllü onam formu, görüşme öncesinde internet aracılığıyla katılımcılara iletilmiş, görüşmenin başında form birlikte okunarak içeriği açıklanmış, nihayet görüşmecinin sözlü onamı alınarak mülakata başlanmıştır. Onam formunda da belirtildiği üzere görüşmeler sırasında yalnızca ses kaydı (görüşmecinin onayıyla, başlama ve bitiş anları özellikle belirtilerek) yapılmış, hiçbir görüşmede görüntü kaydı alınmamıştır. Yine taahhüt edildiği gibi ses kayıt dosyaları görüşmecilerin kimliği açık edilmeyecek biçimde adlandırılmış, transkripsiyonlarda da katılımcılar anonimleştirilmiştir.

Görüşmeler hem araştırmacı hem de görüşmeci için uygun olan bir zaman belirlenerek çevrimiçi ortamda yüz yüze gerçekleştirilmiş, hangi görüşme uygulamasının (WhatsApp, Skype, Zoom) kullanılacağı ise görüşmecinin tercihine bırakılmıştır. İnternet üzerinden görüşme yapma olanağı ya da becerisine sahip olmayan kişiler, yakınlarından (genellikle çocukları veya torunları ya da eşleri) yardım almışlardır. Bir görüşmecinin kendini Türkçe ifade etme kısıtlılığı kızının tercüme desteğiyle aşılmıştır. Araştırmacının hekim kimliği ve ayrıntılı hasta görüşmesi (anamnez –tıbbi öykü– alma) deneyimi, görüşmecilerin hastalık öykülerinin alınırken kaçınılmaz olarak konusu açılan biyolojik sağlık bağlamındaki sorularının yanıtlanmasını kolaylaştırmış, bu durum ayrıca görüşmeci ile araştırmacı arasında özel bir güven ilişkisinin tesisine de katkı sağlamıştır.

Amaçlı örneklem ile kartopu ve azami çeşitlilik esasına göre belirlenen görüşmecilerin farklı şehirlerden olmalarına özel bir dikkat gösterilmiştir. Araştırmacının hâlihazırda görev yaptığı Denizli'deki görüşmeci sayısı, diğer illerdekilere nazaran daha fazla olsa da bu ildeki görüşmecilerin merkezdeki iki ayrı devlet, özel ve ilçe devlet hastanelerinden ve ayrıca aile hekimlerinin izlediği hastalar arasından seçilmesine özen gösterilmiştir. Böylece araştırmanın örnekleme; Adana (1), Ankara (3), Batman (1), Bingöl (2), Denizli (24), Diyarbakır (3), Fethiye (1), İstanbul (3), İzmir (1), Kuşadası (2), Kütahya (1), Manisa (1), Mardin (1), Muğla (1), Orhangazi (2), Rize (2), Samsun (1) ve Uşak (1) olmak üzere toplam 18 il ve ilçedeki hastalardan oluşmuştur.

Örneklem büyüklüğü belirlenirken, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan veri doygunluğu (görüşmelerin artık yeni söylem unsurları içermemesi) için "her şeyi duydum" (heard it all) ölçütü kullanılmış; ifadeler birbirini tekrar eder hâle geldiğinde ve önemli ya da yeni bir söylem artık ortaya çıkmadığında (Jiménez-Rodríguez ve ark., 2020) görüşmelere son verilmiştir. Tematik gruplama yapıldıktan sonra geniş bir yelpaze oluşturacak miktarda söylemin her bir kod altında yeterince biriktiği görüldüğünde ise veri doygunluğunun yanı sıra kod doygunluğuna da erişildiği anlaşılmıştır (Saunders ve ark, 2018, s. 1896). Küresel salgının ilanından dört ay sonra başlayan bu araştırma kapsamında toplam 51 görüşmeciye ulaşılmış; hasta deneyimlerinin zamansallığa bağlı bir farklılık arz etmemesi için görüşmeler kısa bir süre zarfında, (13 Aralık - 29 Ağustos 2020 tarihleri arasında) tamamlanmıştır. İlerleyen süreçte uygulamaya konulacak farklı protokol ve tedavi yöntemlerinin, hastaların deneyimlerini etkileme ihtimali de bu şekilde önlenmiştir.

Hastaların salgın deneyimini tartışmak üzere –demografik bilgilere dair olanlar hariç– 30 soru hazırlanmıştır. Küresel salgında alınması gereken önlemler arasında aynı fiziksel ortamda 5-10 dakikadan fazla bir arada bulunmamak ve kişisel koruyucu teçhizat kullanmak özellikle vurgulanmaktadır. Bu koşullar altında, görüşmeler için gerekli olan süre boyunca derinlemesine görüşmenin gerektirdiği biçimde yüz yüze iletişim kurmanın en güvenli yolunun, sanal/çevrimiçi ortamda bir araya gelmekten geçtiği düşünülmüştür. Görüşme formundaki soruların yanıtlanması, öngörüldüğü gibi yaklaşık 45 dakika sürmüştür. Farklı hastalık dönemlerinin toplumbilimsel açıdan farklı etkileri olabileceği düşüncesiyle tasarlanan sorular ise üç ana grupta toplanmıştır:

⁴ Roberts (2015), küresel salgın öncesi dönemde psikoloji alanındaki çevrimiçi nitel araştırmalara odaklanarak konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

- *Tanı öncesi dönem*; hastalık hakkında bilgi edinme yolları, korunma önlemlerinin yeterliliği, tahmin edilen –toplumsal bağlamda– bulaşma şekli, tanıya ilk tepki ve ailede tanı alan başka bir birey olup olmadığı üzerinden değerlendirilmiştir.
- *Yatış dönemi*; yalıtım uygulamasının koşulları, hastane çalışanlarının yaklaşımı ve kapatma/kapatılma olgusunun nasıl algılandığını kavramaya yönelik sorularla irdelenmiştir. Ayrıca o dönemde sosyal destek, aile ilişkilerinin etkilenmesi, hastaların mahremiyetlerinin ihlali ve damgalama/dışlama mekanizmalarına maruz kalma durumları ele alınmıştır. Hastalığın görüşme yapılan kişilerin çalışma hayatına etkileri hem yatış hem de taburculuk sonrası dönemlerde ekonomik durum ve iş kaybı açılarından sorgulanmıştır.
- *Taburculuk sonrası dönem* hakkında ise görüşmecilere; karantina sürecinin sosyal yaşama etkileri, karşılaşılan dışlanma-damgalanma davranışları (uzak durma ve kaçınma davranışları dışlanma, bu dışlanmada herhangi bir sıfat kullanılması damgalanma olarak adlandırılmıştır) ve sosyal destek deneyimleri üzerine bir dizi soru yöneltilmiştir.

Ses kayıtları görüşmeciler anonimleştirilerek yazıya dökülmüş, ifadeler tematik olarak tasnif edilerek kavramsal soyutlamalara olanak sağlayacak şekilde kodlanmış/etiketlenmiştir. Yinelene kodlar/etiketler ifade ettikleri ana gruplar altında toplanarak analiz edilmiştir. Katılımcı sayısı görece baş edilebilir düzeyde olduğundan, görüşme kayıtlarının analizi herhangi bir bilgisayar programına ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilmiştir. Analiz sonunda, COVID-19 hastalarının tanı, hastaneye yatış ve taburculuk sonrası dönemlerine ilişkin üç ana kod belirlenmiştir: mediko-sosyal konular, etkileşimsel kavramlar ve sermayeler. Araştırmadan elde edilen veriler ilgili bölümlerde çeşitli kuramsal yaklaşımlarla tartışılmış, görüşmeci ifadelerinden örnekler verilerek desteklenmiştir.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın yöntemine ilişkin detaylar, COVID-19 küresel salgınının değişmek zorunda bıraktığı bilimsel araştırma pratiğine ait bileşenlerden birçoğunun tartışılmasına olanak verecek niteliktedir. Aynı zamanda hekim olan bir sosyolog araştırmacının yüksek lisans tez araştırması olması hasebiyle, sosyolojinin toplumsal etkilenmeleri onları deneyimleyenler üzerinden ele alma, bu şekilde tarihsel bir dönem olarak değerlendirilen bu küresel salgının sosyali dönüştürme yol ve yönlerini ortaya koyma amacı taşıyarak hem sağlık bakımından hem de sosyal anlamda etkilenen bir grup olarak hastalığı geçirmiş kişilere yönelmiştir. Tekin tarafından (2006), araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına imkân veren bir veri toplama tekniği olarak tanımlanan derinlemesine görüşme tekniği, nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Kendileri de bu süreçte kullanageldikleri yöntemleri farklılaştırmak zorunda kalan Lobe, Morgan ve Hoffman, salgında yaşanan benzeri görülmemiş değişme ve parçalanma döneminde nitel araştırmacıların benzersiz olanaklar ve zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını söylemektedir (2020, s. 1).

Küresel salgın öncesinde bilimsel araştırmalar kapsamında pek yaygın olmasa da kullanılmaya başlanan internet temelli iletişim uygulamaları, söz konusu süreçte derinlemesine görüşmeler için sağlık bakımından en güvenli seçenek hâline gelmiştir. Oldukça sınırlı kullanım alanında da olsa kendilerine yer açmaya başlayan uzaktan görüşmeye dayalı nitel araştırma yöntemleri, küresel salgının katalizör etkisiyle bir anda eskisinden daha çok gündeme gelir olmuştur. Bununla birlikte, kullanılan internet temelli iletişim ortamlarının güvenliği, mahremiyeti koruma zaafı (evde ya da başka ortamlarda çevredekiler tarafından duyulma olasılığı) ve çeşitli yeni ekipmanlara gereksinim (bilgisayar, kamera, mikrofon) gibi lojistik konuların düşünülmesini gerektirmiştir. Diğer yandan, sosyal araştırmanın en önemli başlıklarından biri olan etik ilkelerin korunması sorusu bu yöntemlere çekinceyle yaklaşılmasına neden olmaktadır (Lobe, Morgan ve Hoffman, 2020, s. 2). Teknik altyapıya erişim ve teknoloji okur-yazarlığı açısından toplumsal eşitsizlikler ise bir diğer itirazı oluşturmaktadır.

Dijital uçurum olarak tanımlanan (Önal, 2020) bu durumun araştırma sürecine ne derece olumsuz bir etkisinin olduğunu tam olarak saptamak olanaksızdır. Bu uçurumun kapanması makro ölçekte bazı önlemleri gerekli kılmaktadır. Kaldı ki teknolojik olanaklarını yakınları aracılığıyla da olsa kullanabilen kişilere hareket kısıtlamaları ve korunma önlemleri engeline takılmadan kısa bir süre içinde ve geniş bir coğrafi ölçekte ulaşabilmek başlı başına bir avantaj sayılmalıdır.

Bu çekincelerin farkında olunması çözüm arayışları için bir başlangıç noktası olabilir. Örneğin, görüşmenin gerçekleşeceği koşulları güvenlik ve mahremiyeti koruma önceliklerine göre oluşturmaya özen göstermek, başlangıçta araştırma bütçesi oluşturulurken örnekleme yer alacak kırılğan grupların maruz kaldığı eşitsizliği gidermeye yönelik harcamalara yer vermek bu arayışlar arasında sayılabilir. Fiziki ve çevrimiçi ortamlarda yüz yüze mülakat teknikleriyle yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlar arasında ne tür farklılıklar olduğu ise ancak salgın koşulları tamamen ortadan kalktıktan sonra yapılacak araştırmalarla, her iki tekniğin bir arada uygulanmasıyla elde edilecek bulgular mukayese edilerek görülebilecektir.

Collins'in değişen etkileşim ritüellerini ele aldığı makalesinde belirttiği gibi insanlık yüz yıllardır fiziksel olarak bir arada olma hâlinde yüz yüze iletişim kurmaktadır. Ancak bütün dünyayı etkisi altına alan olağanüstü bir durum olarak küresel salgın, alışlagelen bu pratiği insanların evlerine kapanmasını, toplu olarak bir arada olmaktan kaçınılmasını, maske kullanılmadan ve bir buçuk - iki metre uzakta durmadan başkalarıyla etkileşime girilmemesini dayatmak suretiyle etkilemiştir (2020, s. 477). Hem maske kullanımının hem fiziksel mesafenin korunmasının özellikle de gündelik yaşamlarını daha önce bu uygulamalarla temellendirmemiş insanlar arasında iletişim ve etkileşimi etkileme riski taşıdığı açıktır. Öte yandan hızla bulaşan bir virüsün neden olduğu kaygı (Coronafobia) (Asmundson ve Taylor, 2020), süregelen toplumsal olayları, aile içi ilişkileri, eğitimi, iş ve sağlık hizmet sunumunu yani neredeyse bütün toplumsal kurumları teknoloji ekseninde dönüştürmüştür.

Bu noktada önemli olan, geleneksel olarak ifade edilen eski yöntemlerin teknoloji temelli benzerleriyle değiştirilmesinin eş düzeyde etkililik sağlayıp sağlamayacağıdır. İnternetin iletişim devrimine yol açma potansiyeliyle insanlar arası etkileşimi değiştirmeye başlamasının yaklaşık otuz yıl öncesine tarihlenmesine karşın (Cairncross, 2001), o zamandan itibaren özellikle salgın, deprem gibi olağanüstü olaylar sırasında ön plana çıkıp kullanılmaya başlayan, ancak söz konusu dönem geçince yeniden unutulmuş teknolojik yöntemler günümüzde bir kez daha dünya sahnesinde görünür olmuştur. Oysa bu yöntemlerin geleneksel eşdeğerleriyle etkililik açısından fark göstermediğine ilişkin araştırmalar oldukça eskiye dayanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Göğüs Hastalıkları polikliniklerinde tıbbi yönden değerlendirilen hastalar açısından fiziksel olarak bir aradayken yüz yüze hekimlik ile tele-tıp yöntemi kullanılarak yapılan hekimlik arasında tanı koyma ve nihai karara varma açısından fark bulunmadığı 90'lı yılların sonunda ortaya konmuştur (Pacht ve ark, 1998). Ayrıca Deakin ve Wakefield, kendi deneyimlerine dayanarak, çağdaş araştırmacıların geleneksel yüz yüze görüşme yönteminin yanı sıra Skype görüşmeleri ile de nitel araştırmalar gerçekleştirebileceklerinden söz etmişlerdir (2014). Karşılıklı güven tesisinin ve derinlemesine görüşmeye olanak tanıyacak biçimde her görüşmeciyeye uzun bir süre ayırma gereksiniminin birçok alandan daha yaşamsal olduğu sağlık hizmeti alma alanında olumlu sonuçlar bulunması, küresel acil durum teknolojiyi pek çok ülkede bu alana hızla sokmuştur. Sosyal bilimlerin bu sürecin dışında kalması, yaşanan olağanüstü durumun sosyal etkilerini tarihe not düşme sorumluluğunun ancak üzerinden zaman geçip koşullar yeniden eski düzene döndüğünde yerine getirilmek üzere ertelenmesi anlamına gelecektir.

Küresel salgının ilk üç ayında ülkemizde tanı alıp hastanede yalıtılarak tedavi edilen COVID-19 hastalarından oluşan sahanın hikâyesini nitel bir araştırmada, özellikle de derinlemesine mülakat tekniğiyle elde edilen ifadeleri analiz ederek sunmanın iki yararı öngörülmüştü: küresel salgından doğrudan etkilenen hastaların yaşadığı sürecin sosyal boyutlarını, dünya üzerinde ilk kez yaşanan COVID-19 küresel salgınının uyandırdığı ilgiye de karşılık gelecek özgünlükte ortaya koymak ve buradan üretilecek bilimsel bilgiyle ileride alınacak önlemlere rehberlik etmek. Araştırma, kitap olarak

yayımlanıp okuyucuyla buluştuğunda (Altınışik Ergur, 2021), bir görüşmecinin (33 yaşında, ev hanımı, ilkökul mezunu) yazışmalarımızda kullandığı şu ifadeler, araştırmanın nasıl bir yansıması olduğu konusunda fikir vermektedir:

“Bizim yaşadığımız mağduriyetleri başka vatandaşlarımız yaşamasınlar. Bizim kendi sesimizi duyuramadığımız yerlerde iç sesimiz olup bunu sizin herkese duyurmak istemeniz beni ayrı mutlu etti.”

Araştırmada yer alan görüşmeciler yaş, meslek, eğitim ve gelir düzeyi açılarından oldukça çeşitlilik arz etmekteydi. Bu da örneklemin temsil edici niteliğe oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Ülke genelinde yürütülen bir araştırmada böyle bir çeşitlilik ve temsile ulaşmak ancak uzun bir zaman diliminde yoğun bir çaba sarf ederek ve yüksek bir maliyetle mümkün olabilir. Oysa çevrimiçi görüşmeler önemli düzeyde zaman ve çabadan tasarruf sağlamaktadır. Bu konuda daha somut veriler elde edebilmek için, örneğin ekipman ve internet erişim maliyetine karşı ulaşım masrafının ortadan kalkması üzerinden maliyet-etkinlik araştırmaları yapılmasına gerek duyulmaktadır.

Bir arayüz üzerinden iletişim kurmanın bazı kısıtlılıklara neden olacağı ileri sürülebilir. Ancak araştırma deneyimimiz bu görüşü desteklememektedir. Bu tez araştırması öncesinde hemşire ve hekimlerden oluşan görece daha homojen bir görüşmeci grubuyla gerçekleştirilen iki ayrı araştırmada (Ergur, 2020; Altınışik Ergur, 2021) aynı yöntem kullanılmıştır. Deneyimlenen durumların, bunların doğurduğu düşünce hatta duyguların derinlemesine paylaşımının çevrimiçi ortamlarda çok rahat yapılabildiğine tanık olunmuştur. Tez araştırması örneklemini heterojen bir nitelik arz etse de görüşmecilerin tamamında güçlü bir anlatma arzusu gözlemlenmiştir. Küresel salgın koşullarında aile üyeleri ve arkadaşlarla internet temelli iletişim kuran, uzaktan eğitim ya da çalışma süreçlerini deneyimleyen kişilerin maske ve mesafe engeline karşı, arayüz üzerinden iletişimi hiç de yadırgamadıkları müşahede edilmiştir.

Bu araştırma vesilesiyle internet temelli iletişim biçiminin etkililiğine bizzat tanık olduktan sonra, araştırmacı yine aynı dönemde ve benzer gerekçelerle (yakınması olan hastayla ilk görüşmenin belirsizliği ve riskin katlanarak artmış olması) hekimlik pratiğini tele-tıp üzerinden bütünüyle dönüştürmüştür. Böylece hiç değilse uzun süren ilk ayrıntılı görüşmeleri çevrimiçi –dolayısıyla güvenli bir mecrada– gerçekleştirip hastaların hastaneye gereksiz geliş-gidişlerini ve kalabalık bir ortamda beklemek zorunda kalmalarını önlemeyi başarmıştır. Salgın nedeniyle çekindikleri için hastaneye gidemediklerini söyleyen hastalar, internet erişimi ya da kullanma becerileri olmadığı hâlde bir yakınlarının yardımıyla sağlık hizmeti almaya devam edebilmektedirler. Bu yöntem, salgın sonrasında hibrid bir yöntemin parçası olarak da kullanılabilir olma özelliğine sahiptir. Süreç içerisinde karşılaşılabilecek kısıtlılıklar, onları aşmak için yeni yöntem arayışlarını da kuşkusuz beraberinde getirecektir. Küresel salgın sürecindeki bu araştırma deneyimimiz, çevrimiçi derinlemesine görüşme tekniğinin; sahaya erişme ve yüz yüze görüşme yapmak için maliyeti azaltan, seyahat gerekliliğini ortadan kaldıran, etik ve araçsal açılardan geleneksel yöntemlerin yerini almaya aday bir seçenek olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu seçeneğin uygun/gerekli koşul ve süreçlerde etkili bir şekilde, güven ve yetkinlikle uygulanabilirliği üzerine yönetsel çabaları artırmak önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınışık Ergur, G. (2021). *Cam Duvar Ardındaki COVID Hastaları*. Denizli: Raskolnikov Kitap.
- Altınışık Ergur, G., Nuhoğlu, Ş., Çobanoğlu, C., Çetin, N., Bostan, P., & Ergur, A. (2021). Adanmışlıktan Tükenmişliğe, Tükenmişlikten Vazgeçişe: COVID-19 Pandemisi'nde İstifa Eden/Emekli Olan Hekimlerin Çılgılığı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(1), 73–102. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0078>.
- Asmundson, G., & Taylor, S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV Outbreak. *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>.
- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E. J., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., Kitayama, S., ... Willer, R. (2020). Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>.
- Benfield, J. A., & Szlemko, W. J. (2006). Internet-Based Data Collection: Promises and Realities. *Journal of Research Practice*, 2(2), 1–15. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ805689.pdf> adresinden erişildi.
- Cairncross, F. (2001). *The Death of Distance: How the Communications Revolution Is Changing Our Lives*. Harvard: Harvard Business School Press.
- Collins, R. (2020). Social Distancing as a Critical Test of the Micro-Sociology of Solidarity. *American Journal of Cultural Sociology*, 8, 477–497. <https://doi.org/10.1057/s41290-020-00120-z>.
- Deakin, H., & Wakefield, K. (2014). Skype Interviewing: Reflections of Two PhD Researchers. *Qualitative Research*, 14(5), 603–616. <https://doi.org/10.1177/1468794113488126>.
- Dodds, S., & Hess, A.C. (2021). Adapting Research Methodology during COVID-19: Lessons for Transformative Service Research. *Journal of Service Management*, 32(2), 203–217. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0153>.
- Ergur, A. (2020). *Ateş ve İhanet: Sağlık Çalışanlarının COVID Kliniğinde Deneyimleri*. Denizli: Raskolnikov Kitap.
- Howlett, M. (2021). Looking at the 'Field' through a Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research During a Global Pandemic. *Qualitative Research*, 1–16. <https://doi.org/10.1177/1468794120985691>.
- Jiménez-Rodríguez, D., Santillán García, A., Montoro Robles, J., Rodríguez Salvador, M. d. M., Muñoz Ronda, F. J., & Arrogante, O. (2020). Increase in Video Consultations During the COVID-19 Pandemic: Healthcare Professionals' Perceptions about Their Implementation and Adequate Management. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(14), 5112. <https://doi.org/10.3390/ijerph17145112>.
- Kohler, U. (2020). Survey Research Methods during the COVID-19 Crisis. *Survey Research Methods*, 14(2), 93–94. <https://doi.org/10.18148/srm/2020.v14i2.7769>.

- Lobe, B., Morgan, D., & Hoffman, K. A. (2020). Qualitative Data Collection in an Era of Social Distancing. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1–8. <https://doi.org/10.1177/1609406920937875>.
- Matthewman, S., & Huppertz, K. (2020). A Sociology of Covid-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675–683. <https://doi.org/10.1177/1440783320939416>.
- Önal, M. F. (15 Nisan 2020). Dijital Çağın Tehlikesi: Sayısal Bölünme. *e-Devlet Türkiye*, (Çevrimiçi) <http://www.egovturkey.com/dijital-cagin-tehlikesi-sayisal-bolunme-15042020>.
- Pacht, E. R., Turner, J. W., Gailiun, M., ... John, R.C.S. (1998). Effectiveness of Telemedicine in the Outpatient Pulmonary Clinic. *Telemedicine Journal: the official journal of the American Telemedicine Association*, 4(4), 287–292. <https://doi.org/10.1089/tmj.1.1998.4.287>.
- Roberts, L. D. (2015) Ethical Issues in Conducting Qualitative Research in Online Communities, *Qualitative Research in Psychology*, 12(3), 314–325. <https://doi.org/10.1080/14780887.2015.1008909>.
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C. (2018). Saturation in Qualitative Research: Exploring Its Conceptualization and Operationalization. *Quality & Quantity*, 52(4), 1893–1907. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>.
- Tekin, H. H. (2012). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101–116. (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/521/4777>.

Yazar katkı paylaşımı:

Yazarlar araştırma konusunu birlikte belirleyerek araştırma yöntemini birlikte tasarlamışlardır. Kaynak taramasını ilk yazar yapmıştır. Makale yazımı her iki yazarın da eşit katkısı ile gerçekleşmiştir. Eleştirel son okuma ikinci yazar tarafından yapılmıştır.

SALGIN DÖNEMİNDE SOSYOLOJİK ARAŞTIRMANIN İMKÂN VE SINIRLILIKLARI: COVID-19'UN PSİKOSOSYAL GÖRÜNÜMLERİNE YÖNELİK HATAY ÖRNEĞİNDE BİR GÖMÜLÜ TEORİ DENEMESİ

Ferhat Arık¹, Işıl Avşar Arık²

Öz

COVID-19 salgını günlük yaşamları etkilediği gibi, salgınla mücadele kapsamında uygulanan “fiziksel mesafe” kuralı sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmaların saha kısmını da etkilemiştir. Alınan önlemler kapsamında bu süreçte kaçınılmaz olarak sosyal araştırmalarda uzaktan iletişim imkânı veren teknoloji aracılı etkileşim (TAE) araçları kullanılmıştır. Eldeki çalışma salgın döneminde gerçekleştirilmiş olan sosyolojik bir araştırmanın araştırma sürecine odaklanarak, salgın sürecinin etkilerini; imkân ve sınırlılıkları metodolojik imkânlar ve kısıtlılıklar bağlamında tartışmaktadır. Nitel araştırma desenlerinden gömülü teori metodolojisi (GTM) kullanılarak gerçekleştirilmiş olan araştırmada salgının sosyo-ekonomik ve psikolojik çıktıları hedeflenmiş, bununla birlikte metodolojik olarak gömülü teorinin temel prensipleri, oluşan bu yeni durumu çalışmak yönünde bir fırsata dönüştürülmüştür. Bu süreç sahaya erişimin kıt kaynakları olan zaman ve maddi unsurlar açısından imkânlar sunmasına rağmen özellikle nitel araştırmaların önemli özelliklerinden yüz yüze görüşme ve katılımcıyı yerinde gözleme imkânının olmaması ve bu yüzden sosyal bağlamın yerinde incelenememesi, sürecin en önemli metodolojik sınırlılığı olarak ortaya çıkmıştır. Buradaki sınırlılık çalışma kapsamında çevrimiçi ve çevrimdışı yapılan gözlemler ve memo yazımı ile giderilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak salgın sürecinde sosyolojik araştırmaların sahadan uzaklaşmasının ve dijital dünyaya kaymasının “yeni normal” olarak değerlendirilmesi ve kalıcılık sağlaması konusunda özellikle nitel araştırmaların mantığı açısından endişeler dile getirilmiştir. Söz konusu süreci yeni normal olarak inşa etmek yerine sürecin salgın döneminde sosyolojik araştırmaların sınırlılığı kapsamında ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Salgın, Yeni normal, Nitel araştırma yöntemleri, Gömülü teori metodolojisi, Teknoloji aracılı etkileşim.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Hatay, Türkiye, frhtark@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4524-2292

² Dr., avsarisil@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3974-693X

OPPORTUNITIES AND LIMITATIONS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH DURING THE PANDEMIC: A GROUNDED THEORY APPROACH ON THE PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF COVID-19 IN THE CASE OF HATAY

Abstract

The COVID-19 outbreak not only affected daily lives, but also affected the field of research in social sciences and the "physical distance" method, one of the measures taken within the scope of the pandemic, has been used in many social science studies. Within the scope of the measures taken, technologically mediated interaction (TMI) methods, which inevitably enable remote communication in social research, were used in this process. The present study focuses on the research process of a sociological study carried out during the pandemic and argues the effects of the pandemic process; its advantages and disadvantages in the context of methodological possibilities and limitations. The research, which was carried out using the grounded theory methodology (GTM), one of the qualitative research designs, aimed to understand the socio-economic and psychological outcomes of the pandemic. At the same time, the basic principles of grounded theory have been turned into an opportunity to study this new situation methodologically. Although this process provides opportunities in terms of time and material elements, which are the scarce resources of access to the field, the most important methodological disadvantage of the process has emerged as the lack of face-to-face interview and the opportunity to observe the participant on site, and therefore the inability to examine the social context on-site. The limitation here has been tried to be overcome by online and offline observations and memo writing within the scope of the study. As a result, the concerns were expressed about the evaluation of sociological inquiry as a new process and "new normality" and ensuring the permanence during the outbreak to move away from the field and shift to the digital world, especially in terms of the logic of qualitative research. It was emphasized that instead of building the process as the new normal, it should be addressed within the scope of the limitations of sociological research during the pandemic period.

Keywords: Pandemic, New normal, Qualitative research methods, Grounded theory methodology, Technologically mediated interactions.

1. GİRİŞ

2019 yılının son günlerinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını iş yaşamından sosyal hayata, eğitim hayatından demografik yapıya kadar birçok önemli değişimin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Bunun yanında salgına ilişkin bilgi akışı günümüz çağında oldukça hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmektedir. Ekonomik yaşam, günlük ilişkiler, iş ve eğitim hayatı ve sosyal hayatta yaşanan bu değişimler “yeni normal” kavramı ile ifade edilmeye başlanmıştır. Buna göre alışık olunan düzen ve rutinler değişerek, virüsün yıkıcı etkilerinden korunabilmek adına toplumsal hayat zorunlu olarak yeni bir yapıya bürünmüştür. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde sosyolojik anlamda yeni bir toplumsal olgunun varlığından söz etmek mümkündür. Salgının toplumsal dünyayı büyük bir değişime götürebilecek etkilere sahip olması, bu dünyayı okumaya ve anlamaya yönelik yeni bir toplumsal göze, bir perspektife, belki de bir teoriye ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir.

Küresel olarak deneyimlenen bu salgınına dair tıp ve epidemiyoloji alanlarında yoğun çalışmalar yapıldığı, şimdi ise salgının sosyal anlamdaki etkilerini anlayabilmek adına sosyologların hem teori hem de uygulama alanlarında kendilerine bir görev biçmesi gerektiği dile getirilmektedir (Ward, 2020, s. 726). Hem bu bilinç hem de yeni bir toplumsal olgu düşüncesinden hareketle, araştırmacılar tarafından COVID-19 salgınının etkilerini ve sonuçlarını keşfetmeye yönelik sosyolojik bir çalışma gerçekleştirilmek istenmiştir. Fakat salgın döneminin özellikleri –karantina uygulamaları ve fiziksel mesafe koyma zorunluluğu, virüsü taşıma ve bulaştırma endişesi, vb.– yapılacak araştırmanın saha tasarımı da doğrudan etkilemiştir. Bu durum, bu dönemde yapılan çalışmalarda pek çok araştırmacının karşılaştığı gibi, zaman zaman bir sınırlılığa, zaman zaman ise bir olanağa dönüşmüştür. Böylece salgın dönemi tıpkı günlük hayatta olduğu gibi, sosyal bilimler alanında sahaya dayalı çalışmalarda zorunlu olarak yeni yöntemsel taktikler geliştirmeyi gerekli kılmıştır. Eldeki makale ise sözü edilen keşfedici araştırmanın planlanma aşamasından sonuç kısmına kadar olan süreçte, metodolojik açıdan ortaya çıkan yeni imkân ve sınırlılıkları tartışmayı amaçlamaktadır.

Yapılan keşfedici çalışma COVID-19 hastalığına yakalanmış ve tedavi sürecini gerek evde gerekse hastanede tamamladıktan sonra iyileşmiş kişilerin hastalık sonrası psiko-sosyal durumları ve aile içi ile toplumsal ilişkilerine odaklanmıştır. Bu anlamda çalışma; küresel bir salgını dışarıdan edilgen bir şekilde değil bizzat virüse yakalanmış, salgını doğrudan deneyimlemiş kişilerin deneyimleri üzerinden anlamayı amaçlamıştır. Araştırma Hatay ilinde yaşayan, 18 yaş ve üzeri 21 kişiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın veri toplama aşamasının bir kısmı Türkiye’de 29 Nisan 2021 saat 19.00’den 17 Mayıs 2021 saat 05.00’a kadar süren, hafta içi ve hafta sonları dâhil tüm gün devam eden sokağa çıkma kısıtlamasının (tam kapanma) olduğu tarihlerde, bir kısmı ise kademeli normalleşmenin başladığı haziran ayında ve sonrasında sokağa çıkma kısıtlamasının tamamen ortadan kalktığı ikinci normalleşme dönemi olan temmuz ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada salgının sosyal etkilerini ve sonuçlarını incelemek sosyolojik esasın temelini oluştursa da salgın süreci ve etkileri metodolojik anlamda da bir fırsata dönüştürülmüştür.

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Yukarıda sözü edilen ve bu yazıda saha pratiğinin tartışılacağı çalışmada, ortaya çıkan bu yeni durumu, onun etkilerini ve sonuçlarını keşfetmek amacıyla nitel araştırma desenlerinden gömülü teori metodolojisi (GTM) kullanılmıştır. Devam eden bölümde kısaca GTM’ye yer verilerek, bahsedilen çalışmada neden GTM’nin tercih edildiği temellendirilecektir. Sonrasında ise çalışmanın saha pratiği noktasında karşılaşılan güçlükler ve bu güçlükleri aşmak adına geliştirilen stratejiler tartışılacaktır.

2.1. Salgın Döneminde Gömülü Teori Metodolojisini Uygulamak

GTM'nin temelleri Glaser ve Strauss tarafından 1965 yılında tamamlanan "Awereness of Dying" isimli çalışmaya dayanmaktadır. Glaser ve Strauss bu çalışmalarında 6 hastanenin birbirinden farklı servislerinde yatan ve ölüm durumlarına ilişkin farkındalık seviyeleri değişen, "hayatlarının son evrelerinde" (terminal patient) olan hastalar ile bu hastalara hizmet ve bakım veren ailelerini ve sağlık çalışanlarını hastane ortamında incelemişlerdir. Bunun için hastaların ölebilecek olma ihtimallerini öğrendikleri anı, bunu ne şekilde öğrendiklerini ve yaşamlarının sonlanacağına ilişkin farkındalığın ortaya çıkardığı psiko-sosyal durumları; bu noktadan sonra hastanın ailesi ve sağlık personelleri ile olan ilişkilerinin nasıl dönüştüğünü nitel araştırma yöntemlerinin çeşitli veri toplama tekniklerini kullanarak incelemişlerdir (Glaser ve Strauss, 1965). Böylece ölüm sürecinin analizine ilişkin var olan teorilerden ortaya çıkan hipotezleri test etmek yerine, nitel verilerde gömülü araştırmalardan ortaya çıkan teorinin imkânlarını ortaya koymuşlardır (Charmaz, 2015, s. 25).

GTM var olan teorileri veya hipotezleri sınamak yerine, yeni ortaya çıkan olguların keşfedilmesi ve sahaya dayalı olarak bir kuram oluşturulması yönünde etkili bir araştırma stratejisidir. Creswell'e göre GTM mevcut fenomeni açıklayacak bir teori olmadığında veya mevcut teorilerin ilgili fenomeni açıklamada yetersiz kaldıkları durumlarda tercih edilebilir (2015, s. 88). Glaser (1978) gömülü teorinin başlangıç sorusunun "burada neler oluyor" olduğunu belirtmiştir. Burada "olan" ile kastedilen ise ya deneyimdir ya da sorunsalın kendisidir (Charmaz, 2015). GTM veri toplama ve analize eş zamanlı katılım, analizin her safhasında karşılaştırma yapma, teorik örnekleme, teorik kodlama, memo yazımı gibi kendine has bazı tekniklere sahiptir (Charmaz, 2015, s. 27; Willig, 2013, s. 70).

GTM'de yöntemin nasıl kullanılacağı ve bir teorinin neye benzeyeceği tartışması (Charmaz, 2015, s. 320) GTM'nin "nesnelci" (objectivist) ve "yapılandırmacı" (constructivist) olmak üzere iki versiyonunun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlardan nesnelci GTM pozitivistlere dayanırken, yapılandırmacı GTM yorumlamacı geleneğin bir parçasıdır (Charmaz, 2006, s. 130). Bunlar arasında yapılacak seçim doğrudan araştırmacının saha sırasındaki konumunu ve analiz sürecinde kullanacağı kodlama paradigmasını etkilemektedir. Nesnelci yaklaşımda bağlamdan bağımsız, tarihselliğin ve durumsallığın ötesinde genel geçer bir sonuca varmak amaçlanırken, yapılandırmacı yaklaşımda ise yapılacak genelleştirmeler zamana, kültüre, mekâna ve duruma bağlıdır. Creswell'in de belirttiği gibi, ilk versiyonda çalışma tek bir sürecin veya tek bir çekirdek kategorinin ortaya çıkmasına yönelik iken (2015, s. 87), ikincisinde analiz bağlamsal olarak bir zaman, mekân, kültür ve durum içinde konumlanmaktadır (Charmaz, 2006, s. 131).

Yapılandırmacı yaklaşımın öncü ismi olan Charmaz farklı yerel dünyaların, çoklu görüş ve eylemlerin ortaya çıkarılmasına oldukça önem verir (2006, s. 132). Bunun yanı sıra araştırmacının rolünü azaltmaz, aksine, ona göre tüm süreç boyunca araştırmacı aktif bir şekilde kararlar alır, sorular sorar, kişisel deneyimlerini, değerlerini ve önceliklerini ön plana çıkarır (Creswell, 2015, s. 88). Yapılandırmacı GTM'de araştırmacının alandan elde ettiği veriler ne nesnesinden ne de öznesinden ayrı tutulamaz. Hatta diğer bir deyişe burada özne- nesne şeklinde belirgin bir ayırmadan söz etmek mümkün değildir. Bunun yerine karşılıklı etkileşimle üretilen çoklu gerçekliklerden, çoklu perspektiflerden söz edilebilir (Charmaz, 2015, s. 148).

Sözü edilen araştırmada salgının sosyal etkilerini ve sonuçlarını incelemek sosyolojik esasın temelini oluştursa da salgın süreci ve etkileri metodolojik anlamda da bir fırsata dönüştürülmüştür. Araştırmada salgının küresel anlamda yeni bir normal ortaya çıkarması ve toplumsal yaşamda meydana getirdiği değişimlerin etkileri daha sonra test edilmeye olanak verecek yeni bir önerme veya yeni bir teori üretmeye yönelik bir anlayış ile çalışılmıştır. GTM bu nedenle tercih edilmiştir.

Çalışmada salgının küresel bir özellik sergilemesi ve hızla yayılması, konunun tarihselliği, zamana ve şartlara bağlı olması gibi özellikler göz önünde tutularak (Charmaz, 2009), ikinci kuşak teorisyenlerin önerdiği yapılandırmacı GTM tercih edilmiştir. Görüşmecilerin gerek salgının kaynağına

gerekse aşılı olup olmamaya ilişkin görüşleri, ideolojileri, tutumları ve hisleri sorgulanmıştır. Bu nedenle, araştırma sürecinde araştırmacı, katılımcı ile karşılıklı etkileşim içerisinde verileri yorumlayarak analiz etmeye çalışmıştır. Zira yine GTM'nin yapılandırmacı yaklaşımına uygun olacak şekilde, araştırmacının kendisi de salgının gerçekleştiği bu dünyanın bir parçası olarak, aslında araştırıldan, gözlenenden ayrı düşünülemez. Çalışmanın konusu hem araştırmacının hem de görüşmecinin birlikte deneyimlediği salgın sürecine ilişkin olduğundan, konuşma ve dil kullanımında bu durum görüşmeciye yansıtılmaya çalışılmış, bu deneyimde ortak bir paydanın, bir yaşanmışlığın ve deneyimin olduğu hissi karşı tarafa aktarılmaya çalışılmıştır.

2.2. Veri Toplama Teknikleri ve Teorik Örnekleme: Yeni Bir Deneyim

Çalışmanın yöntemsel çerçevesi tasarlanırken, GTM'nin veri toplama tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme metodu tercih edilmiştir. Charmaz'ın (2015, s. 135-6) da belirtmiş olduğu gibi, görüşmeler ve özellikle derinlemesine görüşmeler gömülü teori yöntemleriyle uyum içerisindedir. Çünkü derinlemesine görüşmeler yönlendirilmemiş, şekillendirilmemiş, kısıtlanmamış ve acil tempolu değildir. Derinlemesine görüşmelerin açık uçlu sorgulaması, gömülü teori analizini yansıtır. Bu görüşmeler katılımcıya esneklik sağlar ve onlara yeni söylemler keşfetme imkânı sunar. Çalışmanın saha aşaması salgının ikinci pik yaptığı ve kısıtlamaların olduğu dönemde yapıldığı için nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniği yüz yüze gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla sahaya uzaktan veri toplamaya imkân veren teknolojilerle (örneğin telefon, bilgisayar, vb. üzerinden yapılan sesli ve/veya görüntülü görüşmeler ile) ulaşılmaya çalışılmıştır. Diğer bir deyişle teknoloji aracılı etkileşim (TAE) yöntemi bir tercihten öte bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Howlett, 2021; Jaroszewski, 2020).

TAE yöntemini uygulayabilmek içinse katılımcıların geçerli bir telefon numarasına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'na alınan etik kurul belgesinden sonra, amaçlı örneklem kapsamında Hatay Eğitim ve Araştırma Hastanesi enfeksiyon hastalıkları bölümü ile gerekli yazışmalar gerçekleştirilerek, COVID-19 virüsüne yakalanan birkaç kişinin telefon bilgilerine ulaşılmıştır. Daha sonra ise görüşme yapabilmek adına randevu talebi ile kişiler aranmaya başlanmıştır. Fakat görüşme yapmak için aranan kişilerin bazılarında ulaşılamamıştır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, görüşme için aranan kişilerin birkaçı hastalığı atlattığı ve başaramamış ve hastalık süreçleri ölümle sonuçlanmıştır. Bu durum görüşmek için aranan kişinin telefonunu açan yakınlarından (eşi, çocuğu, ailesi, vb.) alınan bilgilerden öğrenilmiştir. İkincisi, aranan bazı kişiler ise araştırmanın ne için yapıldığını anlattıktan sonra, yakınlarını COVID-19 kaynaklı kaybetmenin üzüntüsü içerisinde olduklarını, bu nedenle konuyla ilgili konuşmak istemediklerini belirterek görüşme talebini reddetmiştir. Karşılaşılan bu iki durum araştırmaya katılımcı bulma konusunda örneklem tekniğinin değiştirilmesini gerektirmiştir. Araştırma açısından kilit bir role sahip olan bu durum karşısında araştırmacılar zorunlu olarak kartopu örnekleme tekniğini kullanmışlardır. Böylece görüşülen kişilerden çevresinde hastalığı atlattan başka kişilerin telefon numaralarına ulaşarak, 2021 yılının Nisan-Temmuz ayları arasında 21 kişiyle görüşme yapılmıştır.

2.3. Araştırmanın Sınırları ve Buna Yönelik Olarak Geliştirilen Stratejiler

Sosyal bilimlerde TAE ile yapılan görüşmeler elbette salgın ile birlikte ortaya çıkmış bir yönelim değildir. Deakin ve Wakefield, dünya böyle bir salgınla karşılaşmadan önce de TAE'nin kullanılmaya başlandığını ve iletişimi kolaylaştırdığını belirtmişlerdir (2014, s. 603). TAE ile veri toplama özellikle 2005 yılından sonra popüler hale gelmeye başlamıştır (Benfield ve Szlemko, 2006; Lobe vd., 2020). Fakat her ne kadar yeni iletişim teknolojileri araştırma tekniklerinde yeni imkânlar yaratsa da daha yaygın olarak tercih edilen yüz yüze görüşmeler yine de nitel araştırmaların "altın standardı" (gold standard) olarak anılmıştır (Deakin ve Wakefield, 2014, s. 603; McCoyd ve Kerson, 2006, s. 390). Bundan dolayı bu altın standart sağlanamadığında TAE'ye başvurulmuştur (Deakin ve Wakefield, 2014, s. 604). Dolayısıyla nitel araştırmaların altın standardı yüz yüze görüşmeler olmasına rağmen toplumsal

koşullar bu konuda değişikliklere gidilmesini zorunlu kılmıştır. Bu noktada araştırmının gerçekleştirilmesi doğrultusunda yeni kazanımlar ve öğrenimlere kapı aralayan TAE'ler kimi araştırmacılar tarafından daha verimli bulunmuştur. Örneğin, Howlett (2021, s. 7-8) salgın öncesinde başladığı etnografya çalışmasına salgın dolayısıyla TAE ile devam etmek zorunda kaldığını fakat bu görüşmelerin, yüz yüze yaptığı görüşmelerden daha uzun ve verimli olduğunu belirtmiştir. Çünkü katılımcılar kendi ortamlarında, daha rahat kıyafetlerle, daha serbest bir şekilde görüşmeye katılmışlardır.

Araştırmada TAE ile veri toplama aşamasında nitel araştırmının ruhuna uygun bir şekilde ilk olarak görüntülü görüşmelerin yapılması planlanmıştır. Fakat randevu talebi ile aranan görüşmeciler iki sebeple görüntülü görüşmeyi reddetmişlerdir. Bunlardan bir tanesi bazı kişilerin özel alanlarını - evlerini- tanımadıkları kişilere -araştırmacıya- açmak istememeleri, diğeri ise telefon sesli görüşme veya Whatsapp uygulaması dışında, Zoom, Sykpe gibi görüntülü konuşmaya imkân veren diğerk platformları bilmiyor olmalarıdır. Bu durum araştırma açısından yöntemsel olarak bir handikap oluşturmuştur. Bu nedenle görüşme randevusu almak adına ulaşılan görüşmecilere sadece görüntülü görüşme seçeneği değil, bunun yanında sesli görüşme seçeneği de sunulmuştur. Sonuçta hiçbir görüşme görüntülü yapılamamış, hepsi sesli görüşme üzerinden gerçekleşmiştir. Bu nedenle araştırmının önemli bir parçası olan gözlem tekniği kullanılamamıştır. Fakat bir istisna olarak, telefonla konuşma noktasında zorlanan bir katılımcı ile (75 yaş, kadın), 65 yaş ve üzerine getirilen kısıtlamaların ortadan kalktığı bir dönemde, maske ve mesafe gibi diğerk tüm gerekli önlemler alınarak, açık havada yüz yüze görüşme yapılmıştır.

Yüz yüze yapılan görüşmelerde araştırmacının bakışı, duruşu ve hareketleri görüşmeciyi konuşmaya teşvik etmek açısından son derece önemlidir. Örneğin yapılan bir baş hareketi ile söylenenleri onaylama, el hareketleri ile konuşmayı canlı tutma, vb. görüşmenin seyrini etkileyen taktiklerdendir. Fakat çalışmada bu imkânın olmaması, araştırmacıların görüşmeciyi konuşmaya teşvik etmesi açısından başka taktikler geliştirmesini sağlamıştır. Görüşme sırasında görüşmeciyi konuşmaya davet etmek ve kendisini rahat ifade etmesini sağlamak adına "hı hı", "evet, "anlıyorum", "hmmm", "doğru söylüyorsunuz" gibi ifadeler sık sık, fakat görüşmenin akışını bozmayacak şekilde, uygun yerlerde kullanılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte "şunu mu demek istiyorsunuz?", "bu konuda şöyle söylemler var, siz ne düşünüyorsunuz?", "başka neler söyleyebilirsiniz?" gibi cümlelere de başvurulmuştur. Öte yandan katılımcıyı gözlemlene şanslı olmadığından görüşmecinin özellikle ses tonunun yükseldiği ve düştüğü noktalar, konuşmaya ne zaman ara verdiği ve ne zaman duraksadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmacıların göstermiş olduğu bu özen görüşmecilerin içerisinde bulunduğu psikolojik durumu anlayabilmeye bir noktaya kadar olanak tanımıştır. Örneğin, bir görüşmecinin COVID-19 hastalığı nedeniyle babasını kaybetmesinden kaynaklı yaşadığı üzüntü, 7-8 saniyelik suskunluğundan ve sonrasında ağlamaklı bir ses tonuyla konuşmasına devam etmesinden, bir önceki soruya yanıt verirken kullandığı ses tonunun sonraki soruda değişmesinden anlaşılabilmiştir. Fakat her ne kadar ses tonu veya sessizlik üzerinden görüşmecinin duygu durumu anlaşılmaya çalışılsa da kişinin mimikleri, yüz ifadesi, duruş ve oturuş şekli, nerede görüşme yaptığı, yanında kimin olduğu, vs. gibi pek çok olgusal durum ve detay gözden kaçmıştır. Bu durum araştırmının önemli bir kısıtlılığı/eksikliği olarak ortaya çıkmıştır.

Nitel araştırmalarda karşı karşıya gelinebilecek engeller ve sınırlılıklar için araştırmacıların mutlaka esnek, yaratıcı ve kıt kaynakları dönüştürebilen bir özelliğe sahip olması gerekir. Katılımcıları gözlemlene imkânının olmaması ile oluşabilecek sınırlılığı gidermek adına araştırmacılar tüm araştırma süreci boyunca kendi çevresini, medyayı ve sosyal medyayı gözlemlemişlerdir. Bu gözlemler ise GTM'nin bir diğerk kendine has özelliği olan ve kısa hatırlatıcı notlar anlamına gelen memolara kaydedilmiştir. Diğerk bir deyişle çevrimdışı yapılan gözlemler çevrimiçi gözlem (Fine ve Johnson, 2020; Lobe, vd. 2020) ile birleştirilmiştir. Görüşmecilere yöneltilen kimi sorular, örneğin bu hastalığa yakalanmamak için alınan tedbirlere (maske, fiziksel mesafe, kalabalıktan ve temastan kaçınma, marketten alınanları silme/yıkama, ev temizliği, vb.) memo notlarında da değinilmiştir. GTM'nin en

önemli özelliği ve bütün araştırma süreci boyunca devam eden bir uygulama olarak memo yazımı bu araştırma süreci içerisinde titizlikle uygulanmış, salgın sürecinin yüz yüze etkileşime izin vermeyen olumsuz etkisi bu şekilde yönetilmeye çalışılmıştır.

2.4. Araştırmacının Konumu

Sosyal bilimlerde araştırma yaparken araştırmacıların ve görüşülen kişilerin konumu veya iki özne arasındaki güç ilişkileri, üzerinde durulması gereken diğer bir önemli husustur. Saha çalışmalarında söz konusu iki özne arasında, sahaya katılım, alanı kontrol etme, ne zaman görüşmenin yapılacağına karar verme gibi noktalarda araştırmacının daha özerk bir konumda olduğu söylenebilir. Fakat TAE ile yapılan görüşmelerde saha erişimine, diğer bir deyişle, görüşmecinin çevrimiçi görüşmeyi nerede yapacağına kendisinin karar vermesi bu noktada araştırmacının konumsallığını etkilemektedir. Bu konuya dikkat çeken Howlett (2021, s. 8) kendi deneyimlediği çevrimiçi etnografik görüşmelerde, geleneksel görüşmelere kıyasla, kendisinin sahaya erişiminin katılımcı tarafından daha fazla kontrol edilebildiğini, çünkü katılımcıların bunu yapacak kanallara ve güce sahip olduklarını belirtmiştir. Rahman ve arkadaşları (2021, s. 5) ise video konferans şeklinde yaptıkları görüşmelerde katılımcıların istedikleri zaman görüntülü görüşme seçeneğini devre dışı bıraktıklarını belirtmişlerdir. Çünkü araştırmaları sırasında katılımcıların evdeki çocuk ve evcil hayvanlarının görüşme sırasında araya girebildiklerini, evden çalışanların iş yükümlülüklerinin zaman zaman araştırmanın seyrini etkilediğini belirtmişlerdir. Yapılan bu çalışmada da benzer bir durumdan söz etmek mümkündür. Görüşme sırasında katılımcılar görüşme için en uygun saati kendileri belirlemiş ve aynı zamanda günlük işlerini yerine getirebilmişlerdir. Bu durum araştırma sürecinin araştırmacı odaklı olmaktan ziyade katılımcı odaklı bir zemine kaymasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Howlett'in (2021) deyişi ile buradaki güç ilişkileri artık asimetrik olmaktan ziyade daha simetrik bir hale gelmiştir.

3. TEKNOLOJİ ARACILI ETKİLEŞİMLERDE GÜVEN SAĞLAMA VE KATILIMCININ ONAMI

Nitel araştırmalarda araştırmacı ve görüşmeci arasındaki karşılıklı güven araştırmanın seyri ve alınacak cevapların doğruluğu açısından son derece önemlidir. Yüz yüze görüşmelerde araştırmacının dış görünüşü, kıyafeti, araştırma yaptığına dair boynuna veya yakasına taktığı bir kart, vs. güven kazanma noktasında *sahne önünde* sergilenebilecek yardımcı ekipmanlar arasında sayılabilir. Fakat TAE ile yapılan görüşmelerde, eğer görüşme görüntülü değilse, bunu yapma imkânı yoktur. Yapılan çalışmada güven sağlayabilmek adına ilk olarak araştırmacıların adı soyadı, nerede çalıştıkları, görüşmecilerin telefonlarına nasıl ulaşıldığı, araştırmanın amacının ne olduğu, verilerin sadece bu çalışma için kullanılacağı ve gizli tutulacağı, görüşmecilerin kimlik bilgilerinin asla paylaşılmayacağı ve anonim olarak kullanılacağı, vb. görüşmeye başlamadan önce detaylı olarak aktarılmıştır. Böylece katılımcının araştırmacılara ve araştırma sürecine güven duyması sağlanmıştır.

Bir diğer önemli husus, nasıl ki yüz yüze görüşmelerde belirli etik prosedürlerin izlenmesi zorunlu ise, TAE için de benzer hassasiyetlerin gösterilmesi geçerlidir. Lobe, Morgan ve Hoffman (2020, s. 5) TAE ile yapılan sosyal araştırmalarda etik sınırlar çerçevesinde alınabilecek önlemler konusunda gönüllü katılım formlarının e-posta yoluyla iletilebileceğinden bahseder. Bu çalışmada ise görüşmecilerin sadece telefon bilgileri edinilmiştir. Ayrıca katılımcıların hepsinin e-posta adresinin olmaması, katılımcıların yazılı rızalarının alınamamasına sebep olurken, araştırmaya gönüllü katıldıklarına dair onamları sözlü olarak alınmıştır.

4. TEKNOLOJİ ARACILI ETKİLEŞİMLER VE BİLİMSEL VERİLERE ULAŞİBİLİRLİK

Bilimsel bir araştırmanın saha aşamasından sonra ortaya çıkan bir diğer önemli aşaması ise, yürütülen çalışmanın kamuoyu ve bilimsel topluluklarla nasıl paylaşılacağıdır. Tıpkı saha

araştırmalarında olduğu gibi, çalışmanın sonuçlarının paylaşılması noktasında da TAE'ler bu dönemde ilk akla gelen yöntemlerden bir tanesi olmuştur. Pek çok konferans sosyo-mekânsal birlikteliğin mümkün olmadığı bu dönemde *Zoom*, *WebEx*, *Skype*, ve benzeri dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmacıların yukarıda bahsedilen ve sahada yaşanan sınırlılıklara karşın buradaki durum, aksine, bir imkân sağlamıştır. Dün araştırmacıların karşılaştığı maddi zorluklar, bugün sosyo-mekânsal sınırların ortadan kalkması ile daha kolay aşılabilir hale gelmiştir. TAE ile gerçekleştirilen çevrimiçi konferanslar ve seminerler oldukça geniş katımlı ve yoğun paylaşım ve etkileşim imkânı sunduğundan salgın döneminin belki de en olumlu çıktısı olmuştur. Böylece salgın sonrasında da akademik toplantı geleneğinde önemli bir dönüşümün yaşanacağı düşünülmektedir.

5. SONUÇ

2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve kısa bir süre içerisinde tüm dünyaya yayılan COVID-19 salgını, çağımız insanını daha önce deneyimlemediği bir durumla karşı karşıya bırakmıştır: Küresel salgın. Ulaşım ve iletişim teknolojilerinin sosyo-mekânsal ve sosyo-fiziksel sınırları aşındırdığı bir çağda, salgınla mücadele önlemleri kapasimda uygulanan kapanma ve seyahat kısıtlamasıyla her şey bir anda ters yüz olmuştur. Herkesin evde kalmaya davet edildiği bu dönemde Matthewman ve Huppertz'in deyişi ile "imkânsız olan gerçekleşmiş", "bildiğimiz dünya dönmez olmuştur" (2020, s. 675). Bu nedenle salgın ile birlikte hem günlük hem de akademik dilde yaygın olarak kullanılmaya başlanan kavramlardan bir tanesi "yeni normal" olmuştur.

Perlstadt (2020) sosyolojinin hem toplum hem de topluma dair bilgi üretiminin değişen koşulları karşısında yeni normalin inşa etmesi gerektiğini belirtmiştir. Çünkü bu, sosyolojinin tarihi bir misyonu olarak kurucular tarafından yakılan meşalenin bugün de devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte sosyolojik araştırmalara olan ihtiyaç da derinden anlaşılmış, fakat tıpkı gündelik hayatta olduğu gibi bu ihtiyacı karşılamaya yönelik araçların kullanılmasında yeni imkân ve sınırlılıklar ortaya çıkmıştır. Bunlar ise yeni bir mücadele alanını doğurmuştur. Bu mücadele alanlarına iki şekilde bakmak mümkündür. İlki, araştırmacının sahaya çıkmadan önce, saha araştırması sırasında ve sonrasında çalışma, okuma ve yazma işlerini yerine getirdiği alandır. Bu dönemde evden çalışmaya başlanması, araştırmacıların mevcut çalışma alanlarında bir farklılık, hatta kimi zaman bir daralma meydana getirmiştir. Evde yaşayan diğer bireylerle, özellikle de küçük çocuğu olan araştırmacıların zaman zaman zorlandığı, hatta kadın araştırmacıların toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanan "atanmış sorumlulukların" araştırma alanlarına ve akademik başarılarına olumsuz yansıdığı görülmüştür.

Diğeri, sosyolojik araştırmalarda oldukça önemli olan saha pratiğidir. Sosyal bilimlerde nitel araştırmaların temel özelliklerinden bahsederken Creswell (2015, s. 45), nitel araştırmalarda araştırmacıların insanlarla doğrudan konuşarak, onları doğal ortamlarında incelemenin elzem olduğunu vurgulamıştır. Bireyler laboratuvar ortamı gibi suni bir ortamda incelenmemeli, bunun yerine araştırmacı, katılımcıların doğal ortamına giderek yüz yüze etkileşimde bulunmalıdır. Fakat salgın dönemi ile birlikte sosyal bilimlerde, özellikle nitel araştırmalarda olmazsa olmaz olarak düşünülen doğal ortamda yüz yüze etkileşim, bugün yerini sosyo-mekânsal bağların kırıldığı çevrimiçi ortamlara bırakmak durumunda kalmıştır. Nitel araştırmalarda ve özellikle etnografya çalışmalarında kullanılan TAE'ler bugün sözü edilen yeni normalin bir parçasıdır. Mevcut şartlarda hem araştırmacının kendisini hem de görüştüğü kişileri koruma, onlara zarar vermeme ve olası risklerden kaçınma gibi sorumlulukları pek çok çalışmanın saha pratiğinde bazı zorunlulukları beraberinde getirmiştir. Nitel araştırma deseni ile yürütülen bu çalışmada da olduğu gibi, salgın döneminde pek çok sosyal bilimci TAE'yi saha araştırması yapmak için kullanmış/kullanmak zorunda kalmıştır. Sosyo-mekânsal kısıtlılık ortadan kalkarken, kamusal ve özel alan da zaman zaman içe geçmiştir. Bu durum hem araştırmacı hem de görüşmeci açısından kimi imkân ve kısıtlılıkları da beraberinde getirmiştir. Bilindiği gibi kimi durumlarda araştırma yapılmak istenen sosyal grubun yaşadığı bölgeye ulaşmak, araştırmacı açısından zaman ve

maddi kaynak kısıtlılıklarına sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle TAE ile yapılacak görüşmelerin altın standartlara taşınması bu engelleri azaltma noktasında bir imkân sağlamaktadır.

Bugün birçok araştırmacının deneyimlediği TAE'nin imkânları ve sınırlılıkları, sosyal bilim araştırma yöntemleri açısından yeni bir birikime kapı aralamış, araştırmacılara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Zorunluluktan doğan bu birikim metodolojik olarak yeni bir yönelimin doğmasına katkı sağlayacaktır. Salgın öncesi döneme kadar pek fazla üzerinde durulmayan fakat salgın dönemi ile birlikte kazanılan bu yeni sosyolojik tahayyül, lisans ve lisansüstü derslerde TAE'nin nasıl yürütüleceğine dair derslerin verilmesi konusunda önemli bir adım olacaktır. Aynı konuya dikkat çeken Howlett (2021, s. 5), birçok araştırmacının daha önceden bir deneyimi olmamasına rağmen, şu anda dönemin şartları itibarıyla TAE'yi deneyimleyerek öğrenmek zorunda kaldığını belirtmiştir. Hatta literatürde bugün "sosyal mesafe yöntemi" (socially distant method) olarak (Lobe vd., 2020) yeni bir kavramsallaştırmanın olduğu da görülmektedir. Bu sebeple TAE'ler toplumsal dünyayı anlama, gözleme, alanda kurulan ilişkiler ve orada ol(ma)ma gibi konularda yeni metodolojik ve epistemolojik tartışmalara kapı aralamıştır.

TAE ile oluşturulan dijital sahalara, her ne kadar ulaşılması kolay ve etkili bir yöntem olarak görünse de eşitsizliklerle dolu bir dünyada yaşadığımız gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir deyişle, bugün herkesin internete veya akıllı telefona erişimi mümkün değildir. Dijital eşitsizlikleri göz ardı ederek TAE aracılığıyla veri toplamak belirli kesimlerin araştırmaların kapsamı dışında kalması ihtimalini de beraberinde getirecektir. Öte yandan internete erişimi olsa dahi dijital okur-yazarlık anlamında yeterince deneyimli olmayan belirli sosyal kümelerden (örneğin bazı yaşlılar) katılımcılar ile çalışmak, veri toplama anlamında başka sınırlılıkları doğuracaktır. Dahası, TAE'ler ile görüşme yapmak, katılımcıların kişisel verilerine –e-mail ve telefon numarası- ulaşmayı gerektirir. Bu gibi dijital ve internete dayalı ortamlarda bir şekilde var ol(a)mayan bireyler birçok sosyolojik araştırmada görünmez hale gelecek ve araştırmalar evren ve örneklem bakımından her zaman sorunlu olacaktır.

Gittikçe dijitalleşen dünyada, gelecek yıllarda belki de TAE'ler ile yapılan saha araştırmaları sıklıkla başvurulan tekniklerden bir tanesi olacaktır. Fakat gözlemden ve yüz yüze temastan uzak bir sosyoloji bugünün dünyası için her zaman eksik kalacak gibi görünmektedir. Sonuç olarak bu tür araştırmaların kriz anlarında kısa dönemli olarak yürütülmesi, toplumsal olanı anlama ve açıklama noktasında fikir sağlasa da sanal ekranların ardından yapılan sosyolojik araştırmaların uzun vadeye yayılması, söz konusu toplumsallığı anlamada yetersiz kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Benfield, J. A., & Szlemko, W. (2006). Internet-Based Data Collection: Promises and Realities. *Journal of Reserach Practice*, 2 (2).
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Charmaz, K. (2009). *Shifting the Grounds: Constructivist Grounded Theory Methods*. Morse, M. J. (Ed.) içinde, *Developing Grounded Thory Second Generation* (ss.127-147), Walnut Creek: Left Coast Press.
- Charmaz, K. (2015). *Gömülü (Grounded) Teori Yapılandırma: Nitel Analiz Uygulama Rehberi*. Rabia Hoş (Çev. Ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Ve Araştırma Deseni*. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir (Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Deakin, H., & Wakefield, K. 2014. Skype Interviewing: Reflections of Two PhD Researchers. *Qualitative Research*, 14(5), 603– 616. DOI: 10.1177/1468794113488126.
- Fine, G. A., & Johnson, J. E. (2020). Ethnography in The Time Of COVID-19, *American Sociological Association*, 48 (3), 8-9.
- Glaser, B.G., & Strauss, A.L. (1965). *Awareness of Dying*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B. G. (1978). *Theoretical Sensitivity*. Mill Valley, The Sociology Press, CA.
- Howlett, M. (2021). Looking at the ‘Field’ Through A Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research During A Global Pandemic. *Qualitative Research*, 1-16. DOI: 10.1177/1468794120985691.
- Jaroszewski, S. (2020). Essential Skills for Researchers During COVID-19: Agility and A Quick Pivot. *American Sociological Association*, 48 (3), 11-12.
- Lobe, B., Morgan, D. And Hoffman, K. A. (2020). Qualitative Data Collection in An Era of Social Distancing, International. *Journal of Qualitative Methods*, 19, 1–8.
- Matthewman, S. And Huppertz, K. (2020). A Sociology of Covid-19. *Journal Of Sociology*, 56(4) 675– 683. DOI: 10.1177/1440783320939416.
- McCoyd, J. L. M. & Kerson, T. S. (2006). Conducting Intensive Interviews Using Email: A Serendipitous Comparative Opportunity. *Qualitative Social Work*, 5(3): 389–406.
- Perlstadt, H. (2020). Sociology as A Lens on The Pandemic and Responses To It. *American Sociological Association*, 48 (3), 28-29.
- Rahman, S. A., Tuckerman, L. Vorley, T., & Gherhes, C. (2021). Resilient Research İn The Field: Insights and Lessons from Adapting Qualitative Research Projects During The COVID-19 Pandemic. *International Journal of Qualitative Methods*, 20: 1–16. DOI: 10.1177/16094069211016106.
- Ward, P. R. (2020). A Sociology of The Covid-19 Pandemic: A Commentary And Research Agenda For Sociologists. *Journal Of Sociology*, 56(4) 726– 735. DOI: 10.1177/1440783320939682.
- Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology*. Open University Press, New York.

Araştırmaya İlişkin Etik Bilgiler

Araştırma ile ilgili 07.05.2020 tarih ve 02 sayılı Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun Kararı alınmıştır (Toplantı Sayısı: 05; Proje No: 20.M.054).

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışmaya birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

VIDEO TEMELLİ MÜLAKATLARDA TÜRKİYE'DE SOSYAL HİZMET ÖĞRENCİLERİNİN GÖZÜNDEN PANDEMİ

Esra Karakuş Umar¹

Öz

Pandemi ile mücadele kapsamında getirilen seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulamaları sosyolojik araştırmaların gerçekleştirilmesi açısından yeni bir durum ortaya çıkartmıştır. Araştırma konusunun nasıl çalışılacağı, saha araştırmasının nasıl tasarlanacağı, araştırmacının sahaya nasıl çıkacağı, örneklem seçimi ve katılımcılara nasıl ulaşılabileceği gibi sorular ortaya çıkmıştır. Böylece konunun içeriği, örneklem seçimi, araştırmacının alana çıkması ve alanda etkin bir şekilde yer alması, kapatmalar sebebiyle kısıtlanmıştır. Bu çalışmada pandeminin sosyolojik araştırmaların gerçekleştirilmesine olan etkisi bir araştırma örneğinde üç tema üzerinden tartışılacaktır. Buna göre çalışmada bir araştırma konusu olarak pandeminin anlamı ile pandeminin örneklem seçimini ve veri toplama sürecini etkilemesinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın önemi, veri toplama teknikleri açısından pandeminin araştırmacı kısıtlaması ve veri toplama tekniklerinin yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmasındadır. Bu süreçte telefon, sosyal medya uygulamaları veri toplamak için kullanılırken yüz yüze görüşmelerin tercih edilip pandemi şartlarına göre çevrimiçi uygulandığı ortaya çıkmıştır. Son olarak örneklem seçiminin de pandemiden etkilendiği görülmektedir. Buna göre amaçlı örneklemin sıklıkla kullanıldığı görülürken kolay ulaşılabilirliğin ön planda olduğu söylenebilir.

Pandemi öncesinde planlanan bu çalışmada konu beslenme iken pandemi ile konu, pandeminin anlamı olarak düzenlenmiştir. Böylelikle bu makaleye temel teşkil eden araştırmanın ana problemi, sosyal hizmet öğrencilerinin pandemiye nasıl anlamlandırdıkları şeklinde ortaya konulmuştur. Örneklem seçiminde kolay ulaşılabilirliğin seçildiği çalışmada, ayrıca veri toplama tekniği olarak katılımcılarla yüz yüze ve etkileşim odaklı video kulüp uygulaması planlanmasına rağmen, pandemi sebebiyle çalışmada uzaktan video temelli mülakatlara yer verilmiştir. Video kulüp uygulamasının planlanmasının sebebi, sosyoloji alanında yeni bir veri toplama tekniği (video kulüp) uygulamasının kullanılıp kullanılmayacağına ilişkindir. Bulaş riski sebebiyle yüz yüze uygulamalara ara verilmiştir. Araştırmada da video temelli mülakatlara yönelerek video temelli mülakatların sosyoloji alanında kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin bir pilot uygulama örneklendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Video temelli mülakatlar, Pandemi, Sağlık sosyolojisi, Nitel yöntem, Sosyal hizmet öğrencileri.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Erzurum, Türkiye, esra.umar@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1764-9394

EPIDEMIC THROUGH THE EYES OF SOCIAL WORK STUDENTS IN TURKEY IN VIDEO-BASED INTERVIEWS

Abstract

Sociology research has been affected by the pandemic process, and the content of the subject, sample selection, the researcher's involvement in the field and active involvement in the field have been restricted due to closures. In this study, it has been tried to exemplify that the pandemic has affected sociological research through three themes. Although the pandemic is a rising issue in terms of health, it has affected the whole world in terms of social effects and has guided sociological studies in the process of determining the subject. In addition, while the pandemic limited researchers in terms of data collection techniques, it brought about the reorganization of data collection techniques. In this process, it has been revealed that while the phone and social media applications are used to collect data, face-to-face meetings are preferred and applied according to the pandemic conditions (online). Finally, it is seen that the sample was also affected by the pandemic. Accordingly, it can be said that while purposive sampling is frequently used, easy accessibility is at the forefront.

The main problem of the study is how social work students “describe the epidemic” in video-based interviews. While the video club application was planned as a data collection technique, a pilot application was exemplified by turning to video-based interviews due to the epidemic and whether video-based interviews could be used in the field of sociology. Looking at the research findings, it was revealed that the participants experienced emotions such as uncertainty and fear during the epidemic process. In the pandemic, experts can direct individuals positively and negatively. It is also mentioned that the epidemic may be a conspiracy or it has a scientific background. In economic terms, the epidemic revealed the opportunists and the poor. While religion is described as a way of salvation, the epidemic itself can be called a punishment. As a result, video-based interviews as a data collection technique will contribute to the field of sociology in terms of gathering individuals around similar meanings. The purpose of gathering individuals around similar meanings is to interpret them around different experiences and meanings regarding the epidemic. In a sense, video-based interviews focus the individual without directing them.

Keywords: Video-based interviews, Pandemic, Sociology of health, Qualitative method, Social work students.

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte yaşanan COVID-19 pandemisi sadece küresel bir sağlık sorunu olarak kalmamış tüm dünyayı toplumsal açıdan derinlikle etkileyen bir süreç olarak deneyimlenmiştir. Sosyolojik araştırmalarda da araştırma konusunun nasıl çalışılacağı, saha araştırmasının nasıl tasarlanacağı, araştırmacının sahaya nasıl çıkacağı, örneklem seçimi ve katılımcılara nasıl ulaşılabileceği gibi sorular ortaya çıkmıştır. Bu makaleye temel teşkil eden araştırmanın ana problemi, sosyal hizmet öğrencilerinin “pandemiyi nasıl anlamlandırdıkları” şeklinde düzenlenmiştir. Örneklem seçiminde kolay ulaşılabilişin seçildiği çalışmada ayrıca veri toplama tekniğı olarak video temelli mülakatlara yer verilmiştir.

Pandemide yayımlanan iki çalışmaya, “COVID-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi” (Karakuş, 2020) ve “Pandeminin Sosyolojisi” (Tuna, 2021), bakıldığında pandemi özelinde yapılan araştırmalarda sosyolojinin bir alt dalını tanımlamak yönünde bir çaba görülmektedir. Ayrıca göç (Babuç, 2021), turizm (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020), eğitim (Çiftçi ve Ersoy, 2021), ekonomi ve siyaset (Demirbaş, Bozkurt ve Yorgun, 2020) ve din (Kalgı, 2021) gibi hali hazırda sosyolojinin çalışma konuları olan başlıklar ise pandemi çerçevesinde çalışılmıştır. TÜBİTAK’ın pandemi konulu araştırmalara özel olarak destek vermesi ise pandemi konusunda yapılacak çalışmaları güçlendirdiği söylenebilir. Söz gelimi; gençlerin, orta yaşlıların, yaşlıların, kadınların ve işgücünün pandemiden nasıl etkilediğine dair projeler desteklenmiştir (TÜBİTAK, 2021).

Dünyada yapılan çalışmalarda pandeminin sosyolojik açıdan çeşitli etkileri üzerinde durulduğu görülmüştür. Covid-19 hastalarının ötekileştirilme ve damgalanma deneyimleri (Sahoo ve Patel, 2021), pandemi kaynaklı intiharlar (Kar et al., 2021) ve pandemiye ilişkin korkuların (ölüm, hastalık, bulaştırma vb.) (Lathabhavan, 2021) tetiklediğine yönelik çalışmalar dikkat çekicidir. Bu konuların yanı sıra İngiltere’de pandemi ile birlikte ev içi/özel alan tartışmaları (Casey and Huq, 2021), farklı cinsel yönelimlerin sosyal hayatlarına ilişkin deneyimler (Hakim, Young and Cummings, 2021) çalışmalara konu olmuştur. Ayrıca toplumsal eşitsizliklerin pandemide nasıl dönüştüğü ve hastalıktan hayatını kaybedenlerin yakınlarının yas deneyimleri üzerinden çalışmalar yürütülmüştür (Zinn, 2021). Bir araştırma konusu olarak pandeminin ekonomik etkileri ve bu etkilerle başa çıkmak adına alınan tedbirler yapılan çalışmaların da bu yönde ilerlemesine neden olmuştur. Bu çalışmalarda özellikle hizmet sektörünün öne çıktığı görülmektedir (Şatıroğlu, 2020). Bir başka çalışma da ise pandeminin turizm, finans, petrol ve sağlık sektörlerinde neden olduğu ekonomik yavaşlama tartışılmıştır (Roy, 2020; Adıgüzel, 2020).

Pandeminin etkilerinin yoğun olarak çalışıldığı bir diğer alan ise sağlık sosyolojisi olmuştur. Pandeminin sağlık çalışanları üzerindeki etkisine değinen Altınışik Ergur vd. (2021)’nin çalışması Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmalara bir örnek olarak sunulabilir. Dünyada yapılan sosyolojik çalışmalarda da pandemi, sağlık sosyolojisi açısından ele alınırken (El-Hage, 2020) pandemide sağlık bilgisinin kaynaklarına ilişkin analizlerin yapıldığı çalışmalar da dikkati çekmektedir (Çömlekçi ve Bozkanat, 2021; Sbaffi ve Zhao, 2021; WHO, 2020). Özetle pandemi, sağlık özelinde yükselen bir konu olsa da sosyal etkiler açısından tüm dünyayı etkilemiş ve geri bıraktığımız iki yılda sosyolojik araştırmaların kapsam ve odağına da büyük ölçüde belirlemiştir.

İkinci olarak pandemi sürecinin, sosyolojik araştırmalarda konunun çerçevesini etkilediği gibi veri toplama tekniklerini de etkilediği görülmektedir. Veri toplama tekniklerinin ya da veri toplama araçlarının değiştirilmesi ile alandan sağlanan verilerde ölçüm hatalarının oluşması bu etkilere örnek olarak gösterilebilmektedir (Adalı, Koyuncu ve Türkyılmaz, 2021, s. 32; UNFPA, 2021). Diğer yandan yüz yüze temasa dayalı veri toplama araçlarının vazgeçilmez olduğu kadına yönelik şiddet gibi alanlarda gerçekleştirilen araştırmalar, pandemiye karşı alınan önlemler nedeniyle duraksamıştır (UN Women, 2020, s. 6; UNFPA, 2021). Bir süre sonra kadına yönelik şiddet ya da kadının özel alanda varoluş mücadelesi ile ilgili araştırmalar tekrar yoğun bir şekilde başlamıştır. Bunun sebebi ise karantina

dönemlerinde özel alanlara çekilen toplumsal yaşamda, kadına yönelik şiddette yaşanan artışın anlaşılmasına ilişkin acil çağrılı araştırmaların yoğunlaşmasıdır. Bir anlamda veri toplama sürecini olumsuz etkilese de pandeminin sosyal sonuçları açısından özel alana ilişkin konulara zorunlu olarak dönüldüğü görülmektedir (Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun, 2020; Ünal ve Gülseren, 2020; Sanchez et al. 2020; Roesch et al., 2020; Agüero, 2021).

Pandeminin etkisiyle yüz yüze görüşmelerin kesintiye uğramasına karşın veri toplama süreçleri telefon, internet ya da internete dayalı yazışma uygulamaları (*Whatsapp* ve *Gmail*) yardımı ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Karakuş Umar, 2020; Dryhurst et al, 2020; Ayaz, 2021; Kurnaz ve Serçemeli, 2020). Bunun yanı sıra görüntülü konuşma uygulamalarının (*Zoom*, *Skype*, *Microsoft Teams*) hızlı bir şekilde yüz yüze görüşmelerin yerini almasına ilişkin örnekleri tartışan bir literatür de oluşmuştur (Özdemir Baki ve Kılıçoğlu, 2021; Cook et al, 2021). Diğer yandan internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte son yıllarda gerçekleştirilen sosyal araştırmalarda yoğun olarak karşımıza çıkan sosyal medya uygulamalarına dayalı anketlerin de bu dönemde pandeminin getirdiği kısıtlılıklara karşı kullanıldığı görülmektedir (Karataş, 2020). Ayrıca kullanıcıların yaşananlara dair kişisel fikirlerini paylaştıkları *Twitter* gibi sosyal medya araçlarının içerik incelenmesine dayalı veri toplama yöntemlerinin de bu dönemde kullanıldığı bilinmektedir (Naseem, et al, 2021; Carlsen, et al, 2021). Aynı zamanda görüşmelerin (kapatma olmayan durumlarda) yine pandemi öncesinde olduğu gibi yüz yüze görüşmeler şeklinde de gerçekleştirilmeye devam ettiği örnek uygulamalar da söz konusudur (Craig and Churchill, 2021; Collins et al, 2020).

Son olarak, araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde tercih edilen tekniklerin de pandemi sürecinin getirdiği kısıtlılıklardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Farklı alanlarda sosyal araştırmaya dayanan çalışmalara bakıldığında, amaçlı örnekleme tekniklerinden ulaşımı kolay ve hızlı bir şekilde veri toplanabilecek olan kolay ulaşılabilir örnekleme tekniklerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Çiftçi ve Ersoy, 2021; Şen ve Kızılcalıoğlu, 2020; Öztürk ve Tankuş, 2020)

2. YÖNTEM

Araştırma, pandemi öncesinde planlanmıştır. Araştırmanın temel amacı, video kulüp toplantısının sosyolojide kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin iken pandemi ile yüz yüze veri toplanamayacağına karar verilmiştir. Uzaktan yürütülen video temelli mülakatlar, araştırmanın veri toplama tekniği şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca konu da pandemi şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Son olarak örnekleme ise kapatmalar sebebiyle araştırmacının kolay ulaşabileceği çevreden seçilmiştir. Pandeminin sosyolojik araştırmalarda konuya, yöntem ve örnekleme etkisi dikkate alınmıştır. Bu çalışmanın konusunu da “pandemiye ilişkin inşa edilen anlamlar” iken araştırmanın ana problemi de sosyal hizmet öğrencilerinin videolar ışığında “pandemiye nasıl anlamlandırdıklarıdır”.

Çalışmada nitel yöntemlerde fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşımın benimsenmesinde pandeminin anlamının toplumsal alanda inşa edilme sürecinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda video temelli mülakatların bir veri toplama aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin örnek pilot çalışma sunulmuştur.

2.1. Video Kulüp Toplantıları

Pandemi öncesinde video kulüp toplantıları şeklinde tasarlanan veri toplama tekniği, pandemi ile birlikte yeniden tasarlanmış ve video temelli mülakatlar şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Video kulüp toplantıları, matematik ve fen bilgisi öğretiminde kullanılan bir veri toplama tekniğidir (Sherin, 2000). Öğretmenlere ve öğretmen adaylarına ders sırasında çekilmiş videoları izletilmekte ve yapılan kulüp toplantılarıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarla videolarda izlenen öğretmenin öğrenciye yönelik ders sırasındaki davranışları tartışılmaya çalışılmaktadır (van Es, 2011). Kolaylaştırıcıların yardımıyla temelde öğretmenin fark etmesine odaklanan bu çalışmalar, öğretmenin

mesleki becerilerini destekleyecek ve geliştirecek şekilde yönlendirmeler ile son bulur (Özdemir, Baki ve Kılıçoğlu, 2020). Video kulüp toplantılarından farklı olarak video temelli mülakatlarda ise videolarla bağlı kalarak katılımcılarla izlenen derslerde ne gördüklerine ilişkin yansıtıcı raporlar ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmektedir. Bu iki veri toplama tekniğini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Video kulüp toplantılarında videolar, tüm katılımcılarla birlikte izlenerek, içerik birden fazla toplantı ile tartışılırken video temelli mülakatlarda esas olan katılımcıların izlenen videoyu bireysel yorumlamasıdır.

Video temelli mülakatlar, Türkiye’de Karakuş Umar (2020) tarafından “Video temelli mülakatlarda kadına yönelik şiddet” isimli çalışmada veri toplanması amacıyla kullanılmıştır. Bu araç kullanılarak kadın katılımcıların, videoda gösterilen şiddete tanıklık ederken kendi deneyimlerini de düşünerek şiddet türlerine ilişkin farkındalık geliştirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle çalışmada kadınların sadece şiddet türlerinden fiziksel şiddeti anlamlandırdıkları ortaya çıkmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler sırasında katılımcıların diğer şiddet türlerini tanımlayabildikleri, ancak videolarda şiddeti anlamlandıramadıkları ve tanımlayamadıkları ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada video temelli mülakatların seçilmesinde amaç, bireylerin izledikleri durumlar hakkında neyi fark ettikleri ve buna dair temel düzeydeki bilgilerinin anlaşılmasıdır. Bu açıdan denilebilir ki video kulüp toplantıları katılımcıların farkındalıklarını geliştirebilmesine imkân sunarken video temelli mülakatlar, katılımcıların fark ettikleri durumlara ilişkin görüşlerini almayı amaçlamaktadır.

2.2. Videoların Seçilmesi

Katılımcılara izletilecek videoların seçilmesinde Türkiye’de en çok kullanılan (günlük ziyaretçi sayısı ve günlük kullanılan zaman) video arama motoru olan *Youtube*’dan yararlanılmıştır (Habitat Derneği, 2020). *Youtube* haber kanallarının (kamusal) yoğun olarak içerik yüklediği bir mecra olmasının yanı sıra gündelik izleyicinin (kişisel) kendi oluşturduğu içerikleri de paylaşabildiği bir araçtır. Bu açıdan pandemiye ilişkin inşa edilen anlamların incelenmesinde açısından oldukça önemli bir veri sunmaktadır. Sitede uzman bir kişi, salgın konusunda yorum yapabilirken herhangi bir kullanıcı salgın konusunda bir video yükleyebilir.

Youtube üzerinden yapılan “salgın” araması sırasında filtre özelliği kullanılarak videolar; en çok izlenen, dört dakikadan kısa ve yüklenme tarihi son bir ay olması göz önüne alınarak seçilmiştir. Bu üç kriterin belirlenmesinde literatürden destek alınmıştır. Buna göre gündemin ne olduğu izlenme sayısı ile belirlenmiştir (Polat, 2016; Küçükkurt, Hazar, Çetin ve Topbaş, 2009; Akyürek, Kars ve Bumin, 2020). İzleme süresinin seçiminde katılımcının dikkatinin dağılmayacak şekilde hareket edilmiştir (Sherin ve van Es, 2005; Sherin ve van Es, 2009). Son bir ayın belirlenmesinde ise videonun gündeme ilişkin olması fikri belirleyici olmuştur (Zinderen, 2020).

Videoların içeriği iletişim sosyolojisi alanında uzmanlaşmış bir sosyolog tarafından değerlendirilmiştir. Buna göre seçilen beş videodan ilki (a) bir haber kanalının hazırladığı pandemi haberidir. İkinci video (b), Celal Şengör ile bir gazetecinin yaptığı söyleşidir. Üçüncü video (c), pandeminin bir nüfus azaltma projesi olduğuna dair komplo teorisi çerçevesinde değerlendirilebilir bir videodur. Dördüncü video (d) pandeminin ekonomik etkilerini konu edinirken, son video (e) korkularından dua ile korunabileceği ifade edilmektedir. Bu beş videoda korku hâkimdir. Ayrıca videolarda, bilgide belirsizlik, tedbirsizlik, suçluluk, kaçınma, aldanma/aldatılma, endişe, kriz ve affedilme temaları yer almaktadır.

2.3. Örneklerin Belirlenmesi

Çalışma, pandeminin araştırmalarda örneklem seçimini nasıl etkilediğini örneklemiştir. 2021 yılı Ağustos ayında Sosyal Hizmet Bölümü öğrencileri ile yürütülmüştür. Çalışma grubunun

belirlenmesinde amaçlı örneklem tekniklerinden olan kolay ulaşılabilir örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme tekniği, bilindiği üzere ulaşılması hızlı ve kolay katılımcıların örneklem olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Bu haliyle pandemi sürecinde kolay ulaşılabilir olan ve veri toplama süresince iletişim kesintisi yaşanmayacak öğrencilerin tercih edilmesi uygun görülmüştür. Bu kapsamda dördüncü sınıf düzeyinde ikisi kadın biri erkek üç öğrenci seçilmiştir.

2.4. Veri Toplama Süreci

Katılımcılara derinlemesine görüşmelerden önce videolar izletilmiştir. Videoları izleyen katılımcılardan yazılı notlar (*yansıtıcı görüşler*) alınmıştır. Sonrasında videolar üzerinden yapılan tartışmalarda yapılandırılmamış soru formlarından yola çıkarak katılımcılar için “pandemiye ilişkin inşa ettikleri anlamlar” ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özetle araştırmada iki tür veri toplama tekniği kullanılmıştır. Bunlar;

- Videoların izletilmesi ile alınan “yansıtıcı görüşler”
- Yansıtıcı görüşlerin belirlediği “derinlemesine mülakatlar”

Derinlemesine mülakatlar sırasında katılımcılarla 10-15 dakika arasında telefon görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında katılımcıların her biri için derinlemesine sorular türetilmiştir. Bu soruların sayısı her katılımcı için değişse de en az 10 soru ile üniversite öğrencileri açısından pandemiye ilişkin anlamlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3. TARTIŞMA

Araştırmada yöntem olarak yorumsamacı bir yaklaşımla nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik bir araştırma tasarımı geliştirilirken, örneklemin seçiminde amaçlı örneklem tekniklerinden kolay ulaşılabilir örneklemeden hareket edilmiştir. Pilot bir çalışma şeklinde tasarlanan bu çalışmada, veri toplama tekniği olarak hem video temelli mülakatlardan alınan yansıtıcı görüşler hem de sonrasında yapılan derinlemesine mülakat verileri dikkate alınmıştır. Video kulüp toplantıları şeklinde planlanan teknik, video temelli mülakatlar şeklinde tasarlanmıştır. Araştırmanın yöntemi, pandemi ile değişmemiştir, ancak pandemi, araştırma yöntemine şekil vermiştir.

Pandemi ile birlikte yüz yüze bir araya gelmenin bulaş riski taşıması, üniversitelerde eğitime ara verilmesi ve öğrencilerin memleketlerine dönmesi gibi nedenlerle mülakatlar, telefon görüşmeleri ile gerçekleştirilmiştir. Görüntülü görüşme araçlarının tercih edilmemesinin iki nedeni vardır: Öncelikle, görüntülü görüşmede katılımcıların “çekince” yaşayacağı kaygısıdır. Görüşmenin kayıt altına alınması ve görüşme esnasında içinde bulunduğu ortamın da görülmesi katılımcının düşüncelerini yüz yüze olduğundan daha çok *denetlemesine* neden olabileceği düşünülmüştür. İkinci olarak ise pandeminin ilerleyen evrelerinde yaygınca kullanılmaya başlanan *Zoom* gibi programlara teknik donanım ve kullanım bilgisi noksanlığına dayalı yaşanabilecek erişim güçlükleri düşünülmüştür. Bu kabul araştırmanın sınırlılığı olarak değerlendirilebilir.

Video kulüplerin video temelli mülakatlar şeklinde tasarlanması, katılımcıların birbirleriyle olası etkileşimlerini ortadan kaldırmıştır. Video kulüplerde etkileşim, bireylerde geliştirilmesi istenen farkındalık geliştirme becerisi açısından önem arz etmektedir. Pandemiyle birlikte video temelli mülakatlar şeklinde tasarlanan süreç, bireysel görüşler hakkında veri toplanmasına olanak sağlarken, video kulüplerden beklenen katılımcılar arasında bir etkileşimin oluşmasını mümkün kılmamıştır. Benzeri bir açıdan video kulüplerde farkındalık geliştirilmesi yönünde kolaylaştırıcının oynadığı rol, video temelli mülakatlarda sağlanamamıştır. Örneğin, kolaylaştırıcı, katılımcıların dikkatini videoların korku ürettiği veya bilgi kirliliği yarattığı noktalara çekerek konunun tartışılmasını sağlayabiliyorken, video temelli mülakatlarda bu yönlendiricilik ortadan kalkmıştır. Bu noksanlık (a) videolardan önce yapılan bilgilendirme ve (b) mülakatlardan önce “yansıtıcı notlar” yazdırılarak giderilmeye çalışılmıştır.

4. SONUÇ: SOSYOLOJİDE VİDEO TEMELLİ MÜLAKATLAR KULLANILABİLİR Mİ?

Video kulüpler ya da video temelli mülakatlar, bireylerin sosyal hayatta karşılaştığı durumlarda nasıl anlamlar ürettiğinin anlaşılması amacıyla kullanılmaktadır. Burada videolar, katılımcıların aynı durumla karşılaşmasını sağlarken yine aynı duruma ilişkin kanaatlerini ortaya koymaktadır. Fakat video kulüp sürecinde katılımcıların aynı ortamda bulunup etkileşim içerisinde bulunmaları onların belirli konulara -belki de ortak konulara- yoğunlaşmalarını sağlarken birbirleriyle etkileşim içinde üzerine düşünmedikleri konularda farkındalık geliştirebilmelerini sağlamaktadır.

Video kulüplerde kolaylaştırıcının etkisiyle katılımcıların tartışılması beklenen konulara yönlendirilmesi söz konusudur. Video temelli mülakatlarda sadece katılımcının yoğunlaştığı noktalara dair veri üretilmektedir. Video temelli mülakatlarda katılımcılar arasında etkileşim de sağlanamadığından, katılımcıların bireysel olarak odaklandıkları konular öne çıkmaktadır. Bu haliyle katılımcıların hali hazırda hangi konular üzerinde bilgi sahibi olduğu anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Adalı, T., Koyuncu, Y., & Türkyılmaz, S. A. (2021). *Surveys in Covid-19 and Post Covid-19 Days*. Turkey: UNFPA.
- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), 191-222.
- Agüero, J. M. (2021). COVID-19 and the Rise of Intimate Partner Violence. *World Development*, 137, 105217.
- Alaeddinoğlu, F., & Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Turizm Üzerindeki Etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı*, 233-258.
- Altınışik Ergur, G., Nuhoglu, Ş., Çobanoğlu, C., Çetin, N., Bostan, P., & Ergur, A. (2021). Adanmışlıktan Tükenmişliğe, Tükenmişlikten Vazgeçişe: Covid-19 Pandemisi’nde İstifa eden/Emekli Olan Hekimlerin Çılgılığı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(1), 73-102.
- Ayaz, E. (2021). İlkokul Fen Bilimleri Dersinin Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitimine İlişkin Öğretmen ve Ebeveyn Görüşlerinin İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 298-342. DOI: 10.19171/uefad.81566.
- Babuç, Z.T. (2021). A Relational Sociological Analysis on the Impact of Covid-19 Pandemic Lockdown on Syrian Migrants' Lives in Turkey: The Case of Mersin Province. *Journal Of International Migration And Integration*. DOI: 10.1007/s12134-021-00907-0.
- Carlsen, H. B., Toubøl, J., & Brincker, B. (2021). On Solidarity and Volunteering During the Covid-19 Crisis in Denmark: The Impact of Social Networks and Social Media Groups on the Distribution of Support. *European Societies*, 23(sup1), 122-140.
- Casey, E., & Huq, R. (2021). Biscuits and Unicorns: Shifting Meanings of Domestic Space in a Post-Lockdown World. *Journal for Cultural Research*, 1-15.
- Collins, C., Landivar, L.C., Ruppner, L., & Scarborough W.J. (2021). Covid-19 and the Gender Gap in Work Hours. *Gender Work Organ*, 28(1),101–112.
- Cook, J., Threadgold, S., Farrugia, D., & Coffey, J. (2021). Youth, Precarious Work and the Pandemic. *YOUNG*, 29(4), 331–348. <https://doi.org/10.1177/11033088211018964>.
- Craig, L., & Churchill, B. (2021). Dual-Earner Parent Couples’ Work and Care During Covid-19. *Gender, Work & Organization*, 28, 66-79.
- Çiftçi, M., & Ersoy, M. (2021). Pandemi Sürecinde Eğitim Alanında Yapılan Çalışmaların Eğilimleri: Türkiye Örneği. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(43), 75-87.
- Çömlekçi, M. F., & Bozkanat, E. (2021). İnfodemide Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Davranışları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41 (1), 103-125.
- Demirbaş, D., Bozkurt, V., & Yorgun, S. (2020). *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Dryhurst, S., Schneider, C. R., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., Van Der Bles, A. M., ... & Van Der Linden, S. (2020). Risk Perceptions of Covid-19 around the World. *Journal of Risk Research*, 23(7-8), 994-1006.

- El-Hage, W., Hingray, C., Lemogne, C., Yroni, A., Brunault, P., Bienvenu, T., & Aouizerate, B. (2020). Les professionnels de santé face à la pandémie de la maladie à coronavirus (COVID-19): Quels risques pour leur santé mentale? *L'Encéphale*, 46(3), S73–S80.
- Habitat Derneği, (2020). *Covid-19 yansımaları izleme alışkanlıkları araştırması*. 05 Aralık 2021 tarihinde https://habitatdernegi.org/w-pcontent/uploads/covid_19_yansimalari_7_izleme_aliskanliklari_arastirmasi.pdf adresinden erişildi.
- Hakim, J., Young, I., & Cummings, J. (2021). Sex in the Time of Coronavirus: Queer Men Negotiating Biosexual Citizenship during the Covid-19 Pandemic. *Continuum*, 1-13.
- Kalgı, M. E. (2021). Korona Virüs Salgını ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, 111-132.
- Kar, S. K., Menon, V., Arafat, S., Rai, S., Kaliamoorthy, C., Akter, H., Shukla, S., Sharma, N., Roy, D., & Sridhar, V. K. (2021). Impact of COVID-19 Pandemic Related Lockdown on Suicide: Analysis of Newspaper Reports During Pre-Lockdown and Lockdown Period in Bangladesh and India. *Asian Journal of Psychiatry*, 60, 102649.
- Karakuş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 541-573.
- Karakuş Umar, E. (2020). Video Temelli Mülakatlarda Kadına Yönelik Şiddet. *Fe Dergi* 12(2), 174-186.
- Küçük Kurt M., Hazar Ç. M., Çetin M., & Topbaş H. (2009). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Perspektifinden Üniversite Öğrencilerinin Medyaya Bakışı. *Selçuk İletişim*, 37-50.
- Kurnaz, E., & Serçemeli, M. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Akademisyenlerin Uzaktan Eğitim ve Muhasebe Eğitimine Yönelik Bakış Açılımları Üzerine Bir Araştırma. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 262-288.
- Lathabhavan, R. A (2021). Psychometric Analysis of Fear of Covid-19 Scale in India. *Int J Ment Health Addiction*.
- Naseem, U. I. Razzak, M. Khushi, Eklund, P. W., & J. Kim, (2021). Covid-senti: A Large-Scale Benchmark Twitter Data Set for Covid-19 Sentiment Analysis. in *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, 8(4),1003-1015.
- Özdemir Baki, G., & Kilicoglu, E., (2021). The Skills of Mathematics Teachers with Different Professional Experiences to Notice the Evidence of Student Thinking. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES)*, 7(4), 1226-1244.
- Öztürk, İ., & Tankuş, E. (2020). Covid-19'un Potansiyel Turist Profili Oluşturan Tüketici Davranışı Üzerindeki Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 103-121.
- Polat, İ.H. (2016). Dijital-Siber-Sosyal; Yeni Bir Medyadan Yeni Bir Yaşam Alanına Dönüşüm. *TRT Akademi*, 1 (2), 408-424.
- Roesch, E., Amin, A., Gupta, J., & García-Moreno, C. (2020). Violence Against Women During Covid-19 Pandemic Restrictions. *BMJ*, 367, 1712.

- Roy, S. (2020). *Economic Impact of Covid-19 Pandemic*, 1 Kasım 2021 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/343222400> ECONOMIC IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC adresinden erişildi.
- Sahoo, B.P., & Patel, A.B. (2021). Social Stigma in Time of COVID-19 pandemic: Evidence from India. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 41(11/12), 1170-1182. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-01-2021-0012>.
- Sánchez, O. R., Vale, D. B., Rodrigues, L., & Surita, F. G. (2020). Violence Against Women dDuring the COVID-19 Pandemic: An Integrative Review. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*, 151(2), 180-187.
- Sbaffi, L., & Zhao, C. (2020). Modeling the Online Health Information Seeking Process: Information Channel Selection among University Students. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71(2), 196–207.
- Sherin, M. G. (2000). Viewing Teaching on Videotape. *Educational Leadership*, 57(8), 36-38.
- Sherin, M. G., & van Es, E. A. (2005). Using Video to Support Teachers’ Ability to Notice Classroom Interactions. *Journal of Technology and Teacher Education*, 13(3), 475-491.
- Sherin, M. G., & van Es, E. A. (2009). Effects of Video Club Participation on Teachers' Professional Vision. *Journal of Teacher Education*, 60(1), 20-37.
- Şatıroğlu, A. (2020). Doç. Dr. Ayşen Şatıroğlu, COVID-19 Pandemisinin Sosyolojik Etkilerini Değerlendirdi. 10 Kasım 2021 tarihinde <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/doc-dr-aysen-satiroglu-covid-19-pandemisinin-sosyolojik-etkilerini-degerlendirdi-6E0035005800770061006E0064004A0062006800580039007900700046006200610041004F003200370077003200> adresinden erişildi.
- Şen, Ö., & Kızılcalıoğlu, G. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Üniversite Öğrencilerinin ve Akademisyenlerin Uzaktan Eğitime Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 4 (3), 239-252.
- Tuna, M. (2021). Pandeminin Sosyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24 (2), 320-348. DOI: 10.18490/sosars.927260.
- TÜBİTAK (2021). *Covid-19 ve Toplum*. 2 Kasım 2021 tarihinde https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/covid_19_ve_toplum_salginin_sosyal_beseri_ve_ekonomik_etkileri_sorunlar_ve_cozumler.pdf adresinden erişildi.
- UN Women. (2020). Explore the Impacts, <https://eca.unwomen.org/en/digitallibrary/publications/2020/06/the-impact-of-covid19-on-women-and-men-rapid-gender-assessment-of-covid19-implications-turkey>.
- UNFPA, (2021). *Covid-19 Sırasında ve Sonrasında Araştırmalar Çalışması Yayınlandı!*. 3 Ekim 2021 tarihinde <https://turkey.unfpa.org/tr/news/covid-19-s%C4%B1ras%C4%B1nda-ve-sonras%C4%B1nda-ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar-%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1-yay%C4%B1nland%C4%B1> adresinden erişildi.
- Ünal, B., & Gülseren, L. (2020). COVID-19 Pandemisinin Görünmeyen Yüzü: Aile İçi Kadına Yönelik Şiddet. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 89-94.

van Es, E. A. (2011). A Framework for Learning to Notice Student Thinking. M. G. Sherin, V. R. Jacobs, & R. A. Philipp (Eds.) içinde, *Mathematics Teacher Noticing: Seeing through Teachers' Eyes* (s. 134-151). New York: Routledge.

WHO. (2020). Infodemic, 02 Kasım 2021 tarihinde https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1 adresinden erişildi.

Zeybekoğlu Akbaş, Ö., & Dursun, C. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi Sürecinde Özel Alanına Kamusal Alanı Sığdıran Çalışan Anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 78-94.

Zinderen, İ. E. (2020). Yeni Medyada Kimlik İnşası: Youtuber Kimliğine İlişkin Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(1), 415-434.

Zinn, J.O. (2021). Conclusions: Towards a Sociology of Pandemics and Beyond. *Current Sociology*. 69(4),603-617.

İnternet Kaynakları (Videolar)

- (a) Haber Global, (Ağustos 2021) Eyvah Yine Virüs! DSÖ Yeni Bir Salgın İçin Uyardı!, 37 B görüntüleme, <https://www.youtube.com/watch?v=WsGOLTO0BTs>
- (b) Kenan Taş, (Ağustos 2021), Celal Şengör'den Salgın Yorumu, 7B görüntüleme, https://www.youtube.com/watch?v=OkwDa_HDPYA&t=2s
- (c) Zeki Yaşar, (Ağustos 2021), Bir Nüfus Azaltma Projesi Salgınlar ve Aşı, 54 görüntüleme, <https://www.youtube.com/watch?v=gxqwHhfDqto>
- (d) Show Ana Haber, (Ağustos 2021), İstanbul'da Kiralar Uçtu, 31 B görüntüleme, <https://www.youtube.com/watch?v=iORnLH2hU2U>
- (e) Allah Bana Yeter, (Ağustos 2021), Zor Günlerden Geçiyoruz Salgın Afetlerle Susuzluk 86 görüntüleme, Kuraklıkla Yangın Felaketi İle Karşı Karşıyayız <https://www.youtube.com/watch?v=ZoOeb40tX5E>

COVID-19 SALGIN GÜNLERİ: 'KAYGAN ZEMİNDE' GENÇLERLE ÇEVİRİMİÇİ SAHA DENEYİMİ¹

Çiğdem Sema Sırma²

Öz

31 Aralık 2019 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde ortaya çıkan Yeni Koronavirüs (SARS-CoV-2) küresel salgınının ilk vakaları Ülkemizde 10 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Salgına bağlı olumsuz sonuçlar dünya genelinde halen devam etmektedir. COVID-19 Salgını; bireyleri yaşları, sosyo-ekonomik düzeyleri, meslekleri ve cinsiyetlerine bağlı olarak farklı şekillerde etkilemektedir. Geçirdiğimiz dönüşümü sosyolojik bakış açısı ile anlamak amacıyla Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 02/07/2020 tarihli ve 18524 sayılı izinle "Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını Sürecinde Gençlerin Beden Memnuniyetlerinin İncelenmesi" başlıklı araştırmamı tamamladım. Araştırmanın metodolojik kabulü, yorumsamacı yaklaşımın temel vurgusu olan anlama çabasına dayanmaktadır. COVID-19 Salgını'nın seyrindeki belirsizlikler (salgının ne kadar süreceğinin belirsizliği, vaka sayılarının artma ihtimaliyle birlikte alınabilecek seyahat kısıtlaması önlemi ve tam kapanma) nedeniyle gündelik hayattaki değişimin yanı sıra saha dinamiklerinde de değişimler yaşanmıştır. Belirtmiş olduğum nedenlerle yüz yüze gerçekleştirdiğim saha araştırmalarından farklı olarak bu araştırma yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla çevrimiçi olarak tamamlanmıştır. Araştırmanın saha aşaması on altı katılımcı ile yaklaşık olarak bir yılda yürütülmüştür. Bu çalışmada salgın koşulları altında; çevrimiçi nitel araştırmada katılımcılara ulaşabilmek için araştırmaya katılım daveti yazımı, aydınlatılmış onam, çevrimiçi ara yüzün yarattığı uzaklığı/yabancılığı ortadan kaldırarak genç katılımcılarla yakınlık kurabilmek, genç katılımcılarla uyumu sağlayarak katılımcıların güvenini kazanabilmek, görüşmelerin internet üzerinden yapılmasının imkân ve sınırlılıklarıyla birlikte veri güvenliğini sağlamanın etik boyutları ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gençlik, Etik, Çevrimiçi araştırma, Çevrimiçi saha, Nitel araştırma, COVID-19 küresel salgını.

¹ Bu çalışma Sosyoloji Derneği tarafından 10-11 Eylül 2021 tarihinde düzenlenen Salgında Sosyolojik Araştırma Sınırlılıklar ve Yeni Tahayyüller başlıklı çevrimiçi atölyede 'COVID-19 Salgın Günleri: 'Kaygan Zeminde' Gençlerle Online Saha Deneyimi' başlıklı sözlü sunumunun genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Başkent Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye, csemapolat@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0839-2390

COVID-19 PANDEMIC DAYS: ONLINE FIELD EXPERIENCE WITH YOUNG PEOPLE ON 'SLIPPERY GROUND'

Abstract

The first cases of the New Coronavirus (Covid-19) pandemic, which emerged in the city of Wuhan, People's Republic of China on 31 December 2019, were seen in our country on 10 March 2020. Negative consequences due to the pandemic still continue around the world. Covid-19 outbreak affects individuals in different ways depending on their age, socio-economic level, occupation and gender. In order to understand the transformation we have gone through from a sociological perspective, I completed my research titled "Examination of Body Satisfaction of Young People in the Process of the New Coronavirus (Covid-19) Pandemic" with the permission I received from Baskent University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee with the date 02/07/2020 and number 18524. The methodological base of the research depends on the effort to understand, which is the main emphasis of the hermeneutic approach. Due to the uncertainty in the course of the Covid-19 pandemic (the uncertainty of how long the pandemic will last, the possibility of travel restriction measures to be taken with the possibility of an increase in the number of cases and full closure), there have been changes in the field dynamics as well as the changes in daily life. Therefore, unlike the field studies I conducted face-to-face, I completed this research online through a semi-structured interview form. The field phase of my work, which I have carried out with 16 participants for about 1 year, has been completed. Taking advantage of my online research experience due to the Covid-19 pandemic, this study discusses the following topics under pandemic conditions: writing an invitation to participate in the research in order to reach the participants in an online qualitative research, informed consent, establishing closeness with young participants by eliminating the distance / 'strangeness' created by the online interface, gaining the trust of the participants by ensuring harmony with the young participants, ethical dimensions of data security along with the advantages and disadvantages of conducting interviews over the internet.

Keywords: Youth, Ethics, Online research, Online field, Qualitative research, COVID-19 global pandemic.

1. GİRİŞ

SARS-CoV-2 Virüsünün 20 Ocak 2020 tarihinden itibaren insandan insana bulaştığı onaylanırken Avrupa'da ilk vaka 24 Ocak 2020 tarihinde görülmüş ve İngiltere'de COVID-19 nedeniyle ilk ölüm 6 Mart 2020 tarihinde yaşanmıştır (Scambler, 2020, s.142). 114 ülkede 118,000 vakanın görülmesi ve COVID-19'a bağlı olarak 4291 bireyin hayatını kaybetmesinden sonra Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization WHO, 2020) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde COVID-19, küresel salgın olarak tanımlanmıştır. Bu tarihten itibaren de COVID-19 hayatımıza çeşitli riskler getirmiştir. Joshi ve Swarnakar (2021) bu riskleri; hastalığın neden ve sonuçlarının tam olarak bilinmemesi, virüsün oldukça hızlı bir şekilde insandan insana bulaşması, hastalığın tedavisinin tam olarak bulunamaması ve araştırma sürecinin de pahalı olması şeklinde açıklamıştır. Dünya genelinde bireyler, COVID-19 Salgını'nın yarattığı belirsizlik tehdidini farklı koşullar altında deneyimlemektedirler. COVID-19 Salgını'na dair gittikçe büyüyen bir araştırma grubu ve teorik açıklamalar da yaşadığımız süreci anlamlandırmaya çalışmaktadır (Zinn, 2021, s. 435). Matthewman ve Huppertz (2020) COVID-19 Salgını'nı günümüzün halk sağlığı ve ekonomi krizi olarak ele almıştır. Sağlık sistemine aşırı yüklenme, bireylerin işlerini kaybetmeleri, fiziksel mesafe, karantina, okullarda yüz yüze eğitime ara verilmesi, uzaktan çalışma gibi pek çok değişimin gündelik hayatımızı hızlıca yeniden şekillendirmiş olduğu yapılan çalışmalarda vurgulanmıştır (Adalı, Koyuncu & Türkyılmaz, 2021, s. 1).

Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD) gibi uluslararası örgütler COVID-19 salgınının uzun vadede öngörülemez birçok ekonomik ve sosyal soruna yol açacağına değinirken (OECD 2000'den aktaran Adalı, 2021); Heise (2021) ise önümüzdeki süreçte hem COVID-19'un hem de COVID-19'un mutasyonlarının hayatımıza getireceği risklerin belirsiz olduğunu belirtmektedir (aktaran Zinn, 2021, s. 611). Diğer taraftan Amerikan Sosyoloji Derneği (The American Sociological Association, ASA 2020, s. 4-9), COVID-19 Salgını sürecinin sosyal yapılar ve sosyal normlarda neden olduğu değişimi vurgulayarak; eylemlerin, ifade ediş şekillerinin ve çalışma hayatındaki dengenin değiştiğini ifade etmiştir. Mauldin vd., (2020) ise; COVID-19 Salgını'nın etkilerinin etnik köken, sınıf, toplumsal cinsiyet ve bunlara bağlı diğer faktörler nedeniyle aynı olmadığını vurgulayarak bu eşitsizliğin sosyolojik olarak sorgulanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Salgın sürecinde ve sonrasında meydana gelebilecek değişimleri sosyolojik olarak anlama çabası bu nedenle önem taşımaktadır (ASA, 2020). Ülkemizde de 10 Mart 2020 tarihinden itibaren görülmeye başlanan COVID-19 Salgını'na yönelik alınan önlemler bağlamında gündelik yaşam pratiklerimizde köklü değişimler yaşanmaya başlamıştır. Örneğin, bu araştırma kapsamında ele alınan gençlerin 'ideal' bedene ulaşabilmek için yoğun olarak kullandıkları spor ve güzellik salonları kapanmıştır. Diğer yandan, "gençlik" hem ülkeler arası hem de aynı ülke içindeki eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerle mücadele stratejilerinin farklılaşması nedeniyle homojen bir küme olarak tanımlanamamaktadır. Gençlerin; toplumsal cinsiyet, yoksulluk, kırsal bölgede yaşama, engel durumları, göçmen/sığınmacı statüsünde olmak gibi nedenlerden dolayı mevcut kaynaklara erişimleri noktasında derinden yaşadığı eşitsizlikler bulunmaktadır (Adalı vd., 2021, s. 3). COVID-19 Salgını Avrupa'da gençlerle ilgili yeni konulara olan ilgiyi de arttırmıştır. Gençlerin bu süreçte yaşadığı mental sağlık sorunları, işsizlik, gelir kaybı, eğitim hayatlarındaki aksamalar, aile ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerindeki değişiklikler ve bireysel özgürlüklerindeki kısıtlanmalar bu araştırma alanlarından bazılarını oluşturmaktadır (Adalı vd., 2021, s.3).

Bu çalışma, COVID-19 Salgını'na yönelik önlemlerin başladığı 10 Mart 2020 ve önlemlerin azaltılmaya başladığı 1 Haziran 2020 tarihleri arasında salgını çoğunlukla evlerinde geçirmek zorunda kalan gençlerin bu süreç içerisindeki beden memnuniyetlerinin nasıl belirlendiğinin anlaşılmasına odaklanmaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesi sosyal inşacı yaklaşımdır. Sosyal inşacı yaklaşımda gerçekliğin sosyal inşası, bireylerin gerçekliği sosyal etkileşim yoluyla yaratıcı bir biçimde

şekillendirdikleri süreç olarak ele alınmıştır (Macionis, 2012, s. 142). Berger ve Luckmann gerçekliğin inşasından, bireylerin eylemler ve etkileşimler yoluyla nesnel olarak olaylara dayanan ve öznel olarak da anlamlı olarak deneyimlenen ve paylaşılan bir gerçeğin devamlı şekilde yaratılmasını kastetmektedirler. Günlük gerçeği toplumsal olarak kurulmuş bir sistem olarak kabul ederler, bu sistemde bireyler olaylara belirli bir düzen atfederken bu hem öznel hem de nesnel öğeleri olan bir gerçektir. Öznelden, gerçeğin bireye kişisel olarak anlamlı oluşu kastedilmektedir. Nesnel olan ise toplumsal düzen ya da kuramsal dünyadır (aktaran Wallece ve Wolf 2004, s. 324).

2. ÇEVİRİMİÇİ NİTEL ARAŞTIRMANIN SAHA DİNAMİĞİNE DAİR

Araştırma, gençlerin bakış açısından hareketle COVID-19 Salgını süresince beslenme ve spor alışkanlıklarının değişimini ve beden memnuniyetlerini derinlemesine anlamayı amaçladığı için nitel yöntemlere dayanarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmanın sıklıkla yer aldığı yorumlayıcı araştırma, gerçeğin sosyal olarak inşa edildiğini varsaymaktadır. Başka bir ifadeyle gözlenebilir tek bir gerçek yoktur. Bunun yerine çok sayıda gerçek ya da tek bir olayın farklı şekillerde yorumlanması vardır. Nitel araştırmacılar, insanların deneyimlerini nasıl yorumladıklarını, dünyalarını nasıl kurduklarını, deneyimlerine nasıl bir anlam yüklediklerini anlamaya çalışmaktadırlar (Merriam, 2013, s. 5-8). Anlama, ben ve öteki arasındaki yakınlığı ve eşitliği içermektedir (Belenky, Clinchy, Goldberger ve Tarule, 1986, s. 101 aktaran Busier vd., 1997, s. 167). Verilerin nitel yöntemlerle toplandığı araştırmalarda katılımcı sayısı ise, araştırmacının veri doyumuna ulaşması ile belirlenmektedir. Bu nedenle nitel yöntemlerle yapılan araştırmalarda kaç kişiyle görüşüleceği, kaç yere gidileceği ve kaç tane belge okunacağı gibi soruların kesin bir cevabı yoktur (Merriam, 2013 s. 79).

Nitel araştırmacıların araştırmanın planlanma aşamasından sahaya giriş ve sahadan ayrılma aşamalarında yaşayabilecekleri sorunlara, mevcut salgın koşullarının getirdiği belirsizliklerin eklendiği dönemde çözüm bulmak araştırmacı olarak bende öncelikle 'karanlıkta yolumu bulma' hissini yaşatmıştır. Bu aşamada salgının bireysel olarak etkilerini yaşamakla birlikte küresel bir salgın gerçeği yaşadığımızı kendime sürekli olarak hatırlattım. Ayrıca benzer sorunlar yaşayan/yaşayabilecek araştırmacılar olarak bu aşamada neler yapılabileceğimizi uluslararası literatürü inceleyerek anlamaya çalıştım. Veri toplama tekniği olarak çevrimiçi görüşme tekniğini kullanmaya karar verdim. Araştırmanın veri toplama süreci 11 görüşmeden sonra alınan cevapların birbirini tekrar etmeye başlamasıyla belirli bir doygunluk noktasına ulaştı. Araştırmacı olarak ilk defa çevrimiçi araştırma yöntemini kullandığım için, önce araştırmanın güvenilirliğini arttırmak ve "yeni" kullanılan veri toplama tekniğinden kaynaklanabilecek sorunların önüne geçmek için katılımcı sayısını arttırmak istedim. Veri doyumunun on altı katılımcı ile sağlandığını gördükten sonra ise araştırmanın bu aşamasının tamamlandığına karar verdim. Sonuç olarak araştırma kapsamında on beş genç kadın ve bir genç erkek ile görüştüm.

Araştırmanın saha aşamasında belirlenmesi gereken diğer bir konu katılımcı grubunun kimlerden oluşacağı idi. COVID-19 Salgını sürecinde gençlerin sosyal hayattan izole olmaları ve benim de gençlik alanında çalışmalar yürütmem nedeniyle katılımcı grubunun gençlerden oluşmasına karar verdim. Daha sonra hangi yaş aralığını gençlik yaş aralığı olarak ele alacağıma karar vermek için literatüre başvurdum. Birleşmiş Milletler (United Nations, UN) gençlik yaş aralığını 15-24 olarak kabul etmiştir. Berg ve Lune'un tartıştığı üzere, bir araştırmada çalışma odağı kendi özgün koşullarına göre operasyonel olarak tanımlanabilir (2019, s. 53). Buradan hareketle, bu araştırma için gençlik yaş aralığı, on sekiz yaş altı bireylerin araştırma katılımlarında veli onamına gerek duyulması ve ülkemizde reşit olma yaşının on sekiz olması gerekçeleriyle, 18-24 olarak belirlenmiştir.

2.1. Çevrimiçi Nitel Araştırmalarda Araştırmaya Katılım Daveti Yazımı ve Aydınlatılmış Onam

Araştırmanın etik çerçevesi araştırmacının, “dünyanın hazırladığı sürprizlere... şaşımaya” açık olmasını gerektirmektedir (Agnew, 2006, s. 4 aktaran Horton, 2008, s. 375). Araştırmacı, bu çerçeveyi düşünürken günlük olayların temelde bilinemez, tahmin edilemez, öngörülemez potansiyeli olduğunu kabul etmelidir (Horton, 2008, s. 375). Çevrimiçi gerçekleştirilen bu araştırmada katılımcılara nasıl ulaşılabileceği, karar verilmesi gereken bir aşamaydı. Bunun için öncelikle araştırmaya katılım daveti yazılmasına karar verilmiştir. Katılım daveti yazısının içeriğinin hazırlanması aşamasında da literatüre başvurulmuştur. Hazırlanan araştırmaya katılım daveti yazısında; araştırmanın konusu, amacı, veri toplama tekniği ve yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Belirtilen davet metni elektronik posta yoluyla üniversitenin teknik alt yapısı üzerinden gönderilmiştir. Davet metnine olumlu cevap verenlere aydınlatılmış onam metni yine elektronik posta üzerinden gönderilmiştir. Ayrıca araştırmayı arkadaşlarından duyduklarını ve araştırmaya katılmaya gönüllü olduklarını belirten iki katılımcı ise bana elektronik posta atmışlardır. Bu iki katılımcıya da diğer katılımcılarda olduğu gibi öncelikle elektronik posta ile araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcılar, aydınlatılmış onam formunu okuyup ‘araştırmaya katılmayı kabul ediyorum’ şeklinde cevapladıktan sonra araştırmaya dâhil olmuşlardır. Teknik altyapı üzerinden davet metni gönderilen kişi sayısı 50’dir. On dokuz ‘potansiyel katılımcı’ davet metnine olumlu yanıt vermiştir. Fakat üç ‘potansiyel katılımcı’ 18-24 yaş aralığında olmadığı için kendilerine araştırmaya katılmayacakları bilgisi verilmiştir. Diğer taraftan elektronik posta üzerinden araştırmaya katılımı kabul eden bazı ‘potansiyel katılımcılar’ ise aydınlatılmış onam metnini okuduktan sonra araştırmaya katılmaktan vazgeçmişlerdir. Aydınlatılmış onam metnini okuduktan sonra araştırmaya katılmayı kabul etmeyen ‘potansiyel katılımcı’ sayısı da ikidir. Sonuç olarak kendilerine elektronik posta ile ulaşılan ve araştırmayı kabul eden on dört kişi ve arkadaşları üzerinden elektronik posta ile araştırmaya katılmayı talep eden iki katılımcı ile birlikte toplamda on altı katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Anlamacı paradigmadan temellenen etnografik araştırmalar, pozitivism temelli araştırmalardan farklılaşmaktadırlar. Araştırmacının sınırlı rol üstlendiği, standartların olduğu deney veya anketlerin aksine, etnografi sürece dayalı araştırmayı vurgulamaktadır. Bu nedenle, araştırma süresince ve sonrasında etik sorunlar devam etmekte, araştırmacı etik sorunlarla sahanın her aşamasında karşılaşabilmektedir. Sonuç olarak etnografik anlamaya giden baştan belirli bir yol yoktur (Arnould, 1998, s. 73). Bununla birlikte Laine (2002, s. 2)’de nitel araştırmayı “birlikte yaşanması gereken uzlaşmacı bir deneyim” olarak tanımlamıştır (aktaran Arvidson, 2013, s. 288).

Bu araştırmada da araştırmanın konusu, amacı ve önemi, literatür bilgileri ve kuramsal arka planı görüşme sorularıyla birlikte Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’na gönderilmiştir. Araştırmacının katılımcılara karşı olan sorumlulukları ve katılımcı haklarıyla birlikte araştırma sorularını inceleyen Kurul’dan araştırma onayı gelene kadar sahaya çıkılmamıştır. Bu aşamada literatür taraması yapılmaya devam edilmiştir. Kurul’dan herhangi bir değişim ve düzenleme talebi gelmemiş, görüşme formunun uygun olduğu bildirilmiştir. Böylece sahaya çıkmak için gerekli olan yasal izin aşaması tamamlanmıştır. Amerikan Sosyoloji Derneği (The American Sociological Association ASA), Amerikan Psikoloji Derneği (The American Psychological Association APA) ve Amerikan Antropologlar Derneği (The American Anthropological Association AAA) gibi ilgili akademik meslek kuruluşlarının yayınladığı yönergelerde de tartışıldığı üzere, bireyin araştırmaya katılım onamı, temel insan hakları konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda aydınlatılmış onam metni ayrıca önem kazanmaktadır (Webster, Lewis & Brown 2013, s. 64).

Nitel araştırmada veri toplama tekniği olarak kullanılan derinlemesine görüşmenin karşılıklı rıza/onama dayalı olduğu varsayımı bulunmaktadır ve karşılıklı onam ‘verimli bir araştırma için kaliteli verinin’ anahtarı konumunda görülmektedir’ (Knowles, 2006 aktaran Arvidson, 2013, s. 288).

Aydınlatılmış onam metni, katılımcıları araştırmaya katılımları nedeniyle başlarına gelebilecek herhangi bir zihinsel veya fiziksel zarardan korumayı amaçlamaktadır. Katılımcılar, araştırmaya katılımlarıyla olası riskler ve ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların çözümleri hakkında bilgilendirilmelidir. Araştırmacı olarak çalışmada ortaya çıkabilecek olası riskleri en aza indirmek için belirli adımların atılması gerekmektedir. Bu noktada araştırmada katılımcıların kimliklerinin saklanması önem taşımaktadır. Katılımcı gizliliğinin sağlanması, katılımcıların isimlerine araştırmayla ilgili herhangi bir yazılı materyalde veya tartışmada yer verilmemesini ve görüşme materyallerinin de güvenli bir yerde saklanmasını içermektedir (Webster, Lewis & Brown 2013, s. 64 – 69). Aydınlanmış onam formlarının ayırt edici özellikleri arasında; araştırma amacının açık olması, metot, katılımcılar için potansiyel risk ve faydaların belirtilmesi gösterilmektedir (ESRC, 2010 aktaran Parsons, Abbott, McKnight & Davies 2015, s. 711).

Aydınlatılmış onam formunda genel olarak katılımcıların anonim kalacakları noktasında güven vermesi, eğer çocuk veya gençlerle çalışılıyorsa ebeveyn onamının alınması, katılımcıların araştırmadan geri çekilme hakları olduğu bilgisinin verilmesi (katılımcıya bu kararının yargılanmayacağına aktarılması), ücret konusu, verilerin nasıl depolanacağı, nasıl imha edileceği ve verilerin mülkiyeti hakkında bilgilendirme içermesi vurgulanmıştır (Mann ve Stewart, 2011, s.10). Bu araştırmanın aydınlatılmış onam metninde de araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayanmakta olduğu, katılımları için katılımcılardan herhangi bir ücret istenmeyeceği, katılımcılara ek bir ödeme yapılmayacağı ve katılımcılara araştırmaya katılımları halinde puan verilmeyeceği bilgileri aktarılmıştır. Ayrıca aydınlatılmış onam metninde katılımcılara istemedikleri soruları cevaplamama haklarının olduğu, rahatsız oldukları konuları belirtebilecekleri ve araştırmadan istedikleri zaman çekilme haklarının olduğu belirtilmiştir. Araştırmanın nitel bir araştırma olduğu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu ile araştırma verilerinin toplanacağı bilgisi de katılımcılara aktarılmıştır. Yapılan çevrimiçi görüşmeler araştırmacının hem ofis hem de kişisel bilgisayarında kayıt altına alınmıştır. Her iki bilgisayarda da antivirus programı bulunmaktadır. Araştırmanın yayın aşaması sonrasında görüşmelerin silinmesi planlanmıştır.

Aydınlatılmış onam metninin hazırlanmasında dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise, aydınlatılmış onam metninin yaşlara göre hazırlanmasıdır. Yazım dilinin yaşa uygun olmasıyla birlikte resim veya diğer görsellerin kullanılması gerektiği (örneğin Braille alfabesi veya semboller gibi) belirtilmektedir (Parsons vd., 2015, s. 718). Bu araştırmada da aydınlatılmış onam metni hazırlanırken; metnin sade ve anlaşılabilir olmasına dikkat edilmiştir. Diğer taraftan katılımcı grubu için ayrıca bir düzenleme yapmayı gerektiren bir durum (engel durumu, eğitim düzeyi ve farklı dil kullanımı) bulunmamaktadır. Aydınlatılmış onam metnini onaylayan katılımcılarla görüşmeye başlamadan önce kendilerine sözlü olarak bilgiler tekrar aktarılmıştır.

2.2. Çevrimiçi Nitel Araştırmalarda Yakınlık

Çevrimiçi ara yüzün yarattığı uzaklığı/yabancılığı ortadan kaldırıp genç katılımcılarla uyumu sağlayarak katılımcıların güvenini kazanabilmek araştırma sürecinde tatmin edici veriler sağlamak açısından önem taşımaktadır. Nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı araştırma desenlerindeki yakınlık yaklaşımı; pozitivist araştırmalarda tanımlanan 'hijyenik', soğuk, hiyerarşik, yapay, uzak ve uzman temelli (Duncombe ve Jessop 2002 aktaran Thurman, 2015, s. 122) araştırmacı rolüne karşı bir konumu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle; yakınlık kısmen araştırmacının araştırılanla ilgili olarak bağımsız bir rol üstlenmesi yoluyla kazanılan ve dolayısıyla (istemedi) güç mesafesini ve hiyerarşileri besleyen nesnellik vurgusundan uzaklaşma arzusundan gelmektedir. Yakınlığa dayalı bir ilişki, "karşılıklı ilgi ve dostluk ile kişisel zayıflıkların açığa çıkarılması ve bunlara saygı gösterilmesi" niteliklerini içermektedir (Busier vd., 1997, s. 165).

Katılımcıların kendilerini araştırmacıdan (benden) 'uzak' hissetmemeleri verecekleri yanıtlarda kendi görüşlerini daha samimi ifade edebilmelerinin önünü açacak olmasından dolayı önem

taşımaktadır. Bu araştırmada da bir araştırmacı olarak otoriter araştırmacı kimliğinden uzak durulmuştur. Katılımcılarla yakınlık kurabilmek için atılan ilk elektronik postadan itibaren yazım dili, görüşme gün ve saatinde katılımcıların programlarına uyulacağına bildirilmesi, katılımcıların görüşme gün ve saatlerini değiştirmek istemelerine gösterilen anlayışın araştırmaya gönüllü katılım için imkân sağladığına inanılmaktadır. Örneğin, “*Kusura bakmazsanız görüşme gün ve/veya saatini değiştirmemiz mümkün mü?*” şeklindeki elektronik postalara hızla değişen koşullar altında araştırmanın yürütüldüğü ve katılımcılara belirttikleri gün ve/veya saatte görüşme yapılabileceği şeklinde cevaplar verilmiştir. Bu metni yazarken dikkat ettiğim bir nokta ise görüşme gün ve/veya saatindeki değişiklik taleplerinin yalnızca katılımcılardan gelmiş olmasıdır.

Araştırmacılar, deneysel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı araştırmalar dışında katılımcılarla iletişimlerinde özen ve sıcaklığa odaklanarak daha eşit statüde davranışlar gösterebilirler (Arvidson 2013; Harcourt vd., 2011 aktaran Thurman, 2015, s. 122). Dickson-Swift vd., (2006, s. 856)'de nitel bir araştırmada katılımcı ve araştırmacı arasındaki ilişkinin ilk başlangıçtan itibaren uyum halinde ve iyi olarak devam edebilmesi için araştırmacının kendisini sorgulaması, paylaşması ve kendisini açıkça ifade edebilmesinin önemini belirtmiştir (aktaran Arvidson, 2013, s. 283). Busier vd., (1997) ise böylesi bir yakınlık kurmanın dünyamızı ve etrafımızda olup bitenleri anlamamız açısından önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre bu öğrenmenin temel bir koşuludur. Bu nedenle, Duncombe ve Jessop (2002) ilişki ve yakınlık kurmayı sosyolojik araç setinin bir parçası olarak ele almışlardır (aktaran Arvidson, 2013, s. 284). Yakınlığın kurulmasında araştırmacının dikkat etmesi gereken iki konu vardır. Birincisi, nitel araştırmalarda duyguların rolüken ikincisi de sınırların bulanıklaşmasının olası sonuçlarıdır. Her iki konu birbiriyle yakından ilişkilidir. Sınırların bulanıklaşması, artan yakınlık ve paylaşılan duyguların bir sonucu olarak ortaya çıkabilir ve ayrıca strese de neden olabilir (Dickson-Swift vd., 2006 aktaran Arvidson, 2013, s. 285). Bu noktada araştırmacının araştırmacı kimliğinden uzaklaşmaması önem kazanmaktadır. Olesen (2000)'de araştırmacının topladığı verileri bir araya getirmesindeki anahtar strateji olarak, araştırma konusuna göre içeriden ve dışarıdan olma konumlarını vurgulamıştır (aktaran Watts, 2006, s. 387).

Bu araştırmada da katılımcılarla kurulan ilişkide sınırlara dikkat edilmesi gerektiğinin farkındalığıyla hareket edilmiştir. Görüşmelerin başlangıcında olası yabancılık hissini ortadan kaldırmak için görüşmelere günlük kısa sohbetlerle başlanmıştır. Hiç sohbet edilmemesi durumunda katılımcıların sıkılması ihtimali düşünülmüştür. Örneğin yaz tatilinde olması nedeniyle görüşme gün ve saati belirlenemeyen bir katılımcıyla aynı yörede geçen tatil anıları paylaşılmıştır. Diğer taraftan sohbetlerin uzayarak konunun dağılması için mevcut sohbet konusu araştırma konusuna getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca katılımcılar ile 'üst perdeden' konuşmak yerine günlük konuşma dili kullanılmıştır. Bununla birlikte araştırma süresince katılımcılarla aynı belirsiz koşullarda bulunulması araştırmacı olarak katılımcılarla benzer duygusal zeminde olmama neden olmuştur.

2.3. Çevrimiçi Nitel Araştırmalarda Sahayı Konumlandırmak

Araştırma sürecinde mekânın rolünü Stein (2011, s. 2), “*mekânlar genellikle zaten oradadır...*” şeklinde ifade etmiştir. Buna göre alanın kendisi ve gözlemlenen davranışlar gerçekleştikleri mekân içerisinde düşünülmelidir. Araştırmanın yapıldığı alana girme, uyum geliştirme, veri toplama, kaydetme, düzenleme ve alandan ayrılma gibi konular öncelikli olmakla birlikte araştırmanın yapıldığı sahaya dair farklı yaklaşımlar da söz konusu olabilmektedir. Çünkü araştırmada gözlem, toplumsalın doğal halinde yürütülür ve sahanın mekânsallığı aslında bu davranışın gerçekleşmesinde belirleyici bir role sahiptir. Böylece 'sahne' sadece arka plandan daha fazla bir şey haline gelir. Mekân, belirtilmiş olsun veya olmasın, araştırmayı, araştırmacıyı ve araştırılanı şekillendiren bir merkez teşkil etmektedir (Stein, 2011, s. 2- 3). Jensen (2012) de 'alanın' coğrafi ya da fiziki bir yer olarak değil, bir ilişkinin yaşandığı 'duygusal alan' olarak anlaşılması gerektiğini söylemektedir. Bu alanda güven ve empati karşılıklı olarak inşa edilmektedir (Jensen, 2012; ayrıca bkz. Birch ve Miller 2000 aktaran Arvidson, 2013, s. 283).

COVID-19 Salgını'na karşı alınan seyahat kısıtlaması ve karantina önlemlerinin sosyal hayatta getirdiği kesintiler ve belirsizlikler araştırma sahasının tekrar düşünülerek sosyal bilimcilerin yeni çevrimiçi ara yüzlerle tanışmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu nedenle COVID-19 Salgını günlerinde araştırmacılar için saha 'yeni anlamlar' kazanmaya başlamıştır. Öncesinde, araştırma sahasının tasarlanmasında araştırmacılar için bir tercih olan çevrimiçi araştırma araçlarının kullanımının neredeyse bir zorunluluk haline geldiği söylenebilir. Bu çalışmada da alanı araştırmacı kimliğimle katılımcının kamerasından görebildiğim kadarıyla sınırlı olan bir ekran olarak deneyimledim. Diğer taraftan bu sınırlılığın veri toplama aracı olarak yalnızca derinlemesine görüşme tekniği kullanıldığı için araştırma açısından bir sınırlılık oluşturduğu düşünülmemektedir.

Bunun yanı sıra bireylerin yüz yüze ilişkilerinde kurdukları iletişimlerinin ortak kabullere dayanması gibi sanal dünyadaki iletişimlerinin de ortak kabullere göre şekillenmesi beklenmektedir. Mann ve Stewart (2000) sanal dünyada da bireylerin uyması gereken kuralların olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle çevrimiçi araştırmalarda uyulması gereken etik kuralların hâlâ net olmamakla birlikte verilerin nasıl raporlaştırılacağına dair etik kuralların da tartışılmakta olduğu ifade edilmiştir (King, 1996 aktaran Mann ve Stewart, 2000, s. 7). Ayrıca çevrimiçi araştırmalarda veri toplama ve veri analizinin nasıl yapılacağı noktasında da çeşitli etik sorunlar yaşanabilmektedir. Diğer taraftan bilgisayar kullanımı, veri depolama ve veri analizinde de çeşitli riskleri barındırmaktadır. Bu riskleri Ackeroyd (1991 aktaran Mann ve Stewart, 2000, s. 5) bağlantı hızı, hatalı yazılımlar, tahmin edilebilir şifreler, virüsler ve bilgisayar korsanları olarak sıralamıştır. Alınabilecek önlemler olarak ise verilerin yedeklenmesi ve araştırma verilerinin güvenli bir yerde korunması önerilmiştir Smith (1989a, 1989b aktaran Mann ve Stewart, 2000, s. 5).

Bu bağlamda bu araştırmanın veri toplama aşamasında özellikle ilk görüşmelerde yaşanabilecek bağlantı problemleri beni oldukça endişelendiren bir durumdu. Bununla birlikte katılımcı grubuyla bağlantı hızına dair bir problem yaşanmamıştır. Yalnızca bir katılımcıyla görüşmenin hemen başında bir bağlantı problemi yaşanmıştır. Bu katılımcının aynı oturum bilgilerini sisteme girmesiyle bağlantı sağlanabilmiştir. Başka bir katılımcıyla da mikrofon problemi yaşanmıştır. Katılımcı mikrofon ve kulaklığını değiştirerek görüşmeye devam etmiştir. Ek olarak, her katılımcı için ayrı Zoom oturumları açılmıştır. Diğer bir ifadeyle her Zoom görüşmesi için ayrı oturum bilgileri ve şifreleri alınarak katılımcıların kendilerini güvende hissetmeleri amaçlanmıştır.

Diğer taraftan çevrimiçi araştırmalarda veri toplama aşamasında katılımcı ve araştırmacı açısından farklı sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Mann ve Stewart (2000) bir katılımcının araştırmadan geri çekilmesinin yeni bir dizi etik zorluk ortaya çıkartmakta olduğunu belirtmiştir. Bunlar; ekrandan kaybolan/bağlantısı kopan bir katılımcıyı araştırmacı nasıl takip etmelidir? Araştırmacı tarafından katılımcıya kaç tane elektronik posta atılmalıdır? Ayrıca araştırmacı katılımcısıyla yalnızca çevrimiçi iletişim kurduğunda katılımcısının çalışmayı neden bırakmış olabileceğini nasıl öğrenebilir? Araştırmacı atmış olduğu elektronik postaların istenmeyen kutusuna düşmeyeceğini nasıl bilebilir? Bu soruların çok az net cevabı olduğu belirtilerek bu tür konuların hassas bir şekilde ele alınmasının önemi ve katılımcılarla iletişim kanallarının çoğaltılması önerilmiştir (Mann ve Stewart 2000, s. 17).

Mann ve Stewart (2000) tarafından belirtilen bu sorular benim içinde halen net olarak cevaplarını bulmuş değildir. Katılımcıyla yalnızca elektronik posta üzerinden iletişim kurulduğunda teknik araçlardan kaynaklı herhangi bir sorun yaşanma ihtimaline karşın katılımcının telefon numarası gibi başka bir iletişim bilgisinin alınması faydalı olacaktır. Bu çalışmada katılımcılarla yapılan görüşmeler katılımcıların onamı ile Zoom platformu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılacak görüşmeler için katılımcıların uygun oldukları gün ve saat bilgileri alınarak Zoom görüşme bağlantısı kendilerine elektronik postayla gönderilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde

katılımcıların onamıyla kayıt altına alınmıştır. Görüşme esnasında katılımcıların ve araştırmacının kameraları açılmıştır. Araştırmanın katılımcı grubunu teknoloji okuryazarlığı yüksek olan gençlerin oluşturmuş olması araştırmacı açısından kolaylık yaratmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler ortalama olarak yüz dakika sürerken, en kısa görüşme elli dakika, en uzun görüşme ise yüz elli dakika sürmüştür.

2.4. Çevrimiçi Nitel Araştırmalarda Güven

Araştırma sürecinde saha seçiminden itibaren araştırmanın tamamlanıp yayın aşamasının sonlanmasını kapsayan süreç içerisinde araştırmacının sorumlu olduğu alanlardan bir diğeri de güven ortamının yaratılmasıdır. Bunun için takma adların kullanılması/kod isimlerin verilmesi, yer adları, kurumlar ve saatler dâhil olmak üzere tanımlanabilir kişisel bilgilerin değiştirilmesi, verilerin güvenli bir şekilde saklanması ve verilerin imhası (genellikle belirli bir süre sonra) katılımcı gizliliğinin korunabilmesi için alınan önlemler arasında yer almaktadır (Mann ve Stewart, 2000, s. 18). Benzer şekilde Watts (2006, s. 394-395)'da araştırmacının katılımcılarının güvenliğine odaklanması gerektiğini ve verilerin sunumunda "anonimleştirme" veya "kişisel özelliklerden arındırmanın" nitel araştırmada dikkat edilmesi gereken önemli konular olduğunu belirtmiştir.

Bu araştırmada da her bir katılımcıya kod isimler verilmiştir. Aynı zamanda yapılan görüşmeler yalnızca benim ofisimdeki ve evimdeki kişisel bilgisayarlarımla gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerin bir başkası tarafından erişilemeyecek şekilde saklanacağı katılımcılara açıklanmıştır. Araştırmanın yayın aşaması tamamlandıktan sonra da bilgisayarlarımdan ilgili dosyaların silinmesi planlanmıştır.

3. ÖĞRENMELERİM

Öncelikle bir araştırmacı olarak bu araştırmadan pek çok öğrenmem olduğu için bu bölümün başlığı olarak 'sonuç' yerine 'öğrenmelerim' başlığını tercih ettiğimi belirtmek isterim. İçinde bulunduğumuz sürecin belirsizliği nedeniyle sahaya giriş ve sonrasındaki süreç bana, etik kaygıların yanı sıra çevrimiçine taşınan sahaya anlamak açısından özel bir deneyim sundu. Bunu anlamlandırırken, bir araştırmacı olarak kaygan bir zeminde hareket ettiğimi düşündüm. Bu deneyimin ışığında sonraki araştırmalar açısından bazı önlemlerin alınmasının faydalı olacağını not etmek isterim. Örneğin araştırmacı ve katılımcı arasında sessiz bir kodun geliştirilmesinin gerekli olduğunu düşünüyorum. Daha açık bir ifadeyle, katılımcının veya araştırmacının görüşme yaptığı alana bir başkasının beklenmedik bir şekilde girmesi gibi durumlarda görüşmenin 'sağlıklı' bir şekilde yürütülemeyeceği açıktır. Böyle bir duruma karşı hazırlıklı olmak için araştırmacı tarafından belirlenen ve katılımcıyla görüşmenin başında paylaşılacak (üzgün yüz ifadesi, "!" işareti gibi) bazı kodların kullanılması faydalı olabilir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında ortaklaşa alınan kararla görüşmeye farklı bir konudan konuşularak ara verilir sonrasında ise görüşmeye kaldığı yerden devam edilebilir. Çünkü katılımcının veya araştırmacının görüşme yaptığı esnada odada bir başkasının olup olmadığından emin ol(a)mama durumu hem katılımcı hem de araştırmacı açısından bir sınırlılık yaratabilmektedir. Dolayısıyla belirlenen bir sessiz kodla bu güçlüğün önüne geçilebilir düşüncesindeyim.

Diğer taraftan bu araştırmada çevrimiçi veri toplama tekniğinin kullanılmasının maliyet konusunda araştırmacıya fayda sağladığını buna karşılık sahaya ayrılan sürenin uzamasına yol açtığını belirtmek isterim.

Ayrıca çevrimiçi araştırmanın sahadan ayrılma aşamasında da araştırmacıya ve katılımcıya bir 'yabancılaşma' yarattığı söylenebilir. Sahadan ayrılma tıpkı sahaya giriş gibi başlı başına bir süreçken çevrimiçi araştırmada belki katılımcıdan önce belki de sonra bir tıkla araştırmacının ekrandan kaybolması hem katılımcı hem de araştırmacı açısından yabancılaştırıcı bir deneyimi yaşatmıştır.

Bununla birlikte kayıt altına alınan görüşmeleri yalnızca görüşmeyi yapan araştırmacının dinleyeceğine ve yalnızca ifadelerinin analiz edileceğine dair bilgilerinin de aydınlatılmış onam formunda bulunmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Çünkü yapmış olduğum Zoom görüşmelerinde sesle birlikte görüntü de kayıt altına almaktadır. Bu da katılımcının ekranla sınırlı da olsa kişisel alanının, görünümünün, jest ve mimiklerinin de kayıt altına alınması anlamına gelmektedir. Bu nedenle çevrimiçi yöntemle gerçekleştireceğim sonraki araştırmaların aydınlatılmış onam metinlerine yalnızca katılımcıların ifadelerinin benim tarafımdan analiz edileceğinin bilgisini eklemeyi planladım.

Çevrimiçi nitel araştırmalar araştırmacının dijital teknolojileri daha yakından takip etmesini sağlayarak yeni ara yüzlerle uyum yeteneğini arttırabilmektedir. Çevrimiçi araştırmalarda katılımcı grubunun yaş aralığının önemi bu araştırma ile daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Dijital teknoloji okuryazarlığı düşük olan katılımcı gruplarıyla yapılan/yapılacak olan araştırmalarda sorunlar ortaya çıkabilir. Araştırmanın katılımcı grubunun gençlerden oluşması bu konuda araştırmacı için olumlu bir durum olmuştur. Daha önce yüz yüze saha araştırmaları yapan bir araştırmacı olarak ilk başlarda Zoom aracılığıyla görüşmeler yaparken kendimi 'sudan çıkmış balık' gibi hissettiğimi de itiraf etmeliyim. Burada ilk ve son yapılan Zoom görüşmesindeki program hâkimiyetinin yarattığı tecrübe farklılığının da belirtilmesinde fayda vardır. Zoom platformuna olan hâkimiyetimin süreç içerisinde artması sonraki görüşmelerde rahatlamama yol açmıştır.

Diğer taraftan bu metni yazarken ben dilini mi (...yaptım, kararlaştırdım gibi) yoksa –dir bildirme ekini (yapılmıştır, kararlaştırılmıştır gibi) kullanarak mı metni yazmam gerektiği sorunuyla karşılaştığımı belirtmek isterim. Metni bu nedenle kaç defa okuyup güncellediğimi hatırlayamıyorum. Metnin saha deneyimlerimi aktarması beni ben dilinde yazmaya cesaretlendirirken metnin akademik bir dergide yayınlanacak olması bende resmi dilde yazmam gerektiği düşüncesini uyandırmıştır. Öğrenmelerim başlığının bana biraz daha 'serbestlik' tanıdığı düşüncesinden hareketle bu başlığı ben diliyle yazarken metnin genelinde resmi bir dil kullanmaya karar verdiğimi açıklamak isterim.

Son olarak tüm öğrenmelerime rağmen çevrimiçi araştırmayı farklı bir nedenle deneyimlemeyi arzularım. Vaka ve vefat sayılarının artmasının yarattığı endişe ve korkuyla birlikte hayatımızdaki hızlı değişimi yüklenen anlamlar bağlamında ele almak ve katılımcılarımın ifadelerinin zenginliğini görmek benim açımdan oldukça etkileyici bir deneyimdi. Sağlıkla...

KAYNAKÇA

- Adalı, T., Koyuncu Y., & Türkyılmaz A. S. (2021). Surveys in COVID-19 and Post COVID-19 Days, Hacettepe University Institute of Population Studies and the United Nations Population Fund Turkey Country Office, Ankara.
- Arvidson, M. (2013). Ethics, intimacy and distance in longitudinal, qualitative research: Experiences from Reality Check Bangladesh. *Progress in Development Studies*, 13 (4), 279–293.
- Arnould, E. J. (1998). Ethical Concerns in Participant Observation/Ethnography, Joseph W. Alba & J. Wesley Hutchinson, (Ed.) in NA - Advances in Consumer Research Provo. *UT: Association for Consumer Research*, 25, 72-74.
- ASA footnotes, A publication of the American Sociological Association. 10 Eylül 2021 tarihinde <https://www.asanet.org/news-events/footnotes/may-jun-2020/features/sociologists-and-sociology-during-COVID-19> adresinden erişildi.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Asım Arı (Çev. Ed.), *Eğitim Yöntemleri*.
- Birleşmiş Milletler, Global Issues Youth. 10 Ocak 2022 tarihinde <https://www.un.org/en/global-issues/youth> adresinden erişildi.
- Busier H.L., Clark K. A., Esch R. A, Glesne C., Pigeon Y., & Tarule J. M. (1997). Intimacy in Research. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 10(2), 165-170. DOI: 10.1080/095183997237250.
- Dünya Sağlık Örgütü, DSÖ World Health Organization WHO, Virtual press conference on COVID-19 – 11 March 2020. 1 Ekim 2021 tarihinde <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/transcripts/who-audio-emergencies-coronavirus-press-conference-full-and-final-11mar2020.pdf> adresinden erişildi.
- Horton, J. (2008). A 'Sense of Failure'? Everydayness and Research Ethics. *Children's Geographies*, 6 (4), 363-383. DOI: 10.1080/14733280802338064.
- Joshi, B., & Swarnakar, P. (2021). Staying Away, Staying Alive: Exploring Risk and Stigma of COVID-19 in The Context of Beliefs, Actors and Hierarchies in India. *Current Sociology Monograph*, 69 (4), 492 –511.
- Mauldin, L., Grossman, B., Wong, A., Miles, A., Barnartt, S., Brooks, J., Frederick, A., & Volion, A. (2020). Disability as an Axis of Inequality: A Pandemic Illustration. *Sociological Insight on COVID-19 ASA footnotes*, 48 (3), 1- 46.
- Mann, C., & Stewart, F. (2011). *An Ethical Framework In: Internet Communication and Qualitative Research By: Chris Mann & Fiona Stewart Pub. London: SAGE Publications.*
- Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji*. Vildan Akan (Çev. Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık.
- Matthewman, S., & Huppertz, K. (2020). A Sociology of COVID-19. *Journal of Sociology*, 56(4) 675–683.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Selahattin Turan (Çev. Ed.), Nobel Yayınları.

- Parsons, S., Abbott, C., McKnight, L., & Davies, C. (2015). High Risk yet Invisible: Conflicting Narratives on Social Research Involving Children and Young People, and the Role of Research Ethics Committees. *British Educational Research Journal*, 41(4), 709–729.
- Scambler, G. (2020). COVID-19 as a ‘Breaching Experiment’: Exposing the Fractured Society. *Health Sociology Review*, 29(2), 140-148.
- Stein, M. (2011). Your Place or Mine: The Geography of Social Research. Dick Hobbs & Richard Wright (Eds.) içinde, *The SAGE Handbook of Fieldwork*. London: SAGE.
- Thurman, S. L. (2015). Ethical Considerations in Longitudinal Studies of Human Infants. *Behavior and Development*, 38, 116-125. doi: 10.1016/j.infbeh.2014.12.012.
- Wallece R. A., & Wolf, A. (2004). Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Leyla Elburuz & M. Rami Ayas (Çev.), Punto Yayıncılık.
- Watts, J. (2006). The Outsider Within’: Dilemmas of Qualitative Feminist Research Within a Culture of Resistance, *Qualitative Research*, 6(3), 385–402.
- Webster, S., Lewis, J., & Brown, A. (2013). Ethics of Qualitative Research in Ethics of Qualitative Research in Qualitative Research Practice A Guide for Social Science Students and Researchers. London: SAGE.
- Zinn, J.O., (2021). Conclusions: Towards a Sociology of Pandemics and Beyond. *Current Sociology Monography*, 69 (4), 603-617. <https://doi.org/10.1177/00113921211023518>.